

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSADİ GELİŞME VE ULUSLARARASI İKTİSAT PROGRAMI

**2000 YILI SONRASINDA TÜRKİYE'DE İHRACAT, İTHALAT VE EKONOMİK
BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ**

Betül BAŞ

Danışman
Doç. Dr. C. Erdem HEPAKTAN

MANİSA-2020

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSADİ GELİŞME VE ULUSLARARASI İKTİSAT PROGRAMI

**2000 YILI SONRASINDA TÜRKİYE'DE İHRACAT, İTHALAT VE EKONOMİK
BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ**

Betül BAŞ

Danışman
Doç. Dr. C. Erdem HEPAKTAN

MANİSA-2020

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “2000 Yılı Sonrasında Türkiye’de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2020

Betül BAŞ

ÖZET

2000 YILI SONRASINDA TÜRKİYE’DE İHRACAT, İTHALAT VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ

Ekonomik büyümenin belirleyici unsurlarından olan ihracat ve ithalat, son yıllarda çok fazla araştırmalara konu olmuştur. Özellikle 1980 sonrası küreselleşme hareketlerine bağlı olarak uygulanan sanayileşme politikaları ile ülke ekonomileri, yapısal bir dönüşüme sahne olmuştur. “2000 Yılı Sonrasında Türkiye’de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi” adlı bu çalışmada, son yıllarda merak edilen dış ticaretin ekonomik büyümedeki etkileri incelenmiştir.

2000-2018 yılları arası ihracat, ithalat ve gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) verileri kullanılarak, ekonometrik analizler yapılmıştır. Söz konusu değişkenlere ait durağanlığı tespit etmek için ADF birim kök testi yapılmış, birinci farklarında durağan oldukları sonucuna varılmıştır. Tüm değişkenlerin birinci farklarında durağan olması uzun dönemde eşbütünleşmenin olup olmadığının test edilmesine yol açmıştır. Johansen Eşbütünleşme testi ile de değişkenlerin eşbütünleşik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. VAR modeli tahmininin sağlıklı olması için uygun optimal gecikme uzunluğunun tespit edilmesi önemlidir. Akaike bilgi kriterine göre uygun gecikme uzunluğu 5 olarak belirlenmiştir. VAR modeli incelendiğinde kalıntıların normal dağıldığı, değişen varyans ve otokorelasyon sorununun olmadığı sonuçları tespit edilmiştir. Değişkenler arasında nedenselliğin tespiti için Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Bunun sonucunda ithalattan ekonomik büyümeye ve ihracata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Varyans ayrıştırması ve etki-tepki analizleri de yapılan analiz sonuçlarını doğrulamaktadır. Sonuçlar, Türkiye’nin ithalata dayalı büyüme modelini destekler niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, İthalat, İhracat, VAR Analizi, Granger Nedensellik Testi.

ABSTRACT

ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN EXPORTS, IMPORTS AND ECONOMIC GROWTH IN TURKEY AFTER THE YEAR 2000

Export and import, which are the determining factors of economic growth, has been the the subject of much research in recent years. Economies of the country with the industrialization policies implemented especially in connection with the globalization movements after 1980, have witnessed a structural transformation. In this study entitled analysis of the relationship between exports, imports and economic growth in Turkey after the year 2000, the effects of foreign trade on economic growth, which is curious in recent years, have been examined.

Between 2000-2018, econometric analyzes have been made using export, import, and gross domestic product (GDP) data. To determine stationarity of these variables, it was concluded that they were stationary in their first difference by performing the ADF unit root test. The fact that all variables were stationary in their first difference led to testing whether there is cointegration in the long run. Also, it is concluded that the variables are cointegrated with the Johansen Cointegration test. For the VAR model prediction to be healthy, it is important to determine the optimal lag length. According to the Akaike information criterion, the appropriate lag length has been determined as 5. When the VAR model is analyzed, it is determined that the residuals are distributed normally and there are no variance and autocorrelation problems. Granger causality test has been used to determine causality among the variables. Consequently, the one-way causality relationship from import to economic growth and exports was determined. Variance decomposition and impulse-response analyzes also confirm the results of the analysis. The results also have the quality to support the import-based growth model in Turkey.

Key Words: Economic Growth, Import, Export, VAR Analysis, Granger Causality Test.

ÖNSÖZ

Çalışmamın her safhasında tecrübelerini ve yardımını esirgemeyen, tezimin tamamlanmasına kadar olan bu süreçte beni yönlendiren ve onurlandıran danışman hocam Sayın Doç. Dr. C. Erdem HEPAKTAN'a, analiz aşamasında değerli bilgileriyle koşulsuz destek olan arkadaşım Hüseyin GÜNSÜZ'e, manevi desteğini hep yanımda hissettiren yol arkadaşım Sinem HAFIZOĞLU'na, hayatım boyunca desteklerini esirgemeyen annem Gülten BAŞ ve babam Rasim BAŞ'a verdikleri emeklerden dolayı sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Betül BAŞ
Manisa, 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR	ix
TABLolar LİSTESİ	x
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME, İTHALAT VE İHRACAT KAVRAMLARINA GENEL BAKIŞ

1.1. EKONOMİK BÜYÜME VE EKONOMİK BÜYÜMENİN BELİRLEYİCİLERİ.....	3
1.1.1. Ekonomik Büyüme	3
1.1.2. Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri ve Göstergeleri	6
1.1.2.1. Sermaye Birikimi.....	8
1.1.2.2. Nüfus ve İşgücü Artışı.....	9
1.1.2.3. Teknolojik Gelişme	10
1.1.2.4. Doğal Kaynaklar.....	10
1.2. BÜYÜME MODELLERİ	12
1.2.1. Klasik Büyüme Modelleri.....	12
1.2.2. Post-Keynesyen Büyüme Modelleri (Harrod-Domar Büyüme Modelleri) .	18
1.2.3. Neo-Klasik Büyüme Modeli (Dışsal Büyüme Modeli)	20
1.2.4. İçsel Büyüme Modeli	21
1.2.4.1. Romer Modeli.....	21
1.2.4.2. Grossman-Helpman Modeli	23
1.2.4.3. Aghion-Howitt Modeli	24
1.3. DIŞ TİCARET	25
1.3.1. Dış Ticaretin Önemi.....	28
1.3.1.1. İhracatın Önemi	30
1.3.1.2. İthalatın Önemi	33
1.3.2. Dış Ticaretin Amaçları ve Yararları	35
1.3.3. Dış Ticarete Yönelme Nedenleri	40
1.3.3.1. İşbölümü ve Uzmanlaşma	41
1.3.3.2. Kaynakların Optimum Kullanımı ve Dağıtımı.....	42
1.3.3.3. Refahın ve İstihdamın Artırılması	42
1.3.3.4. Yaşam Standartlarının Yükseltilmesi	42
1.3.3.5. Diğer Nedenler	42

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE 2000 YILINDAN GÜNÜMÜZE İHRACAT, İTHALAT VE EKONOMİK BÜYÜME

2.1. 2000 YILI SONRASINDA TÜRKİYE’NİN İHRACATINDAKİ GELİŞMELER.....	44
2.1.1. Türkiye’nin İhracatının Sektörel Analizi	48
2.1.2. Türkiye’nin İhracatının Bölgesel Analizi	51

2.1.3. Türkiye'nin İhracatının Mal Gruplarına Göre Dağılımı	54
2.1.4. Türkiye'nin İhracatının Makro Değişkenlerle İlişkisi	60
2.2. 2000 YILI SONRASINDA TÜRKİYE'NİN İTHALATINDAKİ GELİŞMELER.....	63
2.2.1. Türkiye'nin İthalatının Sektörel Analizi	67
2.2.2. Türkiye'nin İthalatının Bölgesel Analizi	71
2.2.3. Türkiye'nin İthalatının Mal Türleri İtibariyle Analizi	72
2.2.4. Türkiye'nin İthalatının Makro Değişkenlerle İlişkisi	82
2.3. TÜRKİYE EKONOMİSİNİN BÜYÜME SÜRECİ VE BÜYÜME RAKAMLARI (2000-2018)	84
2.4. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE BÜYÜMENİN SEKTÖREL ANALİZİ	86
2.5. İHRACATIN İTHALATA BAĞIMLILIĞI SÜRECİNDE TÜRKİYE'NİN BÜYÜME ANALİZİ	94
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
TÜRKİYE'DE İHRACAT, İTHALAT VE EKONOMİK BÜYÜMENİN 2000-2018 YILLARI ARASI EKONOMETRİK ANALİZİ	
3.1. LİTERATÜR TARAMA	113
3.2. VERİ SETİ.....	125
3.3. METODOLOJİ	125
3.4. UYGULAMA BULGULARI	126
3.4.1. Birim Kök Testi	126
3.4.2. Johansen Eşbütünleşme Testi	128
3.4.3. Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi	129
3.4.4. AR Karakteristik Polinomun Ters Köklerinin Birim Çember İçerisindeki Konumu	130
3.4.5. Vektör Otoregresyon (VAR) Modeli	130
3.4.6. Granger Nedensellik Analizi.....	134
3.4.7. Etki-Tepki Analizi	135
3.4.8. Varyans Ayırıştırma	140
SONUÇ	143
KAYNAKÇA.....	147
EK.....	157

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AIC	Akaike Bilgi Kriteri
AR-GE	Araştırma-Geliştirme
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
BEC	Geniş Ekonomik Grupların Sınıflaması
DYY	Doğrudan Yabancı Yatırım
GEKS	Geniş Ekonomik Kategoriler Sınıflandırması
GOÜ	Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
KÜT	Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi
MG	Milli Gelir
MÜT	Mutlak Üstünlükler Teorisi
VAR	Vektör Otoregresyon
VECM	Vektör Hata Düzeltme Modeli

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1: Türkiye'nin İhracat Analizi (2000-2019)	45
Tablo 2: Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre İhracatı (2000-2019).....	47
Tablo 3: Türkiye'nin İhracatının Sektörel Analizi (2000-2018) ve Sektörlerin İhracat İçindeki Payları	49
Tablo 4: Türkiye'nin İhracatındaki İlk 20 Ülke.....	53
Tablo 5: Türkiye'nin İhracatının Mal Gruplarına Göre Dağılımı (2000-2018).....	56
Tablo 6: Türkiye Ekonomisinin Temel Ekonomik Göstergeleri	61
Tablo 7: Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre İthalatı (2000-2018)	64
Tablo 8: Türkiye'nin İthalat Analizi (2000-2018)	65
Tablo 9: Türkiye'nin İthalatının Sektörel Analizi (2002-2018)	68
Tablo 10: Türkiye'nin İthalatında İlk 20 Ülke.....	71
Tablo 11: Mal Gruplarına Göre İthalat (2000-2018).....	73
Tablo 12: Türkiye'nin Başlıca Mal Türlerine Göre İthalat (2000-2018).....	78
Tablo 13: Temel Ekonomik Göstergeler	83
Tablo 14: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, İktisadi Faaliyet Kollarına (A10) Göre Zincirlenmiş Hacim Endeksi.....	87
Tablo 15: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, İktisadi Faaliyet Kollarına (A10) Göre Cari Fiyatlarla	90
Tablo 16: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla İçindeki Payları	91
Tablo 17: Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu, Zincirlenmiş Hacim Endeksi	92
Tablo 18: Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu, Cari Fiyatlarla	93
Tablo 19: 2000-2018 Yılları BEC Sınıflandırmaya Göre Türkiye'nin İhracatı	97
Tablo 20: 2000-2018 Yılları BEC Sınıflandırmaya Göre Türkiye'nin İthalatı	100
Tablo 21: 2000-2018 Ara Malları İthalat Fasılları.....	103
Tablo 22: 2000-2018 Yılları ISIC Sınıflandırmaya Göre Türkiye'nin İhracatı.....	105
Tablo 23: 2000-2018 Yılları ISIC Sınıflandırmaya Göre Türkiye'nin İthalatı	107
Tablo 24: Yıllara Göre Dış Ticaret (2000-2018)	109
Tablo 25: GSYH Durağanlık Sınanması	126
Tablo 26: İhracatın Durağanlık Sınanması	127

Tablo 27: İthalatın Durağanlık Sınanması	127
Tablo 28: Trace İstatistiğine Göre Koentegrasyon Testi	128
Tablo 29: Max-Eigen İstatistiğine Göre Koentegrasyon Testi	128
Tablo 30: Gecikme Uzunluğunun Seçimi.....	129
Tablo 31: LM Testi Sonuçları.....	131
Tablo 32: White Testi	131
Tablo 33: Normal Dağılım Testi.....	132
Tablo 34: VAR(5) Modeli Sonuçları	132
Tablo 35: Granger Nedensellik Testi Sonuçları	134
Tablo 36: LNY Değişkeni Varyans Ayrıştırma Sonuçları.....	140
Tablo 37: LNX Değişkeni Varyans Ayrıştırma Sonuçları.....	141
Tablo 38: LNM Değişkeni Varyans Ayrıştırma Sonuçları.....	141

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Türkiye'nin Yıllara Göre İhracatının Gelişimi (2000-2019).....	46
Grafik 2: Sektörel İhracatının Yıllara Göre Değişimi	50
Grafik 3: Türkiye'nin Yıllara Göre İthalatının Değişimi (2000-2018).....	66
Grafik 4: Türkiye'nin İthalatının Yıllara Göre Sektörel Değişimi (2002-2018)	70
Grafik 5: Dönemler İtibarıyla Gayrisafi Yurtiçi Hasıla Büyüme Hızları	88
Grafik 6: Gayrisafi Yurtiçi Hasılayı Oluşturan Faaliyetlerin Büyüme Hızları Zincirlenmiş Hacim Endeksi.....	89
Grafik 7: Sektörlerin Gayrisafi Yurtiçi Hasıla İçindeki Payları (Cari fiyatlarla)	92
Grafik 8: 2000-2018 Yılları BEC Sınıflandırmaya Göre Türkiye'nin İhracatı	98
Grafik 9: 2000-2018 Yılları BEC Sınıflandırmaya Göre Türkiye'nin İthalatı	101
Grafik 10: Yıllara Göre Dış Ticaret (2000-2018).....	111
Grafik 11: VAR Modelinin İstikrar Grafiği.....	130
Grafik 12: GSYH'den GSYH'ye Etki-Tepki Analizi.....	135
Grafik 13: GSYH'den İhracata Etki-Tepki Analizi	136
Grafik 14: GSYH'den İthalata Etki-Tepki Analizi.....	136
Grafik 15: İhracattan GSYH'ye Etki-Tepki Analizi.....	137
Grafik 16: İhracattan İhracata Etki-Tepki Analizi	137
Grafik 17: İhracattan İthalata Etki-Tepki Analizi.....	138
Grafik 18: İthalattan GSYH'ye Etki-Tepki Analizi.....	138
Grafik 19: İthalattan İhracata Etki-Tepki Analizi.....	139
Grafik 20: İthalattan İthalata Etki-Tepki Analizi.....	139

GİRİŞ

Ekonomi üzerinde önemli etkiye sahip olan ihracat ve ithalat; ekonomik büyüme ile de karşılıklı bir etkileşime sahiptir. İhracat milli gelire ve ekonomiye bir katkı olarak, ithalat ise ekonomiden bir çıkış olarak değerlendirilmektedir. Hem iktisatçıların hem de ülkelerin üzerinde durduğu en önemli göstergelerden birisi olan ekonomik büyüme küreselleşen dünyada ve değişen ekonomik konjonktürlerde makroekonomik tartışmaların başında yer almaktadır.

Ekonomik büyüme üzerinde inceleme yaparken bunu tek bir faktöre bağlamak hatalı sonuçlara varılmasına neden olabilmektedir. Ülkenin sahip olduğu işgücü, sermaye, doğal kaynaklar, üretimde meydana gelen değişiklikler, ekonomik büyümeye etki edebilmektedir. Ülkede işsizlik oranlarının düşmesi, atıl kaynakların etkin bir şekilde kullanılması, vergi gelirlerinin ekonomik büyümeye bağlı olarak artması, doğrudan yatırımların artması, kişi başına düşen milli gelirin yükselmesi ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilerken; bunların tam tersi olan siyasi belirsizlik, yanlış uygulanan politikalar, bankacılık ve finansal sistemin kontrol edilmemesi ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilemektedir.

Ekonomik büyüme bağlamında sadece ihracatın ele alınarak ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliğinin sınanması da yanıltıcı olabilmektedir. Bu nedenle ihracat ve ithalatın ekonomik büyümeyle olan ilişkisinin birlikte değerlendirilmesi daha gerçekçi bulgulara ulaşılmasını ve daha doğru politika önerileri geliştirilebilmesi açısından son derecede önemlidir. Ayrıca üretim sektörlerinin ve ekonominin verimlilik düzeyleri yükseltilecekse, büyüme, ihracat ve ithalat ilişkisinin sağlıklı biçimde tespit edilmesi önemlidir.

İhracatın ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkileri; iş bölümü ve işbirliğini artırması, dış ticarete bağlı olarak milli gelirin artması, rekabeti arttırması, verimliliği arttırması, teknoloji transferi sonucunda rekabet avantajlarında artış meydana getirmesi, iç pazarda alıcı bulamayan/az bulan ürünler ihraç edilerek atıl kaynakları harekete geçirmesi, döviz girdilerinde artış sağlaması, ödemeler bilançosunda fazlalık meydana gelmesi, beşeri sermayeye yatırım yapılması, teknoloji transferlerinin daha hızlı ve etkin bir biçimde gelişmesi şeklindedir. Diğer taraftan ülkede ulusal ve uluslararası yatırımların, teknolojik gelişmenin ve rekabetin artması durumunda

ihracatın gemiŖe göre daha hızlı artabileceği, eŖitli araŖtırmacılar tarafından belirtilmiŖtir.

Ekonomik büyüme modelleri incelenirken içsel büyüme modellerinde incelenen teknoloji transferi, atıl kaynakların azalması, ara malzemelerin temini gibi iŖlemler, ithalat yolu ile geliŖebilmektedir. Bu durum, ithalattan ekonomik büyümeye doğru bir iliŖkinin olduğu savını desteklemektedir.

GeliŖmekte olan ülkelerde ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için ihtiyaç duyulan ürünlerin ithalatı yapılmak istendiğinde, tasarruf açığı, sermaye kıtlığı vb. nedenler yeterli derecede ithalatın gerekleŖmemesine neden olmaktadır. Bu durum ekonomik büyüme hedeflerine etki etmekte ve uygulanan politikalarda deėiŖiklik meydana getirilmesi zorunluluğunu doğurmaktadır.

Yapılan bu alıŖmada, 2000 yılı sonrasında Türkiye’de ekonomik büyüme, ithalat ve ihracat arasındaki iliŖkinin belirlenmesi hedeflenmektedir. alıŖmanın birinci bölümünde; ekonomik büyüme ve ekonomik büyümenin belirleyicileri, büyüme modelleri, ihracat ve ithalat ayrıntılı olarak incelenmiŖtir. İkinci bölümünde; 2000 yılı ve sonrasında Türkiye’nin ihracatındaki ve ithalatındaki geliŖmeler ele alınmıŖ, Türkiye’nin ekonomisindeki büyüme süreci ve rakamları (2000-2018) tespit edilmiŖtir. Ayrıca yine bu bölümünde Türkiye ekonomisinde büyümenin sektörel analizi ve ihracatın ithalata bağımlılığı sürecinde Türkiye’nin büyümesi analiz edilmiŖtir.nc bölümünde ise; 2000-2018 yılları arasında Türkiye’nin ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme kavramlarına iliŖkin ekonometrik analiz yapılmıŖtır.

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME, İTHALAT VE İHRACAT

KAVRAMLARINA GENEL BAKIŞ

1.1. EKONOMİK BÜYÜME VE EKONOMİK BÜYÜMENİN BELİRLEYİCİLERİ

Bu bölümde ekonomik büyümenin belirleyicileri ve göstergeleri; sermaye birikimi, nüfus ve işgücü artışı, teknolojik gelişme ve doğal kaynaklar olmak üzere dört başlık altında incelenmektedir.

1.1.1. Ekonomik Büyüme

Ekonomik sistemi oluşturan birey, firma ve devletin gerçekleştirmek istedikleri ortak amaçlardan biri, “*hayat standardının*” veya “*refahın*” yükseltilmesidir. Bunun başarılabilmesi karşılıklı pozitif sinerji yaratarak herkesin işini kolaylaştırmaktadır. Böylece, refah düzeyi yüksek olan bireyler mutlu olur, mutlu olan toplumları da yönetmek kolaylaşır. Bireyin refah düzeyinin artırılması, kişi başına düşen gelir düzeyinin artırılmasıyla olmaktadır. Kişi başına geliri artırabilmenin yolu da üretimi artırmaktan geçmektedir. Üretimin arttırılması ekonomik büyüme olarak bilinen disiplinin ilgilendiği temel konudur¹.

Endüstri devrimi, tarih boyunca insanların yaşam koşullarında daha önce görülmemiş bir etki yaratmıştır. Kişi başı gelirde yaşanan bu büyük artış, Kuznets tarafından “modern ekonomik büyüme” olarak tanımlanmıştır².

Ekonomik büyüme kavramı, bir ülkenin dönem boyunca ürettiği nihai mal ve hizmetlerin miktarındaki sürekli artış demektir. Geniş anlamda ise, temel olarak ekonominin arz yönünü ilgilendiren üretim kapasitesindeki uzun dönemli artışlar olarak tanımlanmaktadır³. Büyüme kavramı birçok iktisatçı tarafından tanımlanmıştır.

¹ Ersan Bocutoğlu ve Metin Berber, **Makro İktisada Giriş**, 2. Baskı, Murathan Yayınevi, Trabzon, 2013, s.177.

² Brian Snowdon ve Howard Vane, **Modern Makroekonomi: Temelleri, Gelişimi ve Bugünü**, Çev., Nurtaç Yıldırım vd., Efil Yayınevi, İstanbul, 2012, s.514.

³ Ömer Yılmaz ve Merter Akıncı, **İktisadi Büyüme ve Makroekonomik Belirleyicileri**, Nobel Kitap, Ankara, 2012, s.3.

Schumpeter’e göre büyüme; “iktisadi gelişmenin dalgalı ve bozuk gelişim seyrine göre, ağır bir ilerleme” olarak tanımlanmaktadır⁴.

Parasız’a (2003) göre ekonomik büyüme, potansiyelde bulunan istihdamın zaman içinde artırılmasıdır⁵.

Lipsey ve diğerleri (1990) göre ekonomik büyüme, birim faktör başına düşen çıktılarının verimlilik neticesinde uzun dönemli olarak artmasıdır⁶.

Robinson tarafından yapılan en genel ve kabul gören tanıma göre ekonomik büyüme, bir ülkenin kişi başına düşen veya toplamdaki üretim artışıdır. Ekonomik büyümenin bu kapsamında ekonominin yapısında meydana gelecek herhangi bir değişiklik veya sosyal, kültürel unsurlar göz ardı edilmektedir⁷.

Todaro ve Smith’e (2003) göre ekonomik büyüme istikrarlı bir süreçtir. Bu istikrarlı süreçte üretim kapasiteleri ülkedeki milli gelir hasılanın artmasını sağlayan asıl enstrümanlardır⁸.

Kuznets (1949) ise ekonomik büyüme kavramına diğer tanımlardan farklı olarak ileri teknoloji, kurumsal ve ideolojik şartları da katmıştır. Bu üç bileşen bir ülkenin ekonomik büyümesi için oldukça önemlidir. Ekonomik büyüme, bu üç unsurun düzenlemelerine göre şekillenen malların arz kapasitelerindeki uzun dönemli artışlardır. Bu uzun dönemli kapasite artışları ise, ekonomik büyümeyi simgelemektedir. Kuznets, nitel faktörlerin yanı sıra ekonomik büyüme incelenirken nicel faktörlerin de hesaba katılması gerektiğini savunmuştur⁹. Ünsal (2016) iktisadi büyümeyi, “*ekonomide üretim kapasitesinin artması ve böylece üretilen mal ve hizmet miktarının artış göstermesi*” şeklinde tanımlamaktadır. Ekonomik büyüme, kişi başına reel çıktının artış göstermesi şeklinde de tanımlanabilmektedir¹⁰.

⁴ Sabri F. Ülgener, **Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme**, DER Yayınları, İstanbul, 1991, s.410.

⁵ İlker Parasız, **Makro Ekonomi Teori ve Politika**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 2003, s.840.

⁶ Richard G. Lipsey ve diğerleri, **Economics**, 9th Edition, Longman Higher Education, English, 1990, s.333.

⁷ Sherman Robinson, “Theories of Economic Growth and Development: Methodology and Content”, **Economic Development and Cultural Change**, Vol.21, Issue.1, 1972, s.52.

⁸ Hüsamettin Samet Akça, **Ekonomik Büyüme ve İnovasyon İlişkisi: Seçilmiş OECD Ülkeleri Üzerine Panel Veri Analizi**, Yüksek Lisans Tezi, KTO Karatay Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2018, s.32.

⁹ Simon Kuznets, “Suggestions for an Inquiry into the Economic Growth of Nations”, (Ed.) Universities-National Bureau, NBER, **Problems in the Study of Economic Growth**, 1949, s.6.

¹⁰ Erdal Ünsal, **İktisadi Büyüme**, Ocak BB101 Yayınları, Ankara, 2016, s.11.

Uzun dönemde bu tip bir büyümenin olabilmesi için, ekonomideki üretim ölçeğinin ya da üretim potansiyelinin artması gerekmektedir. Bundan dolayı, ekonominin büyümesi uzun dönemde ortaya çıkan bir problem iken, daha çok arz yönlü çözüm önerilerinin getirilmesi gerekmektedir. Kısaca, ekonominin üretim olanakları eğrisinin dışa doğru genişlemesi ve toplam arz eğrisinin sağa kayması ekonomik büyüme olarak tanımlanırken, bu kaymayı sağlayan faktörler de büyümeyi sağlayan faktörler olarak tanımlanabilmektedir¹¹.

Ekonomik büyüme kavramı, mikro ölçek ve makro ölçek olarak iki farklı başlıklar altında tanımlanmaktadır. Bir işletme için mikro ekonomi; ekonomik büyüme üretim kapasitesini artırma, işletmenin piyasa değerindeki artma anlamına gelmektedir. Çünkü bir işletme, kâr elde etmek amacıyla kurulmakta ve tüm süreçlerini bu amaç doğrultusunda şekillendirmektedir. Ödemeler bilançosunu denkleştirmek veya işsizliği azaltmak gibi makro ölçekli amaçlar, bir işletmenin amacı ya da hedefi değildir.

İşletmeler bulundukları ülkelerin yasalarına uymak zorunda olup, bu ülkelerin makroekonomi kapsamını tanımlamaktadır. Bu kapsamda, bir ülkede bulunan tüm işletmelerde çalışan işçiler, ülkenin işgücünü oluşturmaktadır. Aynı zamanda, belirli bir zaman aralığında tüm bu işletmelerin yapmış olduğu ithalat ve ihracat, ülke bazında makroekonomik faaliyetler olarak değerlendirilmektedir¹².

Büyüme, üretim artışı ile özdeşleşmiştir. Ancak burada bir dönem ayırımı yapmakta fayda vardır. Büyüme analizlerinde dikkate alınan üretim artışı, daha çok uzun dönem itibarıyla üretimde meydana gelen artışlardır. Kısa dönem itibarıyla üretimde meydana gelen ve konjonktürel dalgalanmalar olarak bilinen üretim değişiklikleri (artma-azalma), daha çok talepteki değişikliklerden kaynaklanmaktadır. Uzun dönem artışları ise, üretim faktörleri ve bunların kullanımı ile ilgilidir. Emek ve sermaye olarak bildiğimiz temel iki faktörü dikkate alınarak ekonomik büyümenin açıklanmasında en kolay ve anlaşılır yolu “*üretim olanakları eğrisinden*” yararlanmaktır¹³.

¹¹Metin Berber, **İktisadi Büyüme ve Kalkınma**, Derya Kitabevi, Trabzon, 2015, s.9.

¹² Hasan Gürak, **Ekonomik Büyüme ve Küresel Ekonomi**, Ekin Kitabevi, Bursa, 2016, s.19.

¹³Bocutoğlu ve Berber, s.178.

Wacziarg (2002) tarafından hazırlanan sınıflamaya göre, bir ülkede pozitif büyümenin sağlanabilmesi ve katma değerin artırılabilmesi için gerekli olan bazı koşulları aşağıdaki gibi maddelemek mümkündür¹⁴:

- Sermaye malları için hazırlanan yatırım miktarları artırılmalı,
- Beşeri sermaye birikim süreci hızlandırılmalı,
- Gelir dağılımındaki eşitsizlik ortadan kaldırılmalı veya azaltılmalı,
- Nüfus artış hızı kontrol altına alınmalı ve düşürülmeli,
- Hükümet piyasaların gidişatına etki ve müdahale etmemeli,
- Piyasalar için serbestlik sağlanmalı ve geliştirilmeli,
- Siyasal ve ekonomik özgürlükler sağlanmalı,
- Bireylerin mülkiyet hakları koruma altına alınmalı,
- Siyasal istikrar sağlanmalı,
- Döviz kurları da dâhil piyasa fiyatlarını ülkelerin kendisinin belirlemesi,
- Doğrudan yabancı yatırımın gelmesi sağlanmalıdır.

1.1.2. Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri ve Göstergeleri

Bir ülkenin sahip olduğu üretim kaynakları işgücü, sermaye, doğal kaynaklar, teknoloji ve bilgi birikimi yıldan yıla değişim göstermektedir. Büyüme bu kaynakların nicelik ve niteliğindeki artışlarla meydana gelmektedir. Büyüme rakamlarla ifade edilebildiğinden, sonuçta ekonomisi büyüyen bir ülkenin temel göstergeleri üretim hacmindeki artış ile milli gelirdeki artışlardır¹⁵.

Kişinin ihtiyaçlarını karşılaması için gerekli mal ve hizmetlerin çoğu, tüketildiği ve kullanıldığı hali ile doğada hazır değildir. Her birinin elde edilmesi için genel anlamda emek, sermaye, doğal kaynaklar ve teknolojiye ihtiyaç vardır. Üretim yapılabilmesi için bu ihtiyaçların giderilmesi gerekmektedir. Diğer yandan, günümüz toplumlarının sürdürülebilirliğini sağlaması, ekonomik ve sosyal gelişmesini sağlam temellere oturtmasına bağlıdır. Bu da etkin, sosyal ve ekonomik sistem çerçevesinde eldeki kaynakların sağlıklı kullanılması ve eldeki olanakların arttırılması ile mümkün

¹⁴ Jean ImbsandRomainWacziarg, “Stages of Diversification”, **AmericanEconomicReview**, Volume.93, No.1, March 2003, s.81.

¹⁵ Pınar Yardımcı, “İçsel Büyüme Modelleri ve Türkiye Ekonomisinde İçsel Büyümenin Dinamikleri”, **Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi**, 9(10), 2006, s.98.

olmaktadır. Yeni üretim tekniklerinin bulunması, yeni ve daha çok mal ve hizmetlerin üretilmesi, maddi ve beşeri sermaye birikimlerinin sağlanması, ekonomik gelişme koşullarının somut öğeleridir¹⁶.

Büyüme, bir ülkenin milli gelirindeki ya da toplam hasılasındaki reel artıştır. Bir ülkenin milli gelirinde meydana gelen artışın nüfus artış hızının üzerinde yer alması, o ülkede kişi başına düşen gelir seviyesinin yükselmesine neden olmaktadır. Ekonomik büyüme, bir ülkede hem tüketim hem de üretim düzeyinin değişmesine yol açmaktadır. Ülkedeki üretim ve tüketim eğilimleri arasında oluşan fark ise, dış ticaretten kaynaklanmaktadır¹⁷.

Ekonomik büyümeye kaynaklık eden faktörlerin tespitinde öncelikle üretim fonksiyonuna başvurulması kabul gören bir görüştür. Çünkü, büyüme bir üretim artışıdır. Üretim fonksiyonu da belirli (veri) bir teknoloji düzeyinde belli bir girdi bileşimi ile elde edilebilecek maksimum üretim miktarını göstermektedir. Üretim faktörlerinin miktarında ya da verimliliğinde meydana gelebilecek artışlar ile teknolojiye sağlanacak değişim, üretim artışında etkili olabilecek temel faktör durumundadır¹⁸. Makro düzeyde ele alındığında toplam üretim fonksiyonu aşağıdaki gibi yazılabilir;

$$Y = F(K, L, T, N)$$

Yukarıdaki fonksiyonda “Y” toplam hasıla, “K” sermaye stoku (ekonomideki tüm makinelerin ve teçhizatın, fabrika binalarının ve konutların toplamını içermektedir), “L” çalışanların sayısı, “N” doğal kaynakları ve “T” ise üretim teknolojisinin durumunu göstermektedir. Bu bileşenler ekonomide üretim faktörleri olarak ifade edilmektedirler ve bunlar üretim fonksiyonunda birleşerek milli hasılayı oluşturmaktadır¹⁹.

Ekonomik büyüme oranları arasındaki fark, iki ülkenin birbirinden 30 kat daha fazla zengin olmasının sebebi olabilmektedir. Ayrıca, karşılaştırması yapılacak olan iki ülkenin aynı gelir düzeyine sahip olduğunu ve bir ülkenin yıllık büyüme oranının %2, diğerinin ise %0 olduğunu varsayarsak, iki ülke arasındaki farkın 200 yıl sonra 52 kat

¹⁶ Hüseyin Karakayalı ve İlkay Dilber, **Kuramlarda Büyüme ve Kalkınma**, Emek Yayıncılık, Manisa, 2010, s.39-40.

¹⁷ Erdem Hepaktan, **Uluslararası İktisat**, Emek Matbaacılık, Manisa, Kasım 2016, s.100.

¹⁸ Bocutoğlu ve Berber, s.178.

¹⁹ Zekiye İnci Çapan, **Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1980 Sonrası Türkiye Örneği**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2009, s.3-4.

olacağı görülmektedir. Bir ülke %2 büyürken diğeri %4 büyüyor ise, iki ülke arasındaki fark 20 yıl sonra 2, 100 yıl sonra ise 7 katına çıkmaktadır²⁰.

1.1.2.1. Sermaye Birikimi

Sermaye, genel hatlarıyla üretim araçları olarak tanımlanabildiği gibi, dar çerçevede bir ürün veya hizmet üretiminde kullanılması planlanan verimliliği artırıcı tüm varlıklar olarak da ifade edilebilir. İş makineleri, üretimin yapılması planlanan bina, yol veya yapılacak iş sürecinde kullanılacak olan nakit paralar, sermaye olarak kabul edilmektedir.

Özellikle gelişmemiş ülkelerde sermayenin yetersiz olması, üretimde verimliliklerin oldukça düşük olmasına neden olmaktadır. Bu durum, gelişmemiş ülkelerdeki ekonomik büyüme oranlarına negatif etkide bulunmaktadır²¹.

Sermaye ile ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için, sermaye birikimi yapmak oldukça önemlidir. Somashekar'a (2003) göre sermaye birikiminin en önemli şartlarından birisi, tasarruf varlıklarında meydana gelecek artışlar, bu tasarrufların harekete geçmesini sağlayacak finansal kurumların varlığı ve son olarak tasarrufların sermaye malları için yapılacak olan yatırımlarda kullanılmasıdır. Bu kapsamda bir sermaye kullanımı sayesinde, ülkede ekonomik büyüme sağlanmaktadır²².

Ekonomik büyüme için, milli gelirin yüksek oranda tasarruf edilip yatırımlara yönlendirilmesi gerekmektedir. Büyümeye yeni başlamış bir ekonomide, zaten düşük olan tüketim düzeyini daha da düşürerek tasarrufu, dolayısıyla sermaye birikimini arttırmak haliyle zordur. Bu bağlamda, cari tüketimin kısılarak tasarrufların arttırılması, az gelişmiş ekonomilerin gelişmesi için hayati öneme sahiptir. Sermaye birikiminin amacı ise; az gelişmiş ülkelerin hızlı bir nüfus artışının zorunluluğu olarak, altyapı yatırımlarını gerçekleştirmek, yeni üretim araçlarının satın alınmasını sağlamak, ödemeler bilançosu açıklarını gidermek, ekonomik büyümeyi kolaylaştırmak olarak sıralanmaktadır²³.

²⁰ Daron Acemoglu, **Introduction to Modern Economic Growth**, Princeton University Press, New Jersey, 2008, s.9.

²¹ Akça, s.37.

²² Ne Thi Somashekar, **Development and Environmental Economics**, New Age International Publishers, New Delhi, 2003, s.239.

²³ Karakayalı ve Dilber, s.43.

1.1.2.2. Nüfus ve İşgücü Artışı

İşgücü, üretim sürecine zihnen ve bedenen katılan önemli bir üretim faktörüdür. Bir yılda üretilen mal ve hizmetlerin reel değeri işgücü cinsinden ele alındığında, üretimde kullanılan işgücü miktarıyla (çalışılan saat ile ölçülür) işgücü verimliliğinin (işçi başına 1 saatteki reel çıktı ile ölçülür) çarpımına eşittir. Yani²⁴;

$$\text{Toplam Çıktı} = \text{Çalışılan Saat} \times \text{İşgücü Verimliliği}$$

Çalışma saatlerinin belirlenmesinde, işgücünün büyüklüğü ve haftalık ortalama çalışma saatlerinin uzunluğu dikkate alınmalıdır. İşgücünün büyüklüğü çalışma çağındaki nüfusun büyüklüğüne bağlıdır. Çalışma çağındaki nüfus ise, ya nüfus artışı ya da daha önce üretime katılmayanların üretime katılmasıyla artmaktadır. Örneğin; yüksek enflasyonlu ülkelerde daha önce çalışmayan ev hanımlarının geçim sıkıntısı nedeniyle çalışmaya başlaması gibi. Diğer taraftan çalışma saatleri ya resmi kurumlar tarafından ya da kollektif pazarlık usulüyle belirlenmektedir. Özetlenecek olursa; nüfus artışı, çalışmayan bireylerin çalışmaya başlaması ya da işgücü miktarında artış olmamasına rağmen çalışma saatlerindeki artışlar üretimi artırmaktadır. İşgücü miktarının yanı sıra üretimde etkili olan diğer unsur ise, işgücü verimliliğidir²⁵. İşgücü miktarında ve çalışma saatlerinde bir değişiklik olmaksızın emeğin veriminin yükseltilmesiyle de üretimin artırılması mümkündür. İşgücü verimliliğini artıran çeşitli uygulamalar mümkündür. Bunlar arasında, emeğin hayat standardının yükseltilmesi, sağlık, eğitim, beslenme, barınma koşullarının iyileştirilmesi ilk akla gelenlerdir. İşbaşında verilen hizmet içi kurslar da verim artışında etkili olmaktadır. Ayrıca, emeğin veriminin düşük olduğu sektörlerden, veriminin yüksek olduğu sektörlerle transferi de verimi artırmaktadır²⁶. Bunların yanı sıra iyi bir iş organizasyonu, emeğin yüksek teknolojiyle, nitelikli kaynaklarla donatılması da verim artışı üzerinde etkili olan faktörler arasında sayılabilmektedir.

²⁴ Bocutoğlu ve Berber, s.183.

²⁵ Ergül Han ve Ayten Ayşen Kaya, **Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika**, 5. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2006, s.112.

²⁶ Bocutoğlu ve Berber, s.183.

1.1.2.3. Teknolojik Gelişme

Tekerleğin icadından başlayıp günümüze kadar gelen, buharlı makinelerin bulunması ve üretimde kullanılması, para, elektrik, otomobil, bilgisayar ve daha sayılabilecek bir sürü yenilik, teknolojik gelişmeye birer örnektir.

İnovasyon ile birlikte değişen ve gelişen teknolojinin katkısıyla, üretim verimliliği pozitif bir düzeyde artmaktadır. Yüksek teknolojinin kullanıldığı bir işletme, verimliliğini zaman ve maliyet tasarrufu şeklinde yapmaktadır. Tasarruf ile birlikte her ne kadar sermaye aynı kalsa da, üretim sonucu oluşan çıktılarda ve kalitelerindeki artış sayesinde kârlılık da artmaktadır. Örnek vermek gerekirse, eski teknoloji kullanılarak inşa edilen bir binada daha fazla malzeme ve işgücü kullanılması gerekirken, yüksek teknoloji ile daha az malzeme ve işgücü kullanılarak aynı maliyet ile daha büyük binaların yapılması mümkündür²⁷.

Teknolojik gelişmeler, yeni fikirlerin yaratılmasını ve geliştirilmesini içermektedir ve bu formuyla bir kamusal mal olarak görülmektedir. Veri teknoloji düzeyinde rakip üretim faktörleri için ölçeğe göre sabit getiri varsayımı yapılması mantıklıdır. Ancak yeni fikirler, bir üretim faktörü olarak göz önüne alınırsa ölçeğe göre artan getiriler söz konusu olabilmektedir. Ölçeğe göre artan getiriler tam rekabetle çalışmakta ayrıca, yeni fikirlerin yaratılması ve gerekli araştırma çabaları için uygun bir ödül sayılmamaktadır²⁸.

Teknolojik gelişme, sadece sanayi kesimi için değil tarım kesimi için de önem arz etmektedir. Tarım sektöründe makinelerin kullanılması, drenaj ve sulama kanallarının yapılması, kaliteli tohum geliştirilmesi, tarımsal üretimin artmasına ve ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır.

1.1.2.4. Doğal Kaynaklar

Doğal kaynak denildiğinde; ülkenin sahip olduğu yeraltı (hammadde, maden, petrol, vs.) ve yer üstü (toprak, orman, su vs.) zenginlikleri akla gelmektedir. Doğal kaynaklar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki irdelendiğinde genelde, zengin doğal kaynağa sahip ülkelerin ekonomik büyümeyi gerçekleştireceği, az doğal kaynağa sahip

²⁷ New Delhi Dwivedi, **Macro economics The oryand Policy**Tata, McGraw-Hill Education, New Delhi, 2010, s.388.

²⁸ İlker Parasız, **Ekonomik Büyüme Teorileri**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 2008, s.24.

olan ülkenin ise gerçekleştiremeyeceği düşünülmektedir. Şüphesiz doğal kaynak zenginliği ile ekonomik büyüme arasında doğru yönlü bir ilişki vardır.

Tarımla uğraşılabilmesi için verimli toprağın olması, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılabilmesi için iklim ve hava koşullarının uygun olması, madencilik veya ormancılık yapılabilmesi için yeraltı ve yer üstü kaynaklarının yeterli olması gerekmektedir. Aksi halde, üretim gerçekleştirebilmek ve ekonomik büyüme sağlayabilmek adına doğal kaynaklar oldukça temel bir gereksinimdir. Örneğin, günümüze kadar Arap ülkeleri ekonomik büyümelerini yer altı kaynağı olan petrolden sağlamışken, Norveç balıkçılık, Kanada ise doğalgaz ile büyüme sağlamıştır²⁹.

Ancak bunu kural haline getirmek doğru değildir. Çünkü, gerçek hayata bakıldığında tersine durumlarla da karşılaşmaktadır. Zengin doğal kaynaklara sahip olmayan Japonya ve Hong Kong'un ekonomik gelişmelerini başardıkları, buna karşılık zengin doğal kaynaklara sahip olan Latin Amerika ülkelerinin ekonomik gelişme konusunda pek başarılı olamadıkları bir gerçektir. Doğal kaynaklar her ne kadar ekonomik büyüme adına temel bir gereksinim olsa da, özellikle teknoloji çağında tek başına yeterli bir koşul olmadığı görülmektedir. Bu çağda, doğal kaynaklar teknoloji ile desteklenmiyor ve eski yöntemler uygulanmaya devam ediliyorsa; ekonomik büyümenin gerçekleştiği söylenememektedir. Nitekim “doğal kaynak laneti” adı altında incelenen bir kavram bulunmaktadır. Bu kavrama göre doğal kaynakları zengin olan ülkelerin fakir olanlara göre daha yavaş büyüdüğü görülmektedir³⁰. Bu kavram daha öncesinde Jean Bodin tarafından “Verimli topraklarda yaşayan insanlar genel itibarıyla çekingen ve duygusal bir yapıya sahipken, verimsiz topraklarda yaşayan insanlar ise daha dikkatli, sakin, temkinli ve becerikli olma eğilimindedir.” şeklinde tasvir edilmiştir. Japonya bu tasvirin en önemli örneklerinden biridir³¹.

Yukarıda açıklanan üretim fonksiyonu çerçevesinde ele alınan ekonomik büyümeyi etkileyen faktörlerin yanında büyüme, sosyal çevre ve politik ortamla da sıkı

²⁹Paul. A. Samuelson ve William. D. Nordhaus, **Economics**, McGraw-HillCompanies, New Delhi, 2010, s.503.

³⁰Jeffrey. D. Sachs ve Andrew M. Warner, “The Curse of Natural Resources”, **European Economic Review**, 45, 2001, s.827.

³¹Jeffrey. D. Sachs ve Andrew. M. Warner, “Natural Resource Abundance and Economic Growth”, **National Bureau of Economic Research Working Paper**, No.5398, 1995, s.4.

ilişki içerisinde. Toplumun alışkanlıkları, davranış ve düşünüş tarzları gibi ekonomi dışı faktörler de büyümeyi etkilemektedir.

1.2. BÜYÜME MODELLERİ

İktisadın bilim olarak kabul edilmesi Klasik Okul ile başlasa da, ekonomik büyüme konusu daha önceki iktisadi ekoller olan Merkantilistler ve Fizyokratlar tarafından da incelenmiştir. İktisat okulları ekonomik büyüme kavramına ve ekonomik büyümenin kaynaklarının neler olduğu konusunda, farklı yaklaşımları benimsemişlerdir. Bu bağlamda Klasik Büyüme, Post-Keynesyen Büyüme (Harrod-Domar Büyüme), Neo-Klasik Büyüme (Dışsal Büyüme) ve İçsel Büyüme modellerini incelemekte fayda bulunmaktadır.

1.2.1. Klasik Büyüme Modelleri

Dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin teorik çerçevede ele alınması, Klasiklere ve onların devamı niteliğindeki Neo-Klasiklere dayanmaktadır. Ülkelerin niçin dış ticaret yaptığı da, bir anlamda bu düşünce akımı tarafından cevaplandırılmıştır. Mutlak Üstünlükler Teorisi (MÜT) ve Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi (KÜT) ile, ülkelerin dış ticaret yapma nedeni, dış ticarete malların nispi fiyatlarının nasıl oluştuğu ve ülkelerin dış ticaretten elde edeceği kazançlar açıklanmaya çalışılmıştır. Klasikler ve onların uzantısı olan Neo-Klasikler, dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki etkileşimin üzerinde durmaktadırlar.

Klasik doktrin; kâr esasına ve sermaye birikimine dayanan, fiyat farklılıkları ve işbölümü ile uzmanlaşmaya önem veren bir büyüme modeli ortaya koymuştur. Bu açıdan ilk önce Smith ve Ricardo'ya ait dış ticaret teorileri³² öncelikle açıklanacak ve ardından Klasik büyüme düşüncesi ortaya konulacaktır.

İlk sistematik bilgiyi sunması ve günümüzde de geçerliliğini koruyan D. Ricardo'ya ait Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ne temel oluşturması açısından

³²Büyümeyi etkileyen faktörlerin (sermaye, teknoloji, bilgi birikimi (taşınması), hammadde ve ara malı ihtiyacı vb.) ülkelere temini (ticaret yolu ile elde edilmesi) açıkladığı ve teorik bir zemine yerleştirdiği için MÜT ve KÜT büyüme teorilerinden soyutlanamaz. Çünkü dış ticareti olmayan ülke için günümüzde büyüme, çıkmaz sokak gibi bir yerde kesilmektedir. Oysa dış ticarete parayla karşılık bulan her şeyi elde edebilme ve içsel büyüme modellerinde olduğu gibi modelin içine yerleştirdiğiniz müddetçe büyümeye sürekli bir dinamizm kazandırmış olmaktadır.

Smith'in Mutlak Üstünlükler Teorisi önemlidir. Her teoride olduğu gibi Klasiklerde de fikirler, bazı varsayımlar üzerine kurulmuştur. Klasiklerin dış ticarete yönelik varsayımları³³;

- Dış ticarete iki ülke vardır. Bu ülkelerde, iki mal üretilir. Söz konusu mallar, homojendir.
- Uluslararası ticarete para kullanılmamaktadır. Malın malla değişimi geçerlidir.
- Gerek mal gerekse faktör piyasalarında, tam rekabet koşulları geçerlidir.
- Ekonomide devlet müdahalesi yoktur. Dolayısıyla gümrük tarifesi, kota gibi sınırlamalar ekonomide yer almamaktadır.
- Fiyatlar, parasal değil, reel fiyatlardır. Yani, bir malın fiyatı ya diğer bir mal ile ya da üretimde kullanılan faktörlerin miktarı ile ifade edilmektedir.
- Emek faktörü ülke içinde mobil, buna karşın ülkeler arasında inmobildir.
- Ekonomi tam istihdamdadır.
- Taşıma giderleri sıfırdır.

Adam Smith'in de içinde bulunduğu Klasik İktisat; sermaye birikimi, emeğin verimliliği ve nüfus artışı üzerinden büyümenin gerçekleşebileceğini açıklamaya çalışmıştır. Dış ticaretin işbölümü ve uzmanlaşma üzerinden ekonomik büyümeye pozitif etkisini ele alan ve ilk kuramsal teoriyi geliştiren Klasik İktisadın kurucusu kabul edilen A. Smith, ekonomik büyümeyi açıklarken, çıkış noktası olarak dış ticaret yolu ile sağlanan iş bölümü ve uzmanlaşmanın neden olduğu emek verimliliğini seçmiştir.

Smith'in oluşturduğu, Ricardo'nun geliştirip olgunlaştırdığı düşünce, günümüze kadar taşınmıştır. Adam Smith, dış ticaretin ülkeler için yararını ortaya koyduğu Mutlak Üstünlükler Teorisi ile iş bölümü ve uzmanlaşmanın emeğin verimliliğini artıracak, artan emeğin ise üretimi, dolayısıyla sosyal refahı artıracak olduğunu belirtmiştir. Uzmanlaşma ve işbölümüne dayanan verimlilik artışı ile Smith, günümüz modern üretim anlayışını ve bunun sonucunda elde edilen ekonomik büyümeyi açıklamaya çalışmıştır.

Kullandığı toplu iğne örneği ile iş bölümünün önemini vurgularken A. Smith'e göre, iş bölümü emeğin verimliliğini arttıracaktır.

³³Hepaktan, s.25.

Verimlilik artışı ise, uzmanlaşma ile birlikte üretim ölçeğinin artmasına yol açacaktır. Smith'e göre, işbölümü olmadan işçilerin fert başına ürettiği toplu işne sayısından çok daha fazlasını, iş bölümü sayesinde üretmek mümkün olmaktadır. Smith'in işbölümüne bağladığı uzmanlaşma günümüzde biraz farklılaşarak, teknoloji ve üretim faktörleri üzerinden devam etmektedir. Yani, bilgi birikimine dayalı ileri teknoloji ve üretim faktörleri bolluğuna sahip ülkeler, dış ticarete avantajlı olmaktadır.

A. Smith, tek bir firma için verdiği toplu işne örneğinden hareketle işbölümünün uzmanlaşmaya ve sonuçta verimlilik artışları ile üretim artışlarına neden olacağını ortaya koymuş, ancak işbölümünün çok daha büyük piyasalar ile işleyeceğini vurgulamıştır. Bu düşünceden hareketle A. Smith, her ülkenin uzman olduğu alanda üretim yapması ile ülkelerarası işbölümünün gerçekleşeceği ve dolayısıyla uluslararası ticaretin her ülke için faydalı olacağı sonucuna ulaşmıştır³⁴.

Smith'e göre, işbölümü sayesinde emeğin verimliliğini artıran başlıca üç faktör vardır. Bunlardan birincisi, işbölümü emeğin bilgi ve becerisini artırır. İkincisi, işbölümü işçinin bir işten diğerine geçerken kaybettiği zamanı kazandırır, böylece iş bölümü sayesinde uzmanlaşan işçi, yeni işinde de aynı iş kolunda çalışacağı için yeni işine başlarken işle ilgili adaptasyon süresini minimum seviyeye çekecektir. Üçüncüsü ise, işbölümü emek tasarruf edici yenilikleri teşvik edecektir³⁵. Sonuçta işbölümü uzmanlaşma ile birlikte belli bir emeğin meydana getirdiği üretim miktarında artışa neden olmaktadır³⁶.

Smith'e göre, dünya kaynakları sabittir. Fakat dünya serveti³⁷ sabit değildir. Uluslararası işbölümü ve uzmanlaşma sayesinde dünya kaynakları daha verimli kullanılarak dünya serveti artırılabilir. Artan bu servet, dış ticareti gerçekleştiren iki ülke tarafından bölüşülür.

Smith'in işbölümü ve uzmanlaşma üzerine kurduğu Mutlak Üstünlükler Teorisi'ne göre, her ülkede homojen olan emek faktörünün maliyeti; ülkelerin üretim yapısını belirleyecek tek faktördür. İki ülkenin ve iki ürünün bulunduğu bu modelde bir

³⁴Sinem Yapar Saçık, "Dış Ticaret Politikası ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teorik Açıdan Bir İnceleme", **Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Sayı. 16, 2009, s.166.

³⁵Smith, emek yoluyla elde edilen çıktıyı artıran yeniliklerin teşvik edileceğini savunur.

³⁶Smith, serveti üretim sonucu elde edilen çıktı olarak görmektedir.

³⁷Çelik Kenan, **Uluslararası İktisat**, 4.baskı, Murathan Yayınevi, Trabzon, 2008, s.10.

ülke, diğer ülkeye nazaran düşük maliyette (daha verimli, daha ucuza) ürettiği üründe uzmanlaşmalı ve o malın üretiminde ihracatçı olmalıdır. Bunun yanında daha maliyetli ürettiği malda ise, ithalatçı olmalıdır.

Mutlak Üstünlükler Teorisi, bir ülkenin aynı miktar girdi ile daha fazla üretimin gerçekleştirildiği sektörler öncelik vermesine, buna karşın verimsiz sektörler ayrılan kaynakları da verimli sektörler aktarmasına dayanmaktadır. Bunun sonucunda verimli sektörlerde gerçekleştirilecek daha fazla üretim sayesinde, sabit dünya kaynaklarından daha fazla ürün elde edilmesine yol açacaktır. Bunu sağlayan en önemli faktör ise, işbölümü ve uzmanlaşmadır³⁸.

Smith'in ortaya koyduğu büyüme sürecindeki ekonomilerde sermaye birikimi, nüfus ve gelir sürekli artış halindedir. Ancak, doğanın sunduğu kaynakların kısıtı neticesinde, bu sürecin devamlılığından bahsetmek mümkün değildir. Yani ekonomiler ya da geç bir durgunluk sürecine girecektir³⁹. Teknolojik gelişmenin sunduğu kitle üretim sayesinde, dünya üretim ölçeği artış göstermiştir. Dünya nüfusunun 7 milyar 417 milyon⁴⁰ kişiye ulaşmasına rağmen, üretimin dolayısıyla ekonomik durgunluğun gerçekleşmesinde evrensel bir sorun yaşanmamaktadır. Buna karşın mikro ölçekte (ülkeler bazında) yaşanan sorunlar ise, kaynakların yetersizliğinden ziyade ekonomik sistemlerin yol açtığı tıkanıklıklar neticesinde dönemsel iniş ve çıkışlardır.

Klasik görüş, ülkelerin farklı ekonomik performansa sahip olmalarını açıklarken; ihracata dayalı stratejilerin uygulanmasını ve ekonomik sistemde devlet müdahaleciliğinin minimize edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Yine Klasik görüşe göre, uygulanan politikalarda devlet müdahalesi yer almazken ve dışa açık ülkelerin ekonomik performanslarının yüksek olduğu savunulurken, devlet müdahalesi odaklı ve dışa kapalı ülke ekonomilerinin büyüme performanslarının düşük olacağı savunulmaktadır⁴¹.

³⁸Uzmanlaşma ve işbölümünün tetiklediği ekonomik büyümede Smith, üstü kapalı olarak bilgi birikimine de vurgu yapmaktadır. Çünkü uzmanlaşmayı oluşturan öğelerin başında bilgi birikimi gelmektedir.

³⁹Canan Şentürk, **Dış Ticaret-Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme: Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2007, s.59.

⁴⁰Population Reference Bureau, <https://www.prb.org/>, (24.07.2019).

⁴¹Muhsin Kar ve Sami Taban, "Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 58(3), http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/58/3/6_muhsin_kar_sami_taban.pdf, (15.07.2019), s.146.

Klasik Okul, Marksist Okul ve Yeni Klasik Okul gibi dış ticaretin ekonomik büyüme ve birikim üzerinde sadece dolaylı bir etkiye sahip olduğunu öne sürmektedir. Aslında onları dış ticaret, kâr oranları ile etkilemektedir⁴². Oysa günümüzde dış ticaretin sosyal, kültürel ve siyasal etkileri daha belirgin bir şekilde ön plana çıkmaktadır. Smith'in uzmanlaşma ve işbölümü merkezli büyüme teorisi, her ne kadar günümüz dış ticaret mantığının temel açıklayıcısı olsa da; tam anlamıyla kabul edilebilirliği noktasında eksik bir teoridir. Smith'in teorisi, kâr esasına dayalı dünya dış ticaretini ve buna bağlı ekonomik büyümeyi açıklamada yetersiz kalmaktadır. Adam Smith'in Mutlak Üstünlükler Teorisinin, dış ticareti açıklamada yetersiz kalması üzerine David Ricardo tarafından Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi ortaya atılmıştır. Ricardo'nun bu teorisi, Smith'in Mutlak Üstünlükler Teorisi üzerine kurulmuş olmakla birlikte; günümüz dış ticaretini açıklamaya çalışması açısından önemlidir.

Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, aynı ülkenin birden çok ürünün üretilmesinde mutlak üstünlüğe sahip olması durumunda; bu ürünlerden mutlak üstünlük avantajını en yüksek oranda elde ettiği üründe üretici konumunda olması gerektiği üzerine kurulmuştur. Buradaki üretim tercihi, üretim etkinliği elde edilen ürünlerden en etkin olanını belirlemek ve o ürünün üretilmesinde uzmanlaşmak şeklindedir. Böylece daha az etkin olan ürünün üretilmesi başka ülkelere bırakılarak; o ürün için ithalatçı konumunda kalınması ve o ürünün dışarıdan temin edilmesi sağlanacaktır. Bu bakış açısıyla Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, avantajlı üretim tercihlerinden en iyisini seçme mantığına dayanmaktadır. Diğer bir ifade ile iyinin iyisini seçmektir.

Bu teorinin ters mantığı da doğrudur. Bir ülke iki malın üretiminde de mutlak dezavantaja sahip olsa bile, bu dezavantajlı ürettiği mallardan daha az dezavantaja sahip olduğu malı üretip ihracat ederken; daha çok dezavantaja sahip olduğu malın ithalatını bir başka ülkeden yapması durumunda ülke yine kazançlı çıkacaktır⁴³.

⁴²Yuhong Li, Zhongwen Chen and Changjian San, "Research on the Relationship Between Foreign Trade and the GDP Growth of East China-Empirical Analysis Based on Causality", *Modern Economy, Scientific Research*, Volume.1, Numara.2 August 2010, https://www.scirp.org/pdf/ME20100200006_98712335.pdf, (10.07.2019), s.120.

⁴³Karluk S. Rıdvan, **Uluslararası Ekonomi-Teori Politika**, 9. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2009, s.24.

Bir ülke, bütün mallarda diğer ülkeye göre üretim maliyeti avantajı sağlasa da, bu mallar içerisinde karşılaştırmalı olarak en fazla üstünlüğe sahip olduğu mallarda uzmanlaşıp, daha az üstün olduğu malları ithal ederek daha yüksek bir refah çizgisine ulaşabilmektedir. Yeter ki, bu iki ülkede yurt içi değişim oranları farklı ve uluslararası fiyat oranı, bunların arasında gerçekleşmiş olsun. Ricardo için de, maliyeti oluşturan tek faktör, ülke içinde tam hareketli ve ülkeler arasında tam hareketsiz olan ve homojen kabul edilen emektir⁴⁴. Bu yönüyle hem Mutlak Üstünlükler Teorisi hem de Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, emeğin verimliliğine dayandırılmaktadır. Tek üretim faktörü olan emek, her iki ülkede de homojen bir yapıda olduğu kabul edilmektedir, yani birim başına ve aynı sürede aynı miktar çıktı vermektedir. Ülke içinde homojen olan emeğin, ülkeler arasında homojen yapıda olmaması sonucu, ülkeler arasında aynı zaman diliminde farklı miktarlarda çıktı elde edilmesinin tek sebebidir.

Ricardo'nun teorisi ile gelişmiş ülkelerin yanı sıra gelişmekte olan ülkelerin de uluslararası ticarete katılma gerekliliği teorik çerçevede ortaya konulmuştur. Zira gelişmiş ülkeler üretim faktörlerini optimal seviyede kullanma imkânına sahip oldukları için, Mutlak Üstünlükler Teorisi mantığı çerçevesinde dış ticarete sürekli üretici; Gelişmekte Olan Ülkeler ise sürekli tüketici olurlardı. Oysa Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, mutlak üstünlüğü olmayan ülkelerinde ticarete katılma yolunu açmıştır. Böylece uluslararası ticaretin alanını da genişletmiştir.

Klasik iktisadi büyümenin mantığını açıklayan Mutlak Üstünlükler Teorisi ve Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, ekonomik büyümeyi ve sermaye birikimindeki artışı kâr haddi üzerinden açıklarken; ülkelerin ekonomik büyümelerinde ortaya çıkan pozitif etkiyi kısa dönem için açıklamışlardır. Ayrıca serbest ticaret anlayışı çerçevesinde kamunun ekonomik sistemin işleyişine müdahalesine yer vermemişlerdir. Bu modelde devletin ekonomiye müdahalesi yersizdir ve kötü sonuçlar doğurmaktadır. Devletin ekonomiye müdahalesine gerek kalmaksızın piyasada rekabet koşulları oluşturulursa, piyasada denge otomatik olarak gerçekleşecektir⁴⁵.

⁴⁴Yusuf Bayraktutan, "Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri", **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt.4, Sayı.2, 2003, <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/195.pdf>, (10.07.2019), s.177.

⁴⁵Cem Gökce, **Ekonomik Büyüme Sürecinde Enerjinin Değişen Rolü: Türkiye Örneği**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2007, s.7.

Uzmanlaşma ve işbölümünün ortaya çıkardığı sermaye birikimindeki artış neticesinde yatırımlarda ortaya çıkacak bir büyüme, ancak kısa dönem için etki yapmaktadır. Sonuç olarak Klasik Büyüme Teorisi kısaca özetlenecek olursa; büyüme sermaye birikimine yani yatırımlara bağlıdır. Ayrıca Klasik İktisatçılar'a göre büyüme, ancak kısa dönemde gerçekleşmektedir. Uzun dönemde ise, ekonominin durgunluk aşamasına geçmesi kaçınılmazdır; çünkü uzun dönemde kâr hadlerinin düşmesi net yatırımları durdurmaktadır. Bu nedenle, büyümenin uzun dönemli analizini yapmamışlardır⁴⁶.

1.2.2. Post-Keynesyen Büyüme Modelleri (Harrod-Domar Büyüme Modelleri)

Büyük Buhran sonrası Klasik yaklaşımın ekonomi yorumlarını eleştirmek suretiyle, işsizliği ve enflasyonu yurtiçi toplam talepteki konjontürel hareketler üzerinden izah etmeye çalışan Keynesyen İktisatçılar, toplam talep konusu üzerine yoğunlaşmışlardır. Keynesyen düşünceye göre, ekonomide süreklilik arz eden işsizlik bulunmaktadır. Eksik istihdamdan tam istihdama geçilebilmesi için, yani ekonominin durgunluktan büyümeye doğru hareket edebilmesi için toplam talebi artıracak politikaların uygulanması gerekmektedir. Toplam talepteki artış, ekonomik büyümenin kaynağını oluşturmaktadır. Yılmaz (2005), Keynesyen politikaların temel amacının ekonomik büyümenin sağlanması değil, istihdamın arttırılması olduğunu belirtmektedir. Keynes, ekonominin tam istihdama ulaşabilmesi için ise, çarpan katsayısı ve etkinliğinin daha yüksek olması nedeniyle maliye politikalarının kullanılması gerektiğini belirtmektedir⁴⁷.

John Maynard Keynes, Para Faiz ve İstihdamın Genel Teorisi isimli kitabını 1936 yılında yayımlayarak “Keynesyen Devrim” olarak ifade edilen iktisadi düşüncede bir devrim gerçekleştirmiştir. Keynes geliştirdiği teoride, piyasa mekanizmasının tam istihdamı kendiliğinden gerçekleştirmesinin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Keynes çalışmasında, yatırımların toplam talep üzerindeki etkisini dikkate almış ancak sermaye

⁴⁶ Şentürk, s.61.

⁴⁷Özlem Göktaş Yılmaz, “Türkiye Ekonomisinde Büyüme Ve İşsizlik Oranları Arasındaki İlişki” **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi**, Sayı.2, 2005, ss.63-76.

birikimi üzerindeki etkisini dikkate almamıştır. Yapılan analiz kısa dönemli, statik bir analizdir⁴⁸.

Genel Teori'nin 1936 yılında yayımlanmasından sonra bazı iktisatçılar, Keynes'in statik modelini dinamikleştirmeye çalışmışlardır. Harrod ve Domar, birbirlerinden bağımsız olarak geliştirdikleri modellerde, ekonomilerin büyüme oranları ile sahip oldukları sermaye stoklarını ilişkilendiren modeller geliştirmişlerdir. Keynes yukarıda da belirtildiği gibi, yatırımların toplam talep üzerindeki etkisini dikkate alırken, Keynes'in teorisine dayanılarak geliştirilen Harrod ve Domar büyüme modeli, yatırım harcamalarının ekonominin üretim kapasitesini de artıracaklarını ifade etmektedir⁴⁹.

Harrod ve Domar modelinin hareket noktası, Keynes'in fikirleridir ve bu fikirleri dinamik bir çerçevede ele almaktadır. Keynesyen sistemde reel yatırımların değişmesi, ekonominin diğer alanlarında da değişiklik olmasına neden olur. Keynesyen sistemin en belirgin özelliği; yatırım kararının beklenen kar oranı ile faiz oranının karşılaştırılarak alınması düşüncesidir. Harrod ve Domar modelinin Keynesyen olduğunu gösteren en önemli kanıt da, kabul ettiği yatırım tasarruf ilişkisidir⁵⁰.

Modelde, farklı üç büyüme hızından söz edilebilir. Gerekli büyüme hızı; tasarruf yatırım eşitliğinin, tam sermaye kullanımı ile birlikte gerçekleşmesi için gerekli olan büyüme oranıdır ve s/v oranına eşittir. Doğal büyüme hızı; emek piyasasında tam istihdamı sağlayan büyüme oranıdır ve n oranı formülle verilebilir. Fiili büyüme hızı ise, ekonomide gerçekte yaşanan büyüme hızına eşittir⁵¹.

Harrod, gerekli büyüme oranı ile doğal büyüme oranının birbirlerine eşit olmasını gerektirecek hiçbir faktörün olmadığını ifade etmiştir. Sermaye stoku artış hızı olarak da ifade edilebilecek gerekli büyüme hızı, emek arzı artış hızı olarak da ifade edilebilecek doğal büyüme hızından büyük olursa ekonomide eksik talep oluşacaktır. Doğal büyüme hızı, gerekli büyüme hızından büyük olursa aşırı talep ortaya çıkmaktadır⁵².

⁴⁸ Ünsal, s.83.

⁴⁹ Snowdon and Vane, s.530.

⁵⁰ Feride Gönel Doğaner, **Kalkınma Ekonomisi**, Efil Yayınevi, Ankara, 2013, s.66-67.

⁵¹ Ünsal, s.91.

⁵² Merter Mert, **Kalkınma ve Büyüme İktisadı**, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık, 2017, s.143.

1.2.3. Neo-Klasik Büyüme Modeli (Dışsal Büyüme Modeli)

1987 yılında Nobel Ekonomi ödülünü alan Solow, büyüme modelini 1956 yılında “Ekonomik Büyüme Teorisine Bir Katkı” başlığı altında ekonomik büyüme ve kalkınma ilişkisi üzerine yapılan bir çalışma olarak yayımlanmıştır. Solow modeli aynı zamanda Neo-Klasik iktisadi büyüme modeli olarak da kabul edilmektedir⁵³. Neo-Klasik büyüme modeli, herhangi bir ekonomide sermaye stokundaki değişimlerin, işgücündeki değişimlerin ve teknolojiadaki gelişmelerin birbirleri ile olan ilişkilerini incelemektedir ve bir ülkenin ekonomik büyümesini nasıl etkilediklerini göstermek için geliştirilmiştir. Diğer ekonomik büyüme teorileri gibi, Solow büyüme modeli de bazı varsayımlar üzerine inşa edilmiştir⁵⁴:

- Ölçeğe göre getirilerin sabit olduğu,
- Sermayenin marjinal verimliliğinin azalan bir fonksiyon şeklini aldığı,
- Ülkelerin sadece tek bir homojen mal üretecek ve tüketecek olmaları,
- Üretim faktörlerinin birbirleri ile ikame edilebildiği,
- Teknolojik gelişme oranının, nüfus artış oranının ve sermaye stokunun yıpranma oranının dışsal olarak belirlendiği,
- Nüfusun, işgücüne katılım oranı ile aynı oranda arttığıdır.

Solow modeline göre ekonomiler, uzun dönemde mutlaka dengeli büyüme yoluna girmektedir. Nüfus artışı ve teknolojik gelişme, dışsal değişkenler olarak modele dahil edilir ve ekonomik büyümenin belirleyicileridir. Solow modelinin büyüme ile ilgili elde ettiği sonuçları, aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür⁵⁵:

- Durağan durum denge büyüme seviyesinde, toplam üretimin büyüme oranı, nüfus artış oranına ve teknolojik gelişme oranına bağlıdır.
- Durağan durum büyüme yolunda, işçi başına büyüme oranı, teknolojik gelişme oranına bağlıdır.
- Yıpranma oranı veri alındığında, kişi başına durağan durum üretim düzeyi, tasarruf oranı ile pozitif, nüfus artış oranı ile negatif ilişki içerisinde.

⁵³ Ünsal, s.111.

⁵⁴ Berber, s.121.

⁵⁵ Snowdon and Vane, s.541.

Tasarruf oranlarındaki artışın, işçi başına üretimi artırma etkisi geçicidir. Sadece bir durağan durumdan, diğer durağan duruma geçiş süresince Neo-Klasik modeller, ekonomik büyümenin anlaşılması noktasında önemli katkılar sağlamışlardır ancak birçok noktada yetersiz kalmaktadırlar. Sermaye ve işgücündeki artış, özellikle gelişmiş ülkelerin 2. Dünya Savaşı'ndan sonra yakaladıkları büyüme oranlarını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Ayrıca, Neo-Klasik modelde toplam üretim artışının kaynağı olarak gösterilen nüfus artışı ve teknik büyüme oranları, dışsal olarak tanımlanmaktadır. Bu durum aslında büyümenin kaynağının açıklanmadığı şeklinde eleştirilmektedir⁵⁶.

Son dönemde Neo-Klasik büyüme modellerini eleştirerek, bilginin ve eğitimin ön plana konduğu farklı büyüme modelleri geliştirilmiştir. Yeni büyüme teorilerinde uzmanlaşma ve bilgiye yapılan yatırımdan dolayı, üretim fonksiyonu ölçeğe göre artan getiriye sahiptir⁵⁷. Bu modellerde, teknolojik gelişmeyi etkileyen bilgi yatırımları ve öğrenme üzerinde durulmaktadır.

1.2.4. İçsel Büyüme Modeli

İnovasyon, ekonomik büyümenin başlaması ve sürdürülebilmesi için, içsel büyüme modellerinde oldukça önemli bir etken olarak kabul edilmektedir. Bu hipotezi savunan birçok çalışma olmasına rağmen, Romer, Grossman-Helpman ve Aghion-Howitt'e ait olan modeller en belirgin olanlarıdır.

1.2.4.1. Romer Modeli

Romer'in 1986 yılında yayımlanan "Increasing Returns and Long-Run Growth" (Artan Getiriler ve Uzun Dönem Büyüme) adlı eseri ile içsel büyümenin başlangıcı olarak görülmekle birlikte, ekonomi literatürüne farklı bir yön kazandırdığı da kabul edilmektedir. Romer, ekonomik büyüme için inovasyon ve teknolojik gelişmelerin önemini vurgulamıştır⁵⁸.

Romer, 1990 yılında ise çok fazlailgi gösterilen çalışması "Endogenous Technological Change" (İçsel Teknolojik Değişim)'i yayımlamıştır. Bu çalışma,

⁵⁶ İlker Parasız, Nazım Ekren ve Ufuk Başoğlu, **Uygulamalı İktisat**, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2015, s.478.

⁵⁷ Doğaner, s.80.

⁵⁸ Paul. M. Romer, "Increasing Returns and Long-Run Growth", **The Journal of Political Economy**, Volume.94, No.5. 1986, s.1002.

inovasyon tabanlı ilk ekonomi modeli olarak tanımlanır ve teknoloji bu modelin merkezindedir. Burada bahsedilen teknoloji, firmaların mevcuttaki kâr oranlarını artırabilmesi için yaptıkları yatırımların nihayetinde ulaştıkları teknolojileri ve yenilikleri simgelemektedir. Bu süreç sonunda ortaya çıkan teknolojiler, rekabetten uzak ve dışlanabilir olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca bir bireyin kullandığı yenilik veya teknoloji, diğer bir bireyin kullanımını engellememektedir. Diğer bir deyişle, bu teknoloji ve yenilikler aynı anda sınırsız sayıda birey tarafından kullanılabilir. Romer'in teknoloji odaklı modeline göre; ekonomide sermaye, vasıfsız emek, beşeri sermaye ve teknoloji olmak üzere toplam dört adet girdi bulunmaktadır. Bu dört girdi ise; inovasyon, nihai mal ve ara mal olmak üzere üç sektörde kullanılmaktadır. İnovasyon, bilginin üretildiği, yeni tasarımların geliştirildiği ana sektördür. Nihai mal, tüketilebilen ürünlerin oluşturulduğu, bu oluşumu sağlamak için vasıflı ve vasıfsız emeğin ve sermayenin kullanıldığı sektördür. Son olarak ara mal ise, inovasyon bünyesinde üretimi sağlanan yeni bilgi, teknoloji ve tasarımlarının nihai mal üretiminde kullanılabilmesini sağlayan ara sektördür. Romer'in teknolojiye dayalı ekonomik büyüme modeli, üç önemli unsura bağlıdır. Bunlar aşağıdaki gibidir⁵⁹:

- Üretim aşamasında kullanılacak hammaddelerin bir arada kullanımını, teknolojik gelişmeler sağlamaktadır. Bu kullanım sonucu oluşan ürünler ise, ekonomik büyümenin temelini oluşturmakta ve teknoloji dolaylı yoldan sermaye birikiminin sürekli bir devamlılık içinde olmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda, teknolojik destek sayesinde harcanan emek sabit kalmasına rağmen, çıktı miktarı da artmaktadır.
- Akademisyenlerin kâr amacı gütmeyen yeni bir bilgiye ulaşmak için yaptıkları teknolojik gelişmeler olmasına rağmen, genel olarak kârını artırmak isteyen firmalar veya girişimciler teknolojik gelişmelere yönelmektedir. Bu nedenle teknoloji, içsel bir değişim ve gelişimdir.
- Yeni bir bilgi oluşturma maliyeti, tek bir keredir. Oluşturulan bilginin tekrar eden kullanımlarında, yeni bir maliyetin oluşması söz konusu değildir. Bu durum, teknolojinin belirleyici bir özelliği olarak kabul edilmektedir.

⁵⁹ Paul. M. Romer, "Endogenous Technological Change", **The Journal of Political Economy**, Volume.98, No.5, 1990, s.75.

Bu üç unsurun yanında, Romer tarafından teknoloji odaklı oluşturulan ekonomik büyüme modelinin varsayımları ise, şu şekildedir⁶⁰:

- Emek arzı ve mevcut nüfus sabit kalacaktır.
- Nüfus içerisindeki beşeri sermayenin stoku ile piyasaya arzı yapılan kısmı sabittir.
- Tüketimi gerçekleştirilmeyen ürünler, tüketim sektöründen alınarak sermaye sektörüne aktarılmalıdır.
- Teknoloji desteği ile oluşturulan yeni bilgiler ve tasarımlarda, yalnızca beşeri sermaye kullanılmaktadır. Bu aşamada, sermaye veya vasıfsız emek gibi unsurlar görev almamaktadır.
- Sermaye ürünlerinde herhangi bir aşınma söz konusu değildir.

1.2.4.2. Grossman-Helpman Modeli

1989, 1990 ve 1991 yıllarında ekonomik büyüme ve teknoloji arasındaki ilişkiye odaklanan Grossman ve Helpman, birçok çalışmada bulunmuşlardır. Bunlardan en dikkat çeken ise, 1991 yılında yayımlanan “Innovation and Growth in the Global Economy” (Global Ekonomide İnovasyon ve Büyüme) adlı çalışmadır. Bu çalışmaya göre, inovasyona yapılacak teşvikler ile bir ülkenin ekonomik büyüme sağlaması kolaylaşacaktır.

Grossman ve Helpman’a göre, ekonomik yöntemler kullanılarak ortaya çıkartılan yeni bilgiler ve teknolojiler, ekonominin içsel bir unsuru olarak değerlendirilmelidir. Teknolojiye yapılacak yatırımlar sayesinde verim artışı sağlanacak ve neticede ekonomik büyüme bu artışın beraberinde gelecektir. Grossman ve Helpman, özellikle dış ticaret ile teknoloji arasındaki ilişkiye odaklanmışlardır. Bu kapsamda, ülkelerde oluşturulan yeni ve farklı ürünler ile o ülkenin dış ticaret politikaları arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. İnovasyon yatırımları ve beraberinde sağlanan teknolojik destek ile oluşturulan yeni ürünler, rekabet piyasasında ülkelerin elini ciddi anlamda güçlendirmektedir. Uluslararası pazarda yeni ve farklı ürünler sayesinde rekabet edebilen ülkeler, bu yol ile ekonomik büyüme sağlamaktadır. Bunun dışında, yeterli bilgiye ve teknolojik altyapıya sahip olmayan, bu nedenle gerekli inovasyon

⁶⁰Romer, 1990, s.75.

yatırımlarını ülke içinde gerçekleştiremeyen az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler için de aynı durum farklı şekilde geçerli sayılmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler, dış ticaret politikaları gereği üretemedikleri ürün veya teknolojileri diğer ülkelerden serbest ticaret ile transfer ederek, bu yöndeki ihtiyaçlarını azami seviyede sağlamaya çalışmaktadır. Söz konusu ülkeler, bu sayede gerekli güçleri olmamasına rağmen, serbest ticaret ile yeni bir bilgi ve teknolojiye ulaşmış olurlar. Bu durum sadece teknolojiyi alan değil, veren ülkeler adına da ülkelerindeki istihdamı arttıracak için ekonomik yönden oldukça faydalıdır⁶¹. Bu durumun oluşmasına engel teşkil edecek durum ise, kotalar ve gümrük tarifeleridir. Bu nedenle, teknoloji destekli bir ekonomik büyüme sağlamak adına hem ülke içindeki, hem de ülke dışındaki devlet politikaları önemli hale gelmektedir.

Diğer taraftan, inovasyon yatırım ve harcamalarını üretim değil, tüketim mallarına yapan korumacı politikaya sahip ülkeler bulunmaktadır. Bu ülkeler, destekledikleri politika ile tüketim malları üzerinden yapılan AR-GE harcamalarına katma değer sağlamaktadır. Bu sayede kısa süreli ekonomik büyümeler sağlansa da, bu katma değerın kesilmesi ile ekonomik büyüme tamamen durmaktadır. Bu nedenle inovasyon yatırımlarında anlık yüksek kazançlar düşünerek tüketim malları üzerine yatırım yapmak yerine, sürdürülebilir bir ekonomik büyüme sağlamak için üretim malları üzerine yatırımlar yapılmalıdır.

1.2.4.3. Aghion-Howitt Modeli

Aghion ve Howitt'in 1992 yılında "A Model of Growth Through Creative Destruction" (Yaratıcı Yıkım Yoluyla Bir Büyüme Modeli) adında yayımlanan çalışmaları, inovasyon ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Schumpeter'in yaratıcı yıkım modeli ile destekler niteliktedir. Aghion ve Howitt'e göre teknoloji içsel bir olgu olmakla birlikte, ürünün kalitesini artırmaya yönelik bir amaca sahiptir. Kalitenin artması ile birlikte, inovasyon desteği sayesinde daha iyi ve yeni ürünler piyasaya çıkacak ve zamanla eskilerin yerini alacaktır. Bu süreç ise, Schumpeter'in yaratıcı yıkım modelini beraberinde getirmektedir.

⁶¹ Gene. M. Grossman and Elhanan Helpman, "Innovation and Growth: In the Global Economy", MIT Press, Cambridge, 1991, s.43.

Aghion ve Howitt'e göre, yapılacak olan inovasyonların kapsamı ve büyüklüğü oldukça önemlidir. Yapılan yatırımlar ne kadar çok olursa, inovasyonların ekonomik büyümeye olan etkisi de o denli yüksek olmaktadır. Buna ek olarak, girişimci ruhlu bireysel inovasyon çalışmalarının da, araştırmaların kapsamlarına ve seçilen sektörlerle göre ciddi bir potansiyele sahip olma şansı vardır. Yaratıcı yıkıma ek olarak, Aghion ve Howitt'in inovasyon odaklı içsel ekonomik büyüme modellerinin diğer önemli unsuru ise, dikey teknolojilerdir. Dikey teknolojiler, inovasyon çalışmaları ile mevcut ürünleri daha kaliteli hale getirmek yerine, müşteri talebine uygun olarak yeni ürünlerin piyasaya çıkması sürecidir⁶². Dikey teknolojiler ile süregelen bir inovasyon ile verimlilik sonsuza kadar katlanarak ilerleyecek kapasiteye sahiptir. Rekabetin asıl kaynağı da, dikey teknolojiler olarak gösterilmektedir.

Aghion ve Howitt'e göre genel kapsamda, üretim ve araştırma olmak üzere iki farklı sektör bulunmaktadır. Üretim sürecinde, nihai mal oluşmaktadır. Araştırma sürecinde ise, nihai malın üretiminde kullanılacak olan ara malın üretimi sağlanmaktadır. Bunun yanında, araştırma çalışmalarının neticesinde icat ve yenilikler de ortaya çıkabilir. Bunlar sayesinde de, yeni ürünlerin üretilmesi sağlanarak eski ürünlerin rafa kaldırılması ve onlardan sağlanan rantın son bulması amaçlanmaktadır. Bu değişim ise, bir anda olmamaktadır. Yaratıcı yıkımın oluşabilmesi için yeni ürünlerin piyasada ilk olarak eskileri ile rekabet ederek onların yerini alması gerekmektedir⁶³.

1.3. DIŞ TİCARET

Dış ticaret kavramı genel olarak, bir ülkenin uluslararası pazarlara açılması ve bütünleşmesi anlamına gelmektedir. Bir ülkenin dışa açık olabilmesi için, ticaret ve sermaye akımlarının giriş çıkışına açık olması gerekmektedir. Ülkelerin küreselleşmeden etkilenme oranına da bağlı olarak dışa açıklıkları değişim gösterebilmektedir. Genel olarak küresel ekonomiye açılan ülkelerin dışa kapalı ekonomiye sahip ülkelere nazaran daha gelişmiş olduğu tespit edilmiştir. Bu da bir

⁶² Sami Taban, Bülent Günsoy, ve diğerleri, **İktisadi Büyüme**, T.C Anadolu Üniversitesi Yayını, No:2898 Web-Ofset, Eskişehir, 2013, s.147.

⁶³Philippe Aghion and Peter Howitt, "A Model of Growth Through Creative Destruction", **Econometrica** 60, No.2, 1992, s.323.

ülkenin ne kadar dışa açıksa finansal gelişmişlik oranının o kadar yüksek olduğunu göstermektedir. Küreselleşme sürecinde ticaretin küreselleşmesi demek, dış ticaretle ilgili her türlü kısıtlamanın ortadan kaldırılması anlamına gelmektedir. Uluslararası ticaretin çoğunluğu gelişmiş ülkeler arasında yapılmakla beraber, 1980 sonrasında ticaretin hızı ve yönü değişime uğramıştır. Soğuk savaşın ardından daha önce merkezi planlamaya dayalı olarak yönetilen ülkelerin piyasa ekonomisine geçmesi, teknolojik gelişmeler sonucunda işlem maliyetlerinin düşmesi ve dünya nüfusunun hızla artması gibi nedenlerle ticaretin gelişiminde değişiklikler yaşanmıştır⁶⁴.

Liberal iktisatçılara göre, üretimin artması ve gelişen teknoloji, piyasaların dışa açılmasını gerektirmiş ve 1970’li yılların ortalarından bu yana ülkeler, ticareti serbestleştirmenin gerekleri doğrultusunda davranmaya başlamışlardır. Bu doğrultuda korumacı politikaların kalkması, dış ticaretin teşvik edilmesi ve para piyasalarının serbestleştirilmesi gibi uygulamalar hayata geçirilmiştir⁶⁵.

Ticari serbestleşme politikaları, gelişmiş ülkeler öncülüğünde başlamış, hemen ardından gelişmekte olan ülkeler tarafından da bu politikalar hızla benimsenmiş ve mal ve hizmet ticareti önündeki yasal engelleri azaltan politikalar benimsenmeye başlamıştır. Ülkeler ekonomik büyümenin yollarından birinin ticari serbestleşme ile mal ve hizmet ticaretini kısıtlayıcı politikalara yönelmek olduğunu düşünmektedirler⁶⁶.

Günümüzde dış ticaret, kamu ve özel kesim tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu yönüyle dış ticaret; bir ülkedeki kamu kuruluşları ile özel kişi ve kuruluşlarının belli bir süre içinde diğer ülkelerle (kamu + özel kesim) yapmış olduğu mal ve hizmet alım satımlarını kapsamaktadır. Dış ticaret yolu ile ülkeler, ekonomik değer taşıyan mal ve hizmetlerin karşılıklı ticaretini gerçekleştirirler. Dış ticaret ile mikro ölçekte kâr amaçlanmasına rağmen, makro ölçekte (ülkeler açısından) ekonomiye işlerlik kazandırılması amaçlanmaktadır⁶⁷.

⁶⁴ Sumru Bakan ve Mehmet Şentürk, “Finansal Küreselleşme Ekseninde Türkiye’ye Yönelik Sermaye Hareketleri Üzerine Bir Araştırma”, **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Issn:1308-9196, 5(9), 2012, s.48.

⁶⁵ Nihat Bulut, “Küreselleşme: Sosyal Devletin Sonu Mu?”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:52, Sayı:2, 2003, s.182.

⁶⁶ Hasan Alp Özel ve Funda Sezgin, “Ticari Serbestleşme-Ekonomik Büyüme İlişkisinin Bootstrap Kantil Regresyon Yardımıyla Analizi”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, 62(2), 2014, s.284.

⁶⁷ Hüseyin Çakmak, **Türkiye’nin Coğrafi Yakınlığa Bağlı Dış Ticareti ve Büyüme Üzerindeki Etkisi (1980-2011)**, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2014, s.4.

Dış ticaret, gümrük ve sınırları geçmeyen yerel ticaret faaliyetlerinin dışında gelişen ve global bir nitelik gösteren ticari faaliyet olarak da ifade edilebilir. Uluslararası ticaret sadece mal ticaretiyle sınırlı olmayıp bunun yanında hizmet transferleri, lisans anlaşmaları yoluyla teknoloji transferleri ve diğer yatırım araçlarının ticaretini de kapsamaktadır. Ülkeler genel olarak dış ticareti teşvik edici destekler sunmaktadır. Uluslararası ticaret faaliyetlerine katılarak devletler, ekonomik kalkınma ve gelişme yoluyla vatandaşlarının refah düzeyini artırmayı amaçlamaktadır⁶⁸.

Bu nedenle, dış ticaret ile ekonomik büyüme ilişkisi son yıllarda daha da önem arz etmektedir. Bunda iletişim alanındaki önemli gelişmelerin ve serbest ticaret anlayışının etkisi büyüktür. Ekonomik büyüme, bir ülkedeki toplam üretim hacminin bir önceki yıla göre genişlemesi şeklinde tanımlanabilir. Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYH)'daki artış anlamına gelen ekonomik büyüme, nüfus artış oranından fazla büyümesi durumunda kişi başına düşen gelirin artmasına yol açar ki, bu durum ülke refahının artması anlamına gelmektedir.

Uluslararası ekonomik ilişkiler, bir ülkenin kendi içindeki ekonomik ilişkilerinden oldukça farklıdır. Dünya üzerinde bulunan ikiyüzü aşkın bağımsız ülkenin kendi sınırları içerisinde üretilmeyen bazı mal - hizmet ve üretim faktörlerini başka ülkelerden ithal, kendilerinde bol bulunan veya üretiminden avantaj sağladıkları bazı mal - hizmet ve üretim faktörlerini ise ihrac⁶⁹ ederler. Örneğin Türkiye petrolü, İngiltere pamuğu, Japonya demir ve kömürü ve Mısır otomobili dışarıdan almaktadır. Bu mallar adı geçen ülkelerde ya hiç bulunmamakta veya diğer ülkelere oranla daha pahalı olarak üretilmektedir. Böylece ülkeler birbirleriyle olan ekonomik bağlantılarını giderek güçlendirmekte ve birbirleriyle bütünleşme yoluna gitmektedirler⁷⁰.

Ülkelerin ithalat ve ihracat kalemleri çeşitli olmasına karşın, bu malların sınıflandırmaları söz konusu ülkelerdeki belli başlı kurumlar tarafından yapılmaktadır. Dış ticaret ile ilgili en önemli sınıflandırma, Geniş Ekonomik Kategoriler Sınıflandırması (GEKS)'dir. Buna göre ihracat ve ithalata konu olan mallar üçe ayrılmaktadır: Tüketim malı; tüketici tarafından talep edilen ve kendi ihtiyaçlarını ve

⁶⁸Eun Sup Lee, **Management of International Trade**, Springer, English, 2012, s.1.

⁶⁹ İhracat: Bir malın, hizmetin veya üretim faktörünün bir ülkeden diğerine döviz karşılığı satılmasıdır. Bir ülkenin dış satımına ihracat adı verilir. Dış satım yapıldığında mal veya servetin yurda girişi söz konusudur. İhracat toplam arzı azaltmaktadır.

⁷⁰ Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomi**, Beta Yayınevi, İstanbul, 2003, s.1.

isteklerini karşıladığı mallardır⁷¹. Ara malı; kendi başına gereksinimleri karşılamayan ve bir malın üretim sürecinde kullanıldığında mal niteliğini yitiren mallardır. Yatırım (sermaye) malları ise; bir malın üretiminde kullanılan her türlü üretim aracına verilen isimdir⁷².

1.3.1. Dış Ticaretin Önemi

Dünya genelinde yaygınlaşan küreselleşme eğilimleri, dış ticaretin önemini her geçen yıl artırmıştır. Küreselleşme olgusunun etkisiyle dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi gerek kuramsal boyutta, gerekse deneysel uygulama düzeyinde yaygın bir şekilde incelenmeye başlanmıştır. Özellikle Doğu Asya ülkelerinde 20. Yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan hızlı büyüme süreci, ekonomik büyüme ve büyümenin kaynakları yanında dış ticaretin büyüme ve verimlilik artışı sağlama etkisi tartışmalarını da beraberinde getirmiştir⁷³.

Bu tartışma sürmekle birlikte günümüzde dış ticaretin kaynak verimliliği sağlama, istihdamı artırma, sermaye birikimi oluşturma (döviz kazanımı) ve teknolojik yenilik ile birlikte bilgi birikimi üzerinden ekonomik büyümeyi artıracak noktada ortak bir düşünce hâkimdir. Dış ticaret ile ülkenin üretim ölçeği artırılabilir. Ekonomik gelişmenin ve nihayetinde kalkınmanın sağlanabilmesi için, sürdürülebilir büyüme ilk adımdır.

Ülkelerin nüfuslarının artması ile birlikte teknolojinin hayatın her alanına girmesi, üretimde ve buna bağlı olarak ekonomik büyümenin gerçekleşmesinde dış ticareti önemli bir faktör haline getirmiştir. İktisadi alanda gelişen ülkeler, diğer ülkelerin iktisadi büyüme konusundaki ilerlemelerini adeta zorunlu kılmıştır⁷⁴. Gelişen teknolojiye paralel olarak, ülkeler arasındaki ticari faaliyetleri kaldıran veya azaltan serbest ticaret anlaşmaları sayesinde ticari ilişkileri engelleyen unsurlar minimize

⁷¹OECD, “Glossary of Statistical Terms”, <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=1332>, (30.09.2019).

⁷² Hüseyin Karakayalı, **Ekonomi Kuramı**, Emek Basımevi, Manisa, 2005, s.41.

⁷³ Harun Uçak ve İbrahim Arısoy, “Türkiye Ekonomisinde Verimlilik, İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Analizi”, **Ege Akademik Bakış**, 11(4), 2011, s.639-651, <http://docplayer.biz.tr/19549541-Turkiye-ekonomisinde-verimlilik-ihracat-ve-ithalat-arasindaki-nedensellik-iliskisinin-analizi.html>, (06.09.2019).

⁷⁴ Ali Eleren ve Mehmet Karagül, “1986-2006 Türkiye Ekonomisinin Performans Değerlendirmesi”, **Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, 15(1), 2008, s.2, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/145974>, (27.09.2019).

edilmiştir. Bu durum, ülkeleri serbest ticaret yoluyla dış ticarete sürekli artan bir rekabet ortamının içerisine sokmuştur.

Küreselleşme adı verilen bu süreçte, gelir elde etme biçimi ve tüketim yapısı tamamen değişerek; ulusal nitelikten uluslararası niteliğe dönüşmüştür. Ortaya çıkan bu yeni sürece uyum sağlama adına ülkeler; ekonomilerini dış dünyaya açarken, içteki ekonomik sistemlerini uluslararası ekonomik normlara uydurma zorunluluğunu da hissetmeye başlamışlardır⁷⁵.

Dış ticaret ve küreselleşme kavramları günümüzde iç içe geçmektedir. Bu kapsamda, bilginin ve teknolojinin her alana yayılması ve iletişim kanallarının gelişmesinin etkisi büyüktür. Bütünleşen dünyanın doğal sonucu olarak insan ilişkileri, her zamankinden daha fazla etkileşimi ortaya çıkarmıştır. Karşılıklı etkileşim ise üretim, tüketim gibi birçok konuda ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılığı yaratmıştır. Bağımlılığın artması ticareti, ticaretin artması ise bağımlılığı artırmıştır.

Uluslararası ticaret ülkelere ürettiklerini başka ülkelere satma, üretmediklerini başka ülkelere karşılama imkânı sağlamaktadır. Bu yönüyle dış ticaretin ülkeler üzerindeki kazancı iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi dış ticareti gerçekleştiren ülkeler kendi iç pazarlarındaki üretim fazlası ürünleri elden çıkarma; iç pazarlarında ihtiyaç duydukları ürünleri ise dış pazarlardan temin etme imkânına kavuşmaktadırlar.

Dış ticaretin sağladığı ikinci kazanç ise, ekonomiktir. Çünkü dış ticaretin mantığına göre; ticareti gerçekleştiren her ülke bu durumdan kazanç sağlamaktadır. İhracat yapan ülke uzmanlaşmanın getirdiği maliyet ve üretim avantajı sayesinde kazançlarını artırırken; ithalat yapan ülke karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı ürünlerin ithalatını yaparak kaynaklarını daha verimli kullanarak kazanç sağlamaktadır⁷⁶.

Dış ticaret olgusuyla birlikte Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY) kavramı ortaya çıkmaktadır. Ülkelerin dış ticarete açılması ile birlikte, sermaye hareketleri konusunda liberalizasyon artmaktadır. Tüm faktörlerde olduğu gibi başta sermaye olmak üzere

⁷⁵Yılmaz Güven, “Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Analizi ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, 3(1), 2008, s.75, <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423880376.pdf>, (29.09.2019).

⁷⁶Çakmak, s.7.

teknoloji, nitelikli bilgi birikimi ve donanımlı işgücü, ülkeler arasında mobil bir yapı kazanmaktadır. Özellikle gelişmiş ülkelere doğru yayılan ve içinde sermaye, teknoloji, bilgi birikimi ve nitelikli işgücünü barındıran kavram genel adıyla Doğrudan Yabancı Yatırım olarak adlandırılmaktadır.

Doğrudan Yabancı Yatırım, özellikle gelişmekte olan ülkeler için önemli bir faktördür. Doğrudan Yabancı Yatırım, girdiği ülkenin üretim, istihdam, gelir, ihracat, ekonomik büyüme, ödemeler dengesi ve genel anlamda o ülkenin refahının artması yönünde pozitif etki yapmaktadır. Ülkenin dış ticarete açılması ile birlikte ülkeye girebilecek bir Doğrudan Yabancı Yatırım, ülkenin teknolojik gelişmesine ve o ülke ile dünya ülkeleri arasındaki ekonomik uyum ve ekonomik büyümenin sağlanmasına olanak tanıyacaktır⁷⁷.

Ülkeler arasında üretilen ürünlerin maliyetlerindeki farklılıklar ve kullanılan teknoloji, uluslararası ticaretin ülkeler açısından varlığının temel nedenini oluşturmaktadır. İster zorunluluktan olsun, ister kârlılıktan olsun uluslararası ticaret, günümüz ekonomisinde her ülkenin mutlaka yüzleşmek zorunda olduğu bir durumdur. Çünkü sürdürülebilir bir ekonomik büyümeyi sağlama, bunu gerektirmektedir.

1.3.1.1. İhracatın Önemi

Ekonomik büyümenin temel belirleyici faktörlerinden olan ihracatın rolü ile ilgili argüman yeni değildir. Adam Smith ve David Ricardo tarafından savunulan; uzmanlaşmadan dolayı ekonomik kazanımların var olduğu ve dış ticaretin ekonomik büyümede önemli rol oynadığı düşüncesi, Klasik Teori'ye kadar gitmektedir⁷⁸. Klasik teori ile ön plana çıkan dış ticaret mantığı, küreselleşme ile birlikte ithalat ve ihracat kanalları ile ülke ekonomilerinde etkin bir konuma ulaşmıştır.

İhracatın bir ülke ekonomisi üzerindeki en önemli etkisi, ekonomik büyümeyi sağlamasıdır. İktisatçılar arasındaki yaygın görüş, ihracatın ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği şeklindedir. Bu görüş ekonomi literatüründe “ihracata dayalı büyüme”

⁷⁷ Burcu Kıran, “Causal Links Between Foreign Direct Investment and Trade in Turkey”, **International Journal of Economics and Finance**, 3(2), 2011, s.150, <http://www.ccsenet.org/journal/index.php/ijef/article/view/7108/7307>, (25.09.2019).

⁷⁸ Sikiru Jimoh Babalola, “Exports, Foreign Direct Investment and Economic Growth: An Empirical Application for Nigeria”, **International Journal of Economics and Finance**, 4(4), 2012, s.96, <https://pdfs.semanticscholar.org/e76b/df36cba695e5390fd1e40b848c52b044908a.pdf>, (25.09.2019).

hipotezi olarak bilinmektedir. İhracata dayalı büyüme hipotezine göre, mal ve hizmet üretimini artıracak ihracatı teşvik ederek, bir ulusun ekonomik büyüme hızı arttırılabilir⁷⁹.

İhracata dayalı büyüme hipotezine göre ihracat artışı, üretim ve dolayısıyla istihdam artışını sağlayacaktır. Üretim artışını ortaya çıkaran faktör ise,uluslararası ticari rekabettir. İç pazara oranla dış pazarlar hem çok büyük, hem de iç pazardaki tüketicilere oranla talep yapıları çok kırılgandır. Çünkü dış pazarda başta fiyat ve ürün çeşitliliği ve kalitesi yönünden rekabetçi bir ortam mevcuttur.

Bir ülkenin büyüyüp kalkınabilmesi için, kişi başına düşen gelir seviyesinin yüksek olması gerekmektedir. Bu aynı zamanda milli gelirin yüksekliği ile ilişkilidir. Ekonomik büyümeyi dolayısıyla kalkınmayı sağlamış ülkeler, yüksek bir milli gelire sahip olan ülkelerdir. Küreselleşme olgusunun yaygınlaşması ile birlikte ekonomik büyümeyi ve gelişmeyi sağlamanın olmazsa olmazlarından biri dış ticarete, özellikle de ihracata, yüksek rakamlara ulaşmaktır. Bu durum, milli gelir ile doğrudan ilişkilidir. İhracatta yaşanan artış, başta işgücünün istihdama katılımında ve kişi başına düşen gelir seviyesinde pozitif etki yapacaktır. Bu durum sonucunda, işgücü başta olmak üzere, toplumun geliri artacak, artan gelir tüketimi artıracaktır. Ayrıca, ihracattaki her artış atıl bekleyen kaynakların da ekonomiye aktarılmasına neden olacaktır. Üreten, ürettiği içinde geliri artan ve bunun sonucunda da tüketimi artan bir sistem kendi kendini besleyecektir.

Küreselleşmenin getirdiği rekabet ortamında ülkelerin ihracat yapısı ve ihracat potansiyeli, ülke egemenliği kadar önemlidir. Çünkü küreselleşen dünyanın yeni silahı ekonomik güçtür. Bu gücü elinde tutan ülkeler başka ülkelere karşı askeri, siyasi ve kültürel alanlarda baskı yapma imkânına kavuşmuşlardır.

Liberalleşme ve sermaye hareketlerinin yaygınlaşması ile ortaya çıkan dünya ticaretiyle ilgili yeni kurumların oluşturulması sonucu, dünya ticaret dengeleri de yeniden şekillendirilmiştir. Yeni teknolojilerin ve yeni üretim yöntemlerinin geliştirildiği günümüz ekonomilerinde rekabete dayalı ticaret, özellikle dış ticaret,

⁷⁹Masood Mashkoor Siddiqi and Qazi Muhammad Adnan Hye, “Export –Led Growth Hypothesis: Multivariate Rolling Window Analysis of Pakistan”, **African Journal of Business Management**, 5(2), 2011, s.531.

vazgeçilmez hal almıştır. Özellikle Gelişmekte Olan Ülkelerde yaşanan krizlerin sermaye hareketleri ile kolayca yayılması tüm dünya ekonomilerinde, özellikle de Gelişmekte Olan Ülkelerde de, sermaye ihtiyacı sağlama özelliği olan ihracatın ülkeler için önemini artırmıştır⁸⁰.

Ülkenin üretim için gerekli teknoloji ve bilgi birikimine sahip olmaması sonucu, üretilmeyen ürünlerin temin şekli olan ithalatta ortaya çıkabilecek finansal kısıtları açmanın yolu yine ihracattan geçmektedir. Yüksek ihracat, ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için gerekli ara ve yatırım malının temininde ortaya çıkacak döviz kısıtlamalarının da önüne geçmektedir. Yani ihracat artışı ülkeye döviz girişini hızlandırmaktadır. Artan döviz girişi ile birlikte ülkenin ihtiyaç duyduğu ara malı ve yatırım malı ihtiyacı sağlanır. Üretime sokulan bu ara malı ve yatırım malı sayesinde, ülkede üretim ve ihracat artmaktadır. Bu durum özellikle gelişmekte olan ülkelerde ‘çekim etkisini’ yaratmaktadır. Çekim etkisi ile ihracat, ithalat ve üretim arasında etkileşim ortaya çıkabilir.

İhracat artışı; dış piyasaları öğrenme, daha iyi yönetim sistemi kurma, daha büyük ve daha profesyonel girişimcilik, gelişmiş kaynak tahsisi, yeni pazarlama ve üretim tekniklerini kullanan bilginin paylaşımını ve yayılmasını sağlamaktadır⁸¹. Bu yönüyle ihracat, uluslararası rekabet etkisiyle ekonominin işleyişine dinamizm kazandırdığı gibi ihracat yapılan alanlarda uzmanlaşma ile birlikte ekonomide kaynakların kullanımında verimliliğe yol açmaktadır. Bu durum, sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin de nedenidir. Sürdürülebilir bir büyüme ise, sanayileşmenin yolunu açmaktadır. Güçlü sanayi ise, finansal yapı üzerinden büyümeyi ve gelişmeyi teşvik edecektir. Ekonomik büyümeye doğrudan etkisi olan ihracatın artırılması için ülkeler, genel olarak iki olgu üzerinde durmaktadır. Bunlardan birincisi ihracatta yoğunlaşma, diğeri ise ihracatta çeşitlenmedir. İhracatta yoğunlaşmada yoğun üretim yapılan sektörlerde ülke ihracat yapmakta ve bu yolla hem iç ekonomik sistemin işlerliğine imkân sağlanmakta, hem de ihracat yoluyla ülkeye döviz kazandırılmaktadır. Uzmanlaşma ve kaynak verimliliği ilkesi üzerine kurulan yoğunlaşmada, uzmanlaşma

⁸⁰ Hüsamettin Kılıçkaya, “Komşu ve Çevre Ülkeler ile Ticareti Geliştirme Stratejisi”, <http://www.mfa.gov.tr/komsu-ve-cevre-ulkeler-ile-ticareti-gelistirme-stratejisi.tr.mfa>, (01.10.2019).

⁸¹ Muammer Şimşek ve Cem Kadılar, “Türkiye’de Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 11(1), 2010, s.120, <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/2121.pdf>, (01.10.2019).

ve ileri teknolojik üretim, ülkenin yoğunlaştığı sektördeki verimliliğini artırarak uluslararası rekabetteki yerini tayin etmektedir.

İhracatta çeşitlenme ise, ihracat yapılan uluslararası pazarların sayısındaki niceliksel artışla ilgilidir, yani bir ülkenin yapmış olduğu ihracattaki ülke sayısının çokluğunun ifadesidir. İhracattaki çeşitliliğin önemi ihracatın sağlıklı bir şekilde sürdürülüp sürdürülmemesi (ihracatta istikrar) noktasında ortaya çıkmaktadır. Özellikle 2008 ekonomik kriziyle birlikte ihracatta çeşitliliğin, bölgesel krizler karşısında ülkelere kalkan görevi gördüğünü ortaya çıkarmıştır⁸².

Az sayıda ülkeye ihracat yapmak; ülkenin ihracat rakamları ile ihracat yapılan ülkenin ekonomik yapısı arasındaki duyarlılığı artıracaktır. Yani ihracatçı ülkenin ihracat rakamları, ithalat yapan ülkenin ekonomik gelişmelerine olan duyarlılığını artıracaktır. Bu nedenle ithalat taleplerindeki olası daralmaları dikkate alarak ihracat yapılacak ülke sayısını artırmak ihracatın istikrarı açısından önemlidir⁸³.

İhracatın doğrudan etkilerinden biri de, ihracatın yapıldığı sektördeki üretici ve işgücü üzerindeki gelir etkisidir. İhracat yapılan sektörde çalışan işçiler ve bu sektörde üretim yapan firmalar yüksek ücret ve yüksek kârlar elde edebilmektedir. Bu durum, çalışanlar ve firmalar üzerinde iş zevki ve yüksek motivasyon sağlamaktadır⁸⁴.

1.3.1.2. İthalatın Önemi

İthalatı devlet adına kamu kurum ve kuruluşları, özel kesim adına kişi ya da firmalar yapabilmektedir. İthalatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, üretim faktörlerinin diğer ülkelerden temini noktasındadır. Yani üretim aşamasında temini sınırlı olan ya da mümkün olmayan girdilerin temini, ithalat ile gerçekleştirilmektedir. Böylelikle ithalat ülkeleri, eksik olan mal veya hizmeti temin etmeye imkân vermektedir.

⁸² Çakmak, s.11.

⁸³ Ümit Özlale ve H. Ekrem Cunedioğlu, “Türkiye’nin İhracat Performansı 2: Sektörel Bazda Çeşitlilik, Rekabetçilik ve Adaptasyon”, **Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV)**, Politika Notu-N201137, Mayıs 2011, https://www.tepav.org.tr/upload/files/1304320075-8.Turkiye_nin_Ihracat_Performansi_2_Sektorel_Bazda_Cesitlilik_Rekabetcilik_ve_Adaptasyon.pdf, (03.10.2019).

⁸⁴ Henryk Gurgul and Asukasz Lach, “International Trade And Economic Growth In The Polish Economy”, **Operations Research And Decisions**, No: 3-4, 2010, s.6, https://www.researchgate.net/publication/284340258_International_Trade_and_Economic_Growth_in_the_Polish_Economy, (24.09.2019).

İktisadi faaliyetlerin bireysel anlamda da, toplumsal anlamda da nihai hedefi, refahı yükseltmektir. Bu amaca yönelik olarak, mal ve hizmet miktarının nitelik ve nicelik yönünden gelişmesi amaçlanmaktadır. Günümüzde bu nihai amaca küreselleşmenin ortaya çıkardığı ve teknoloji ile serbest ticaret anlayışının şekillendirdiği dünya ekonomik sisteminde, kapalı bir ekonomiye ulaşmaya çalışan ülke yok gibidir. Bir başka anlatımla, her ülke farklı biçim ve düzeylerde uluslararası ekonomik etkileşime yönelmektedir⁸⁵. Bu durum dış ticaretteki artışa paralel olarak ülkelerin ithalatında genişlemeye yol açmaktadır. İthalattaki genişleme, ürün fiyatları ve üretim faktörlerindeki nitelik ve nicelik farkından kaynaklanmaktadır.

Bir ülkede ithalat genişlemesinin birinci nedeni olarak; ithalat yapılan ürün fiyatının sabit kaldığı varsayımından hareketle, yurt içi tüketicilerin reel gelirinin artması olarak gösterilebilir. Yani yurt içi tüketicilerin reel gelirinin artması sonucu, ürün fiyatlarının sabit kalması varsayımı altında, o ülke tüketicilerinin yurt içi ve yurt dışı tüketime yönelecekleri beklenmektedir. Bir başka ifadeyle; tüketicilerin reel gelirleri ile ithal ikamesi ürün ile ithal ürün arasındaki fiyat ve nitelik farkı ithalatın nedenidir.

Tüketimi artıran ikinci en önemli faktör ise yurt içi üretimin gerçekleştirilebilmesi için kamu veya özel kesim firmalarınca üretim için gerekli olan hammadde ve aramalı ihtiyacının dış ülkelere temin edilme zorunluluğudur. Özellikle teknoloji yoğun ürünler bu kategoriye girmektedir. Üretimi birden fazla ülke tarafından üretilen ürünlerde fiyat farkı belirleyici olurken, ileri teknoloji içeren ürünlerde ise nitelik farkı ön plana çıkmaktadır.

Günümüzde özellikle gelişmekte olan ülkelerin önemli bir kısmının gelişme hızı, ithalata odaklıdır. Yurt içinde elde edilemeyen ara mallarının temini ve yeni teknolojilerin sağlanması amacıyla gerçekleştirilen ithalat, ekonomik büyümeyi sağlayan önemli bir faktör olarak ön plana çıkmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki üretim darboğazlarının ortadan kaldırılması için yurt dışından temin edilen teknolojik özellikteki ara malı ithali, yurt içi üretiminin devamı için gereklidir. İthalata bağlı olarak teknoloji ve bilginin taşınması da sağlanmaktadır. Ayrıca dış ticaretle birlikte ortaya

⁸⁵ Yusuf Bayraktutan ve Hanife Bıdırdı, “Türkiye İthalatının Temel Belirleyicileri (1989-2004), **Ege Akademik Bakış**, 10(1), 2010, s.352, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/558292>, (03.10.2019).

çıkan rekabetin, AR-GE harcamalarını ve eğitime yapılan yatırımlardaki kaliteyi yükselttiği kabul edilmektedir⁸⁶.

Gelir ile ithalat arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olması, iki temele dayanmaktadır. Bunlardan birincisi, üretim için gerekli kaynakların belli oranda yabancı kaynaklara bağlı olması; ikincisi ise, yurt içi talebin tümünün iç piyasadan temin edilememesi nedeniyle bir kısım talebin ithal mallara yönelmesidir⁸⁷. İç piyasada temin edilemeyen malların ithalat yolu ile sağlanması ve bunun gerçekleşmesi için belirli gelir düzeyinde olunması gerekmektedir. Böyle bir durumda, en azından talebi karşılayacak bir gelirin yaratılması gerekmektedir.

Örneğin, Türkiye ve Hindistan gibi gelişmekte olan ülkelerde büyüme süreci, ithal sermaye mallarına bağlıdır. Bu gibi ülkelerde ihracat tarafından artırılabilen döviz rezervleri, ihracatı da zorunlu bir seçenek haline getirmektedir. Ayrıca, ihracat yatırıma yol açmakta, yatırım daha fazla yatırımı teşvik etmektedir ve nihayetinde ekonomik büyümeye yol açmaktadır⁸⁸.

1.3.2. Dış Ticaretin Amaçları ve Yararları

Uluslararası ticaretin en önemli nedeni, iç piyasada bulunmayan veya bulunduğu halde yüksek maliyetleri olan mal ve hizmetleri, dış piyasalardan sağlamak, iç piyasada fazla olan mal ve hizmetleri dış piyasalara satarak gelir elde etmek, uluslararası finans sisteminde dolaşmakta olan finans kaynaklarından yararlanmak suretiyle büyüme ve istihdam yaratmaktır⁸⁹.

⁸⁶Mine Yılmaz, “Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Deneme”, **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 8(1), 2010, s.246, <https://arastirmax.com/tr/system/files/dergiler/123831/makaleler/8/1/arastirmax-dogrudan-yabanci-yatirimlar-dis-ticaret-ekonomik-buyume-iliskisi-turkiye-uzerine-bir-deneme.pdf>, (02.09.2019).

⁸⁷ Fatih Yücel, “Dış Ticaretin Belirleyicileri Üzerine Teorik Bir Yaklaşım”, **Sosyoekonomi Dergisi**, 2(4), 2006, s.50, https://www.academia.edu/2096201/D%C4%B1%C5%9F_ticaretin_belirleyicileri_%C3%BCzerine_teorik_bir_yakla%C5%9F%C4%B1m?auto=download, (02.10.2019).

⁸⁸Zafar Ahmad Sultan and Imdadul Haque, “The Estimation of The Cointegration Relationship Between Growth, Domestic Investment and Exports: The Indian Economy”, **International Journal of Economics and Finance**, 4(3), 2011, s.227, <http://www.ccsenet.org/journal/index.php/ijef/article/view/11824>, (30.09.2019).

⁸⁹Davut Aydın ve Adnan Sevim, **Dış Ticaret İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi**, Anadolu Üniversitesi Yayın No:1379, Açık Öğretim Fakültesi Yayın No:746, Eskişehir, 2002, s.2.

Ülkeler, teknolojik gelişmişlik düzeyi, potansiyel işgücü ve hammadde sahipliği gibi birçok nedene bağlı olarak farklı üretim yapılarına ve farklı üretim hacimlerine sahiptir. Bu durum, beraberinde bir takım sıkıntılarında ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Üretim için ihtiyaç duyulan hammaddelerin ülke içi kaynaklardan temin edilememesi ya da teknolojik yetersizlikler, söz konusu üretimin ya gerçekleştirilememesine ya da gerçekleştirilen üretimin çok maliyetli olmasına neden olmaktadır. İhtiyaçların karşılanamaması ile ilgili olarak ortaya çıkan bu tür sıkıntılar, üretimi gerçekleştirmek için ihtiyaç duyulan hammadde ve teknolojiye sahip olan ülkelerde üretilen mamul malların satın alınması ile giderilebilecektir. Böyle bir durumda ancak dış ticaret faaliyetleri ile mümkün olabilmektedir. Böylece ülke içinde üretilmeyen ya da üretilse dahi yüksek maliyetlere neden olacak ürünlerin, dış ticaret sayesinde daha ucuza ve daha kolay bir şekilde elde edilmesi sağlanabilecektir. Ayrıca hammadde çokluğu bulunan ürünlerin üretimine ağırlık verilerek, hem üretim sürecinde uzmanlaşma sayesinde daha kaliteli ürüne ulaşmak, hem de seri üretim sayesinde ürün miktarının artmasına bağlı olarak daha ucuza üretimi gerçekleştirmek mümkün olabilmektedir. Üretilen mal ve hizmetlerin hem kaliteli hem de ucuz olması ise, ürünlerin dış piyasalarda rekabet gücünü artıran bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Bahsedilen nedenlerle (hammadde, teknoloji, işgücü fazlalığı) iç piyasanın ihtiyacından fazla üretilen mal ve hizmetler, dış piyasaya satılarak gelir elde edilebilmektedir. Bu durum, dış ticaret faaliyetlerinin diğer önemli amaçlarından birini oluşturmaktadır. Ayrıca dış ticaret sayesinde dış piyasalara mal ve hizmet satışı sonucu elde edilen gelir, reel yatırımlara dönüştürülerek, üretim hacminin ve istihdam seviyesinin artırılmasına ve dolayısıyla da ülkenin gelir seviyesinin ve vatandaşlarının refah düzeyinin artırılmasına neden olmaktadır.

Bu amaçlara ulaşmak için de, bir takım dış ticaret politikalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu politikalar ile ulaşmak istenen amaçlardan en önemlisini ise, temel gereksinimlerin karşılanması noktasında bir darboğaza düşülmesi halinde, ülkenin bu sıkıntıdan kurtulmasını sağlamak şeklinde ifade etmek mümkündür. Bu amaca ulaşmak için, üretimi yetersiz ürünlerin temin edilmesi amacıyla ithalat teşvik edilirken; ihracat ise halkın temel gereksinimlerinde bir darlığa neden olmaması için zaman zaman

yasaklanabilmektedir⁹⁰. Bununla birlikte, ülkenin üretim hacmini genişleterek sanayileşmesine ve kalkınmasını sağlamak amacıyla özellikle hammadde ithalatına ağırlık vermek, izlenebilecek önemli dış ticaret politikalarından birisini oluşturmaktadır. Ayrıca ithal ikameci sanayileşme politikası ile yerli sanayiye “yatırım indirimleri, gümrük muafiyetleri, yatırım malları ithalatına tanınan kolaylıklar, sanayiye ucuz ve uygun vadeli krediler, sanayi ürünleri ihracatına vergi iadesi getirilmesi, ihracata yönelik sanayilere proje safhasında döviz tahsisi, yatırımlarda yerli sanayi ürünü kullanımının teşvik edilmesi” vb. birçok destekler sağlanabilmektedir. Ancak ihracata yönelik sanayilere ek kolaylıklar sağlanması yoluyla üretim, ihracata yönelik olarak yapılmak istense de, zaman zaman dış rekabete karşı korunan hazır bir iç pazarın cazibesi karşısında üretimin dışarıya yönlendirilmesi mümkün olmamaktadır⁹¹. Böylece dış ticaret faaliyetlerinde bulunan ülkeler, önemli ekonomik çıkarlar elde etmeyi amaçlamaktadır.

Dış ticaret faaliyetlerinin, ülkeler açısından çok önemli yararları bulunduğu değinmekte de yarar vardır. Dış ticaretin sağladığı yararları, “dinamik yararlar” ve “statik yararlar” olmak üzere sınıflandırmak mümkündür. Dış ticaretin statik yararları, karşılaştırmalı üstünlükler teoremine göre, uluslararası uzmanlaşma ile birlikte gelişim göstermektedir. Bu nedenle de, dış ticaret faaliyetlerinin statik yararları genellikle karşılaştırmalı üstünlükler yasasına göre incelenmektedir. Karşılaştırmalı üstünlükler, iki mal arasındaki marjinal dönüşüm oranı ile ölçülebilen ve üretim olanakları eğrisinin eğimini belirten bir tanımdır. Karşılaştırmalı üstünlükler kuralına göre, bir ülkenin bir malda uzmanlaşması, o ülkede kıt olan kaynakların maksimum düzeyde fayda sağlayacak biçimde üretilmesini sağlamaktadır. Dış ticaret sayesinde bazı kaynaklar daha ucuza temin edilebilmekte ve ülkenin refah düzeyini artıracak olan mal ve hizmetler de yerli üretim ile sağlanabilmektedir⁹².

Bir ülke, dış ticaret yapısı bakımından otarşik durumdan dışa açık duruma geçtiğinde, üretim ve tüketimin yapısında meydana gelen değişikliklerden dolayı milli gelir ve buna bağlı olarak da büyüme oranı artacaktır. Burada, dış ticaretten elde edilen

⁹⁰ M. Murat Taşkın, “1923-2003 Döneminde Türkiye Cumhuriyeti’nin Dış Ticaret Politikaları”, **Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü**, 2010, s.2.

⁹¹ Taşkın, s.4.

⁹² Ali Konak, **Ticarette Dışa Bağımlılık ve Türkiye’nin Dış Ticareti Üzerine Etkileri: 1980-2010 Ekonomik Analizi**, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2012, s.11.

kazanç dış ticaretin serbestleşmesi sürecinde statik olacaktır. Yüksek maliyetli arz yaratan üreticiler ile düşük maliyetli arz yaratan üreticilerin dış ticaretin serbestleşmesi ile yer değiştirmesi, dış ticaretin statik yararlarındandır.

Dış ticaretin statik yararları yanında dinamik yararları da bulunmaktadır. Dinamik yararların en önemlisi, ülkenin dış ticarete açılması ile birlikte özellikle gelişmekte olan ülkelerin kalkınmaları için gerekli olan, ancak kendilerinin üretemedikleri mal ve kaynakları yurt dışından ithal edebilmesidir. Bir diğer dinamik yarar da, ülkenin dış ticarete açılması ile birlikte, ülke içinde üretilen ve iç piyasadaki talep yetersizliği nedeniyle üretim fazlası niteliği taşıyan mallar için yeni bir pazara kavuşma olanağının sağlanmasıdır⁹³.

Kapalı ekonomilerde üretim miktarı, iç piyasa hacmi ile sınırlıdır. Piyasaların darlığı, çoğu mallarda üretimin en etkin yöntemlerle yapılmasını ya da en uygun teknolojilerin kullanılmasını engellemektedir. Bunun en önemli nedeni ise, özellikle kitlesel üretim teknolojilerinin belli bir kapasitenin altında verimli olarak kullanılamamasıdır. Bir diğer ifade ile üretim gerçekleştirilirken, optimum ölçekle üretim miktarının altında kaldığı takdirde üretim teknolojisi verimli olarak kullanılamamakta, bu durum maliyetleri yükselterek zarara neden olabilmektedir. Dışa açık ekonomiler sayesinde, dış piyasalar için de üretim gerçekleştirilebilmekte ve üretim sürecinde teknolojiye etkin olarak yararlanma olanağını engelleyen veya sınırlayan piyasa darlığı engeli ortadan kalkmaktadır⁹⁴. İhracat ve ithalat sayesinde, üreticiler mallarını diğer ülkelere satabilmekte, o ülkelere ihtiyaç duydukları malları ve hammaddeyi temin edebilmekte, böylece ülkenin toplam refah artışı ile birlikte kalkınma da sağlanmaktadır. Piyasanın büyüdüğü bir ortamda, sermaye birikimi, ölçeğe göre artan getiri durumu söz konusu ise, daha hızlı gelişecektir. Dış ticaretin dinamik yararları, üretimin artan getirisi ile beraber yapılması halinde, statik yararlarından daha fazla olacaktır ve kaynaklar daha etkin bir şekilde dağıtılacaktır.

Ayrıca dış ticaret sayesinde, etkin olmayan kaynakların etkinleştirilmesi de sağlanabilmektedir. Dış dünyadan mal alıp, onlara mal satmak ülke ekonomisi açısından önem arz etmektedir. Genellikle ithalatın iki şekilde yararı görülmektedir. Bu

⁹³Konak, s.11.

⁹⁴ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, Güzem Yayınları, İstanbul, 2003, s.113-114.

yararlardan ilki, ithal edilecek olan malın ikamesi söz konusu değil ise ve bu mal veya kaynak yerli kaynaklardan temin edilemiyorsa, bu mal veya kaynağın yurt dışından temini ülke için yararlı olacaktır. İthalatın bir diğer yararı ise, ithal edilen malların yerli mallara göre daha verimli olmasından kaynaklanmaktadır. Sanayileşme, ihracat artışı ve büyüme alanında meydana gelen yapısal değişiklikler sayesinde, ekonomide gerçekleştirilen ivmenin sürdürülebilir nitelikte olması sağlanabilmektedir. Uzun dönemde, büyüme sürecine giren ekonomiler, dış ticaretin dinamik yararını görmüş ve sanayi ürünlerinde bir çeşitlenmeye gitmişlerdir. Dış ticaretteki olumlu gelişmeleri sayesinde, Güney Kore ve Tayvan otuz yıla yakın süredir sürdürülebilir büyüme göstermiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında “süper başarılı” sayılarak dinamik kalkınmayı gerçekleştirmiştir⁹⁵.

Dış ticaretin önemli faydalarından bir diğeri de tasarruflar üzerinde olmaktadır. Dış piyasaya mal üretmek ve satabilmek için üretim teknolojisinin ve ürünlerin kaliteli olma zorunluluğu bulunmaktadır. Bir diğer ifade ile dış ticaret, yerli üreticileri yabancı üreticilerin rekabeti ile karşı karşıya bırakmaktadır. Bu durum ise, üretimde etkinliğin artmasına ve kullanılan teknolojinin gelişmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla yerli üreticilerin dış piyasalarla rekabet edebilecek malları üretebilmeleri için gelişmiş teknolojilere ihtiyaçları bulunmaktadır. Bu teknolojiye sahip olabilmek için ise, yerli tasarrufların arttırılması gerekmektedir. Ülkenin dış ticarete açılması sayesinde yerli üreticilerin artan tasarruf eğilimleri ve bu tasarrufları doğrudan yatırımlara yönlendirme istekleri, ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyecektir⁹⁶. Ayrıca, dış ticaret sayesinde, sektörler arasında ve sektör içindeki firmalar arasında, kaynakların tekrar ve etkin dağılımının sağlanarak verimliliğin etkileneceği düşünülebilir.

Ticari açıdan, özellikle de dış ticaret açısından ülkeler arasındaki mal ve hizmet transferindeki artışlar, ticari serbestleşme ve ekonominin dış ticarete açılması, küreselleşmenin ekonomik alanda en önemli unsurlarından birini teşkil etmektedir. Küreselleşme sonucu iletişim ve ulaşım imkânlarının gelişmesi neticesinde dış ticaret

⁹⁵Howard Pack and E. Larry Westphal, “Industrial Strategy And Technological Change: Theory Versus Reality”, **Journal of Development Economics**, Vol.22, No.1, 1986, s.91.

⁹⁶Timothy Kehoe, “Modeling the Dynamic Effects of Trade and Foreign Investment Liberalization”, **Federal Reserve Bank of Minneapolis**, 2004, s.1, https://www.academia.edu/2794063/Modeling_the_Dynamic_Effects_of_Trade_and_Foreign_Investment_Liberalization, (24.09.2019).

elektronik ortama taşınmıştır. Bu gelişmeler ise, ekonomik kuruluşların iş yoğunluğunun azalmasına yardımcı olarak ekonomik faaliyetlerin daha sağlıklı bir şekilde takip edilmesinde ve gerekli müdahalelerin gecikilmeden yapılmasında yardımcı bir rol oynamıştır. Ayrıca dış ticaretin serbestleşmesinin, sermaye birikiminin sağlanması açısından da önem taşıdığı görülmektedir. Güney ve Kuzey ülkeleri arasındaki gerek iktisadi gerekse sosyo-kültürel farkın kapatılmasının bir yolu da, ticaretin serbestleşmesi ve ülkelerin dışa açıklığının artırılması olarak görülmektedir. Dış ticaret sayesinde ülkeler birbirlerine daha da yaklaşmakta, farklı ülkelerdeki tüketiciler diğer ülkelerdeki tüketicilerin davranışlarından, ihtiyaçlarından, yaşayışlarından ve kullandıkları mallardan haberdar olmakta ve üretim sürecini o ihtiyaçlara göre şekillendirmektedir. Bütün bunlar ise, ekonomiye dinamizm kazandırarak kaynakların daha iyi kullanılmasına ve tüketici refahının artmasına katkıda bulunmaktadır⁹⁷. Dış ticaret faaliyetlerinin artış göstermesi neticesinde, ülkelerin sermaye birikimlerinin artması ile birlikte, uzun dönemde ülkelerin büyüme hızlarında artışlar gözlenebilecektir.

Gelişen dünyada ülkeler ortak politikalar uygulayarak ve birlikte hareket ederek, birlik kurma çabalarını hızlandırmaktadır. Avrupa Birliği yapısı içerisinde, ticaretin dışa açıklığı, sermayenin ve emeğin serbest dolaşımı açısından kolaylıklar sağlayarak üretim faktörlerinin verimliliğini artırmakta ve dolayısıyla birliğe üye olan ülkeler arasında ortak bir politika olarak kullanılabilir. Sermayenin, mal ve hizmetlerin, kâr amacı ile diğer ülkelere gidebilmesi, kalkınma açısından önem taşımaktadır. Üretim faktörlerinin ucuz maliyetle sağlanması, kar maksimizasyonunu artırarak sermaye birikimini genişletebilecektir.

1.3.3. Dış Ticarete Yönelme Nedenleri

Genel olarak ülkeler arasındaki ticaret iki temele dayanmaktadır. Birinci gruptaki ekonomik işlemlerde alıcı ülke ürünü ya üretemiyordur ya da elinde yeterince olmadığından dışarıdan almak zorunda kalmaktadır. İkinci gruptaki işlemlerde ise alıcı ülke mal veya hizmeti üretme kapasitesine sahip olduğu halde, yine de bunları ithal etmeyi tercih etmektedir.

⁹⁷ Seyidoğlu, s.114.

İlk gruptaki ticareti oluşturan mantıksal yaklaşım oldukça nettir. İthalatçı ülke kendi üretemediği ürünleri ithalat yoluyla elde etmektedir. Örneğin Birleşik Krallık'ın muz ithal etmesi ya da Çin'in önemli bir endüstri girdisi olarak bakır ithal etmesi bu tür bir gerekliliğin sonucudur. İkinci tür dış ticaret etkeni, hem biraz daha karmaşıktır hem de günümüz dış ticaretinin önemli bir kısmının temelini oluşturmaktadır. Örneğin Birleşik Krallık kendisinin üretme kapasitesi olmasına ve halihazırda üretiyor olmasına rağmen arabalar, kömür, petrol, elektronik ürünler, giyim eşyası gibi çok sayıda ürünü dışarıdan ithal etmektedir. Kendi üretebildiği ürünü yurt dışından ithal etmek ilk bakışta kaynakların israfı olarak değerlendirilebilir. Buna rağmen bu ürünlerin dışarıdan ithal edilmesine ilişkin nedenler, temel olarak üç kategoride incelenebilir. İlk olarak, ithal edilen ürünler ülke içinde üretilen ürünlerden daha ucuz olabilir. İkinci olarak, ithalat yoluyla daha fazla tür ve çeşitlilikte ürüne ulaşım imkanı doğar. Üçüncü olarak da, ithal edilen ürünler daha iyi kalite, daha iyi marka veya daha iyi teknik özellikler gibi avantajlara sahip olabilir⁹⁸.

Bir ülke için dış ticaretin önemi ve gerekliliği, değişik nedenlerle açıklanabilir. Örneğin iş bölümü ve uzmanlaşmanın teşviki, kaynakların optimum dağılımı ve kullanımı, genel refah seviyesinin artması, bu nedenler arasındadır. Bu nedenler başlıklar halinde aşağıda açıklanmaktadır⁹⁹.

1.3.3.1. İşbölümü ve Uzmanlaşma

Dış ticaret, dünya seviyesinde işbölümü ve uzmanlaşmayı temin etmektedir. Bazı ülkeler bol miktarda doğal kaynaklara sahipken, diğerleri gelişmiş insan gücüne sahiptir. Bu durumda hammadde bir ülkeden diğerine gönderilerek, nihai ürün olarak tekrar geldiği ülkeye geri dönmektedir. Böylece dış ticaret, işbölümü ve uzmanlaşmayı temin ederek bütün ülkelerin refahına katkıda bulunmaktadır.

⁹⁸Jim Sherlock and Jonathan Reuvid, **The Handbook of International Trade – A Guide to The Principles and Practice of Export**, GMB Publishing, 2008, s.3.

⁹⁹NirajSatnalika, **Foreign Trade is Necessary for the Growth of an Economy**, Green World Investors, <http://www.greenworldinvestor.com/2013/02/05/12-reasons-why-foreign-trade-is-necessary-for-the-growth-of-an-economy/>, (25.09.2019).

1.3.3.2. Kaynakların Optimum Kullanımı ve Dağıtımı

İşbölümü sayesinde, üretken olmayan üretim alanları kaldırılarak kaynak israfı azaltılır ya da tamamen sıfırlanabilir. Başka bir ifadeyle kaynaklar en yüksek geri dönüşü sağlayan alanlara kanalize edilerek fayda maksimize edilmektedir. Böylece, dış ticaret sayesinde uluslararası düzeyde kaynakların rasyonel dağıtımı ve kullanımı temin edilmiş olur.

1.3.3.3. Refahın ve İstihdamın Artırılması

Dış ticaret ülkelerin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmaktadır. Sermaye mallarının ithal edilmesi sonucunda, ülke ekonomisinin üretim gücü artar; tarım, sanayi ve hizmetler gibi tüm sektörlerde üretim artışı sağlanır. Ayrıca, işgücünün mobilitesinin artırılması yoluyla iş olanakları yaratılması sağlanır. Ekonomik üretimin artmasıyla tüm sektörlerde iş olanakları artmaktadır. Öncelikle yatırım yapılan sektörler olmak üzere, diğer sektörlerde de istihdam artışı etkisi görülmektedir.

1.3.3.4. Yaşam Standartlarının Yükseltilmesi

İthalat yoluyla yeni ve daha iyi mal ve hizmetlere erişimin sağlanabilmesi nedeniyle, kişilerin yaşam standartlarında artış sağlanmaktadır. Dış ticaret, kişilerin daha iyi tüketim tercihlerinde bulunmasına imkan sağlamaktadır. Dünya çapında tüm tüketicilerin daha fazla tür ve çeşitlilikte ürüne erişebilmesini ve bunlar arasında en iyi tercihi yapabilmesini sağlamaktadır. Dış ticaret oldukça rekabetçi bir iş ortamı sunarak, ihracatçı ülkeler açısından mal ve hizmet kalitesinin yüksek tutulmasını sağlamaktadır. Böylece, yüksek kaliteli ve standardize mal ve hizmetler üretilmektedir.

1.3.3.5. Diğer Nedenler

Dış ticaret, fiyat istikrarının korunmasında yardımcı bir faktördür. Arz ve talep arasındaki ilişkiyi ve pozisyonu sabit tutarak fiyat istikrarına katkı sağlamaktadır. Dış ticaretin diğer bir faydası da deprem, sel, salgın hastalık gibi doğal afet durumlarında temel maddelerin dışarıdan sağlanmasına imkan vermesidir. Böylece, gıda ve sağlık malzemesi gibi ürünler yurtdışından temin edilerek, doğal afetlerden etkilenen kişilere ulaştırılmaktadır.

Dış ticaretin diğer bir nedeni ve katkısı da ülkelere sağladığı şerefiye değeridir. Bazı ülkeler bazı sektörlerde ve ürünlerde kendilerini göstererek uluslararası bir itibar sağlarlar. Örneğin Japonya'nın elektronik ürünleri kalite açısından dünyaca ün kazanmıştır.

Dış ticaret ülkeleri birbirine daha fazla bağlı hale getirerek onları birbirlerine yaklaştırmaktadır. Dolayısıyla dış ticaret, gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere teknoloji transferi yapılmasına ve diğer yollarla destek verilmesine olanak tanımaktadır. Böylece dış ticaret, savaş ve çatışma ortamından kaçınılmasına ve dostça uluslararası ilişkiler sistemi yaratılmasına katkı sunmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE 2000 YILINDAN GÜNÜMÜZE

İHRACAT, İTHALAT VE EKONOMİK BÜYÜME

2.1. 2000 YILI SONRASINDA TÜRKİYE’NİN İHRACATINDAKİ GELİŞMELER

Dış ticaretin önemli parçasını oluşturan ihracatın sektörel analizi bu bölümde; ihracatın sektörel dağılımı, ihracatın bölgesel dağılımı,ihracatın mal gruplarına göre dağılımı ve son olarak ihracatın makro değişkenlerle ilişkisi şeklinde alt başlıklar halinde ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

Tablo 1:Türkiye'nin İhracat Analizi (2000-2019)

Milyon \$

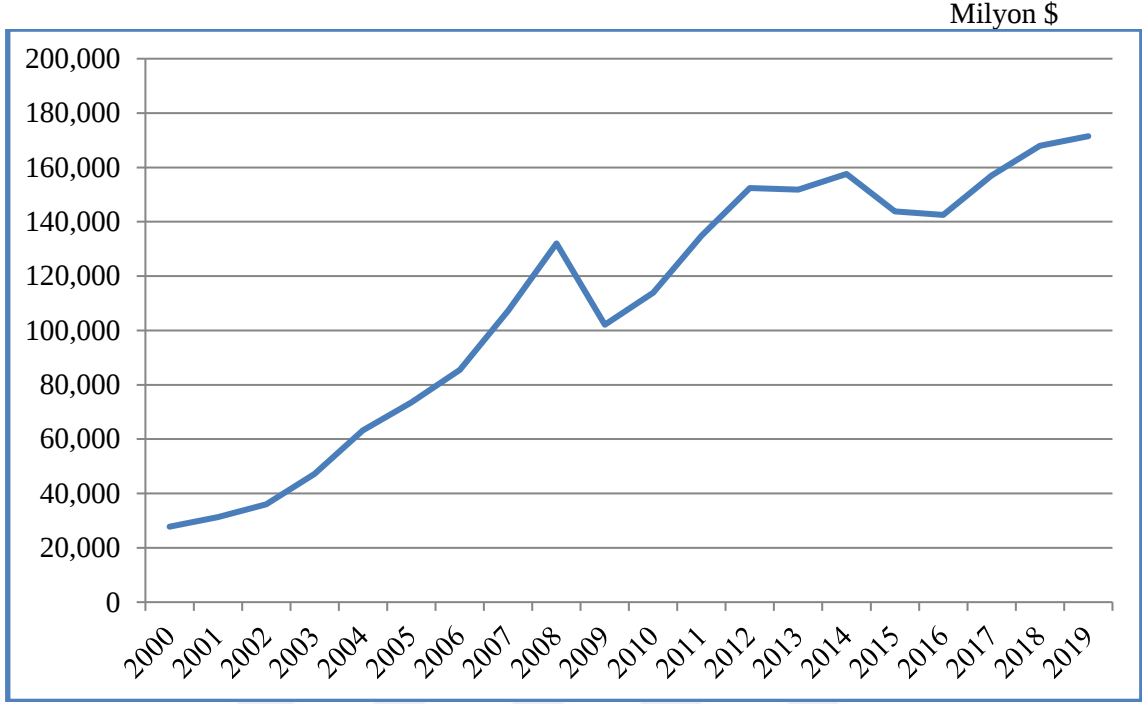
Yıllar	İHRACAT			
	Değer	Değişim %	Dış Ticaret Hacmi Toplamı	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı %
2000	27.775	4,5	82.278	51,0
2001	31.334	12,8	72.733	75,7
2002	36.059	15,1	87.613	69,9
2003	47.253	31,0	116.593	68,1
2004	63.167	33,7	160.707	64,8
2005	73.476	16,3	190.251	62,9
2006	85.535	16,4	225.111	61,3
2007	107.272	25,4	277.334	63,1
2008	132.027	23,1	333.991	65,4
2009	102.143	-22,6	243.071	72,5
2010	113.883	11,5	299.428	61,4
2011	134.907	18,5	375.749	56,0
2012	152.462	13,0	389.007	64,5
2013	151.803	-0,4	403.464	60,3
2014	157.610	3,8	399.787	65,1
2015	143.839	-8,7	351.073	69,4
2016	142.530	-0,9	341.148	71,8
2017	156.993	10,1	390.793	67,1
2018	167.921	7,0	391.014	75,3
2019*	171.481	2,1	374.184	84,6

* 2019 yılı verileri geçicidir.

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, “Dış Ticaret ve Başlıca Ekonomik Göstergeler Bülteni (2018 Yıllık)”, <https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri>, (18.09.2019).

Yukarıdaki Tablo 1’de Türkiye’nin 2000-2019 yılları arasında yaptığı toplam ihracat rakamları, dış ticaret hacmi ve ihracatın ithalatı karşılama oranları verilmiştir. Buna göre Türkiye’nin 2000 yılında 27,7 milyar dolar olan ihracatı 10 yıl sonra yaklaşık 4 kat artarak 113,8 milyar dolara ulaşmıştır. 2000 ve 2019 yılları karşılaştırıldığında ise 171,4 milyar dolarla ihracat değeri oldukça yüksek bir gelişim göstermiştir. Türkiye’nin 2000-2019 yılları arasındaki ihracatı artış eğiliminde olmakla birlikte, yıllar itibariyle dalgalı bir seyir izlemiştir.

Grafik 1: Türkiye'nin Yıllara Göre İhracatının Gelişimi (2000-2019)

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, “Dış Ticaret ve Başlıca Ekonomik Göstergeler Bülteni (2018 Yıllık)”, <https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri>, (18.09.2019) adresinden alınan verilerle oluşturulmuştur.

Yukarıdaki Grafik 1’de Türkiye’nin yıllara göre ihracatının gelişimi gösterilmektedir. Bu grafikte de 2009, 2013, 2015 ve 2016 yıllarındaki ihracat düşüşleri açıkça görülmektedir.

Tablo 2: Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre İhracatı (2000-2019)

Bin \$										
Ülke grubu	2000	PAY (%)	2001	PAY (%)	2002	PAY (%)	2003	PAY (%)	2004	PAY (%)
Toplam	27.774.906	100	31.334.216	100	36.059.089	100	47.252.836	100	63.167.153	100
A-Avrupa Birliği (AB 28)	15.664.421	56,40	17.545.567	55,99	20.415.034	56,61	27.393.762	57,97	36.583.859	57,91
B-Türkiye Serbest Bölgeleri	895.420	3,22	933.778	2,98	1.438.477	3,98	1.928.266	4,08	2.563.637	4,05
C-Diğer ülkeler	11.215.065	40,38	12.854.871	41,02	14.205.578	39,39	17.930.808	37,94	24.022.657	38,03
Ülke grubu	2005	PAY (%)	2006	PAY (%)	2007	PAY (%)	2008	PAY (%)	2009	PAY (%)
Toplam	73.476.408	100	85.534.676	100	107.271.750	100	132.027.196	100	102.142.613	100
A-Avrupa Birliği (AB 28)	41.364.962	56,29	47.934.746	56,04	60.398.502	56,30	63.390.419	48,01	47.013.415	46,02
B-Türkiye Serbest Bölgeleri	2.973.224	4,04	2.967.219	3,46	2.942.876	2,74	3.008.061	2,27	1.957.066	1,91
C-Diğer ülkeler	29.138.222	39,65	34.632.711	40,48	43.930.087	40,95	65.622.092	49,70	53.172.132	52,05
Ülke grubu	2010	PAY (%)	2011	PAY (%)	2012	PAY (%)	2013	PAY (%)	2014	PAY (%)
Toplam	113 883 219	100	134 906 869	100	152 461 737	100	151 802 637	100	157 610 158	100
A-Avrupa Birliği (AB 28)	52 933 824	46,48	62 587 954	46,39	59 394 412	38,95	63 038 192	41,52	68 514 123	43,47
B-Türkiye Serbest Bölgeleri	2 083 788	1,82	2 544 721	1,88	2 294 934	1,50	2 412 824	1,58	2 269 841	1,44
C-Diğer ülkeler	58 865 607	51,68	69 774 194	51,72	90 772 391	59,53	86 351 621	56,88	86 826 194	55,08
Ülke grubu	2015	PAY (%)	2016	PAY (%)	2017	PAY (%)	2018	PAY (%)	2019	PAY (%)
Toplam	143 838 871	100	142 529 584	100	156 992 940	100	167 920 613	100	180 849 000	100
A-Avrupa Birliği (AB 28)	63 998 187	44,49	68 343 295	47,95	73 906 184	47,07	83 954 000	49,99	88 017 000	48,7
B-Türkiye Serbest Bölgeleri	1 906 792	1,32	1 821 510	1,27	1 994 504	1,27	2 186 195	1,30	290 000	0,2
C-Diğer ülkeler	77 933 892	54,18	72 364 779	50,77	81 092 252	51,65	81 780 418	48,70	92 832 000	51,3

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, “Dış Ticaret ve Başlıca Ekonomik Göstergeler Bülteni (2018 Yıllık)”, <https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri>, (18.09.2019).

Türkiye'nin 2000-2019 yılları arasında gerçekleştirdiği ihracat rakamları Tablo 1'de incelendiğinde 2000 yılında 27,7 milyar dolar olan ihracatın 2019 yılında 180,8 milyar dolar seviyesine çıktığı görülmektedir. Türkiye'nin ihracatında tıpkı ithalatında olduğu gibi Avrupa Birliği ülkelerinin payı çok büyüktür. Yapılan toplam ihracatın hemen hemen tüm yıllarda yarısından fazlasının AB ülkelerine gerçekleştirildiği görülmektedir (Tablo 2). 2000 yılından 2006 yılına kadar AB ülkelerine yapılan ihracatın toplam ihracata oranının %50'lerin üzerinde hatta %60'lar seviyesine kadar yükseldiği, ancak 2007 yılından sonra %50'lerin altına düştüğü görülmektedir. Ancak bu oran 2019 yılında tekrar %51'lere yaklaştığı saptanmaktadır.

2.1.1. Türkiye'nin İhracatının Sektörel Analizi

Türkiye'nin 2000-2018 yılları arasında gerçekleştirdiği sektör bazında ihracatının gösterildiği Tablo 3 incelendiğinde, genel olarak 2000 yılından 2009 yılına kadar gerek sanayi sektöründe, gerek tarım sektöründe ve gerekse madencilik sektöründe çok önemli dalgalanmaların yaşanmadığı ve bu dengenin 2009 yılına kadar devam ettiği görülmektedir. Türkiye'nin ilgili yıllardaki ihracat seyri incelendiğinde 2009 yılında yaşanan ekonomik krizin etkisi, Tablo 3'teki verilerde de görülmektedir. 2009 yılında gerçekleşen ihracat bir önceki yıla göre yaklaşık 25 milyar dolarlık düşüşle 102,1 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu durum Grafik 2'de açıkça görülmektedir. 2009 yılında yaşanan gerilemeden sonra ihracatın 2010 yılında tekrar artışa geçtiği görülse de, 2015-2016 yıllarında tekrar düşüşler yinelenmiştir.

Tablo 3: Türkiye'nin İhracatının Sektörel Analizi (2000-2018) ve Sektörlerin İhracat İçindeki Payları

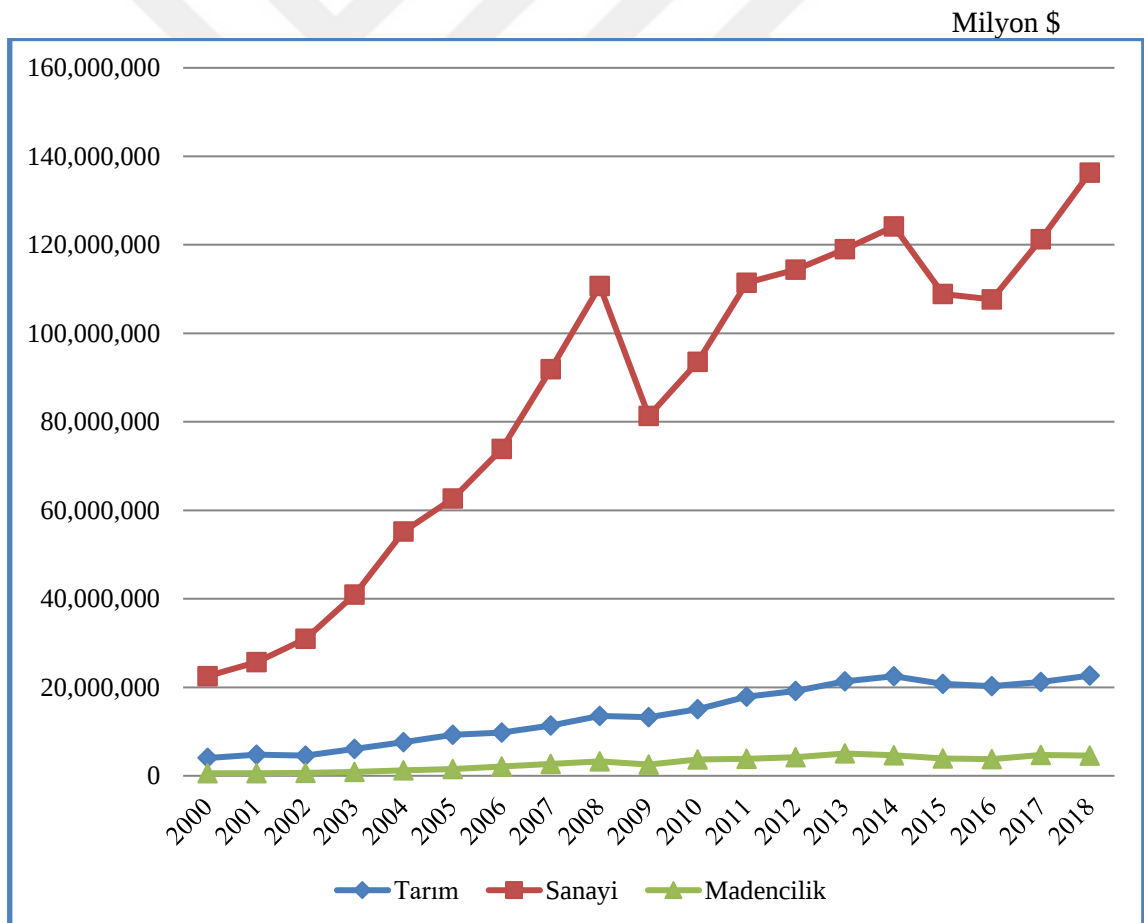
Milyon \$

	Tarım	%	Sanayi	%	Madencilik	%	İhracatçı Birlikleri Kaydında n Muaf İhracat	%	Toplam
2000	4.019	15	22.539	83	568	2			27.126
2001	4.804	15	25.671	83	574	2			31.049
2002	4.573	13	30.950	85	682	2			36.205
Değişim	-4,8		20,6		18,9				16,6
Pay (%)	12,6		85,5		1,9				100
2003	6.087	13	40.952	86	841	2			47.880
2004	7.592	12	55.219	86	1.199	2			64.010
Değişim	24,7		34,8		42,6				33,7
Pay (%)	11,9		86,3		1,9				100
2005	9.228	13	62.691	85	1.514	2			73.445
2006	9.772	11	73.908	86	2.081	2			85.761
Değişim	5,89		17,89		37,44				16,77
Pay (%)	11,39		86,18		2,43				100
2007	11.355	11	91.894	87	2.716	3			105.965
2008	13.559	11	110.682	87	3.258	3			127.499
Değişim	19,41		20,45		19,98				20,32
Pay (%)	10,63		86,81		2,56				100
2009	13.262	13	81.312	80	2.508	2	5.060	5	102.143
2010	15.040	13	93.521	82	3.659	3	1.467	1	113.686
Değişim	13,41		15,01		45,86		-71,01		11,30
Pay (%)	13,23		82,26		3,22		1,29		100
2011	17.871	13	111.442	83	3.863	3	1.731	1	134.907
2012	19.158	13	114.370	75	4.182	3	14.151	9	151.861
Değişim	7,20		2,63		8,24		717,33		12,57
Pay (%)	12,62		75,31		2,75		9,32		100,0
2013	21.341	14	119.019	78	5.035	3	6.233	4	151.627
2014	22.498	14	124.147	79	4.647	3	6.329	4	157.622
Değişim	5,4		4,3		-7,7		1,6		4,0
Pay (%)	14,3		78,8		2,9		4,0		100,0
2015	20.770	14	108.877	76	3.895	3	10.297	7	143.839
2016	20.229	14	107.660	76	3.787	3	10.463	7	142.139
Değişim	-2,6		-1,1		-2,8		1,6		-1,2
Pay (%)	14,2		75,7		2,7		7,4		100,0
2017	21.217	14	121.279	77	4.689	3	9.807	6	156.992
2018	22.646	13	136.325	81	4.562	3	4.555	3	168.088
Yıllık Değişim	6,7		12,4		-2,7		-53,6		7,1
Pay (%)	13,8		83,4		2,7		2,7		100,0

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Meclisi, "İhracat Rakamları", <https://www.tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari.html>, (29.09.2019).

Tablo 3’te Türkiye’nin ihracatının sektörel analizi incelendiğinde imalat sanayi sektörünün ilk sırayı aldığı görülmektedir. İmalat sanayi sektöründe gerçekleştirilen ihracat miktarı 2000 yılında 22,5 milyar dolar iken 2018 yılında 136,3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu sektörde gerçekleştirilen ihracat Türkiye’nin toplam ihracatının yaklaşık %81’ine denk gelmektedir. Bu açıdan Türkiye ekonomisi için imalat sanayi, çok önemli bir yere sahiptir. Türkiye’nin ihracatında ikinci sırada yer alan sektör ise, tarım sektörüdür. Bu sektörde 2000 yılında 4 milyar dolar olan ihracat miktarı 2018 yılında 22,6 milyar dolara çıkmıştır. Böylece, 2018 yılında tarım sektörünün ihracatı, Türkiye’nin toplam ihracatının yaklaşık %13,4’üdür. Madencilik sektörünün ise, toplam ihracattaki payı düşük olup yaklaşık %2,7 civarındadır.

Grafik 2: Sektörel İhracatının Yıllara Göre Değişimi

Kaynak: Türkiye İhracatçıları Meclisi, “İhracat Rakamları”, <https://www.tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari.html>, (29.09.2019) adresinden alınan verilerle oluşturulmuştur.

İhracatın sektörel dağılımına yönelik olarak genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, Cumhuriyet'in ilk yıllarında tamamen tarım ürünleri ihraç eden bir ülke konumunda olan Türkiye, bugün ihracatının yaklaşık olarak %80'ini sanayi ürünlerinden oluşan bir ülke durumuna gelmiştir. İhracattaki bu yapısal değişiklik yanında, çeşitlenen ihraç ürünlerinin yıllık toplam değerinde ve ihracat yapılan ülke sayısında da büyük gelişmeler sağlanmıştır.

2.1.2. Türkiye'nin İhracatının Bölgesel Analizi

2000 yılında yaşanan ekonomik krizin etkisiyle üretim hacminde ve ihracatta sınırlı düzeyde bir artışın gerçekleşerek 27,7 milyar dolara ulaştığı Tablo 2'de görülmektedir. Ancak 2001 yılında yapılan devalüasyon ile ulusal paranın değerinin önemli oranda düşürülmesi sonucu, ihracat hacminde artışlar yaşanmış ve dolayısıyla 2001 yılında ihracat değeri 31,3 milyar dolara yükselerek önceki yıla göre önemli oranda artış göstermiştir. Bu artış, 2002 ve 2003 yıllarında da devam etmiştir. Türkiye'de yaşanan krize rağmen 2000 ile 2007 yılları arasında Türkiye'nin AB ülkelerine yönelik ihracatının, toplam ihracat içindeki payının %50'nin üzerinde gerçekleştiği tespit edilmiştir.

2008 yılından önce gelişmiş ülkelerde başlayan kriz, küresel piyasalarla olan ilişkilerinin boyutuna bağlı olarak ihracat kanalıyla hızla gelişmekte olan ekonomileri de etkisi altına almış ve gelişmekte olan ülkelerin mallarına olan talebin düşmesi, ihracatı olumsuz etkilemiş, dolayısıyla buna bağlı olarak gelişmekte olan ülkelerde üretim azalmıştır¹⁰⁰. İhracatı kriz sırasında en büyük daralmayı yaşayan Türkiye, toparlanması da en yavaş olan ülke olmuştur¹⁰¹. Krizden en fazla etkilenen ülkelerin başında Avrupa ülkelerinin gelmesi, Türkiye'yi krize daha duyarlı hale getirmiştir. Tablo 2'de görüleceği üzere, 2008 yılı kriz öncesi dönemde ülke ihracatının önemli bir kısmı Avrupa ülkelerine yapılmaktadır. Bu ülkelerin talebinde meydana gelecek değişim, ülkelerin gelirlerine karşı oldukça duyarlıdır. Dolayısıyla bu ülkelerin gelirlerinin artışı veya azalışı, Türkiye ihracatını arttırıcı veya azaltıcı yönde önemli

¹⁰⁰ Suzan Ergün ve Levent Gökdemir, "Küresel Krizin Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi", **Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi – I**, 15-16 Nisan 2010, Malatya, s.2111.

¹⁰¹ Müge Adalet, "Dış Ticarete Son Eğilimler", Politika Notu 10-10, **Ekonomik Araştırma Forumu**, TÜSİAD – Koç Üniversitesi, 2010, s.2.

ölçüde etkilemektedir¹⁰². Başta Avrupa Birliği ülkeleri olmak üzere, Türkiye'nin önemli dış ticaret ortaklarının krizden ağır şekilde etkilenmesi nedeniyle, 2008 yılında Avrupa Birliği'ne bağlı ülkelerin ihracat payı 63.390 milyar dolar iken 2009 yılında 47 milyar dolara düşmüştür.

2018 yılında ise, Türkiye'nin 167.920 milyar dolar olan ihracatının yaklaşık %50'si Avrupa Birliği ülkeleri oluştururken, diğer ülkeler 81.780 milyar dolar ile %48'lik paya sahiptir. Türkiye Serbest Bölgeleri ise, 2.186 milyar dolarlık ihracatı gerçekleştirmektedir.

Aşağıdaki Tablo 4'te, Türkiye'nin 2018 yılı dikkate alınarak en fazla ihracat yaptığı ilk 20 ülke ve 2004, 2016, 2017 ve 2018 yıllarına ait ihracat rakamları verilmiştir. Buna göre Yunanistan, Mısır ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin söz konusu yılların bazılarında görülmemesine rağmen, Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ülkeler; Almanya, Birleşik Krallık, İtalya, ABD, İspanya, Irak, Fransa, Hollanda, Belçika, Romanya, İsrail, Rusya Federasyonu, Polonya, Mısır, Çin Halk Cumhuriyeti, Bulgaristan, Suudi Arabistan, İran, Yunanistan ve Cezayir şeklindedir. Bunun yanı sıra Türkiye'nin 2004 yılından 2018 yılına kadar en fazla ihracat yaptığı ülke Almanya olarak görülmektedir. Almanya'ya gerçekleştirilen ihracat miktarı 2004 yılında 8.8 milyar dolar iken 2018 yılında 15.8 milyar dolara yükselmiştir. 2018 verilerine göre Almanya'yı Birleşik Krallık (11 milyar dolar), İtalya (9.4 milyar dolar), ABD (8.2 milyar dolar), İspanya (7.7 milyar dolar), Irak (7.3 milyar dolar), Fransa (7.2 milyar dolar), Hollanda (4.6 milyar dolar), Belçika (3.9 milyar dolar) ve Romanya (3.9 milyar dolar) takip etmektedir. Böylelikle, Türkiye'nin ihracatında en fazla Avrupa Birliği ülkelerinin yer aldığı görülmektedir.

¹⁰² Ergün ve Gökdemir, s.2115-2116.

Tablo 4: Türkiye'nin İhracatındaki İlk 20 Ülke

Bin \$

SIRA	ÜLKE	2004	% PAY	SIRA	ÜLKE	2016	% PAY	SIRA	ÜLKE	2017	% PAY	SIRA	ÜLKE	2018	% PAY
1.	ALMANYA	8.852.991	13,83	1.	ALMANYA	13.780.369	10,47	1.	ALMANYA	14.855.387	10,08	1.	ALMANYA	15.821.760	9,67
2.	İNGİLTERE	5.469.934	8,55	2.	BİRLEŞİK KRALLIK	8.463.763	6,43	2.	BİRLEŞİK KRALLIK	9.334.804	6,34	2.	BİRLEŞİK KRALLIK	11.046.843	6,76
3.	İTALYA	4.792.580	7,49	3.	İTALYA	7.418.802	5,63	3.	İTALYA	8.302.506	5,64	3.	İTALYA	9.467.873	5,79
4.	ABD	4.768.927	7,45	4.	IRAK	7.211.293	5,48	4.	BİRLEŞİK DEVLETLER	8.150.821	5,53	4.	BİRLEŞİK DEVLETLER	8.253.031	5,05
5.	FRANSA	3.663.143	5,72	5.	BİRLEŞİK DEVLETLER	6.517.792	4,95	5.	IRAK	8.121.139	5,51	5.	İSPANYA	7.711.940	4,72
6.	İSPANYA	2.704.779	4,23	6.	FRANSA	6.004.567	4,56	6.	FRANSA	6.559.799	4,45	6.	IRAK	7.355.521	4,50
7.	HOLLANDA	2.196.858	3,43	7.	İSPANYA	4.989.047	3,79	7.	İSPANYA	6.269.335	4,26	7.	FRANSA	7.278.409	4,45
8.	RUSYA	2.132.101	3,33	8.	İRAN (İSLAM CUM.)	3.690.315	2,80	8.	HOLLANDA	3.827.302	2,60	8.	HOLLANDA	4.689.112	2,87
9.	IRAK	1.859.909	2,91	9.	HOLLANDA	3.585.579	2,72	9.	İSRAİL	3.416.891	2,32	9.	BELÇİKA	3.906.836	2,39
10.	ISRAİL	1.334.347	2,08	10.	SUUDİ ARABİSTAN	3.179.226	2,41	10.	BİRLEŞİK ARAP EMR.	3.215.984	2,18	10.	ROMANYA	3.906.244	2,39
11.	ROMANYA	1.260.444	1,97	11.	BİRLEŞİK ARAP EMR.	2.990.219	2,27	11.	İRAN (İSLAM CUM.)	3.190.917	2,17	11.	İSRAİL	3.876.674	2,37
12.	BELÇİKA	1.208.699	1,89	12.	İSRAİL	2.952.468	2,24	12.	ROMANYA	3.167.904	2,15	12.	RUSYA FED.	3.452.583	2,11
13.	YUNANİSTAN	1.189.521	1,86	13.	MISIR	2.738.484	2,08	13.	POLONYA	3.108.958	2,11	13.	POLONYA	3.361.737	2,06
14.	BİRLEŞİK ARAP EMR.	933.941	1,46	14.	ROMANYA	2.679.729	2,04	14.	BELÇİKA	3.051.478	2,07	14.	MISIR	3.063.060	1,87
15.	BULGARİSTAN	845.370	1,32	15.	POLONYA	2.672.108	2,03	15.	ÇİN HALK CUMHURİYETİ	2.920.077	1,98	15.	ÇİN HALK CUMHURİYETİ	2.917.657	1,78
16.	CEZAYİR	832.613	1,30	16.	BELÇİKA	2.494.290	1,89	16.	BULGARİSTAN	2.730.976	1,85	16.	BULGARİSTAN	2.634.386	1,61
17.	İRAN	812.239	1,27	17.	BULGARİSTAN	2.350.776	1,79	17.	RUSYA FED.	2.725.562	1,85	17.	SUUDİ ARABİSTAN	2.556.229	1,56
18.	SUUDİ ARABİSTAN	789.522	1,23	18.	ÇİN HALK CUMHURİYETİ	2.335.899	1,77	18.	SUUDİ ARABİSTAN	2.705.001	1,84	18.	İRAN (İSLAM CUM.)	2.384.340	1,46
19.	POLONYA	713.133	1,11	19.	RUSYA FED.	1.797.108	1,36	19.	MISIR	2.360.538	1,60	19.	YUNANİSTAN	2.076.692	1,27
20.	DANİMARKA	644.508	1,01	20.	CEZAYİR	1.735.408	1,32	20.	CEZAYİR	1.716.404	1,17	20.	CEZAYİR	2.029.344	1,24
İlk 20 Ülke Toplam		47.005.560	73	İlk 20 Ülke Toplam		99.731.781	67,70	İlk 20 Ülke Toplam		99.731.781	67,70	İlk 20 Ülke Toplam		107.790.272	65,91
Genel Toplam		64.010.231	100	Genel Toplam		147.315.873	100,00	Genel Toplam		147.315.873	100,00	Genel Toplam		163.532.569	100,00

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Meclisi, “İhracat Rakamları”, <https://www.tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari.html>, (29.09.2019) adresinden alınan verilerle oluşturulmuştur.

Türkiye'nin ihracatının yaklaşık olarak yarısının Avrupa Birliği ülkelerine yapılması, ihracat faaliyetlerinin belirli bir bölgedeki ülke grubuna bağımlı olmasına ve Avrupa Birliği üyesi ülkelerde yaşanan ekonomik gelişmelerden Türkiye'nin doğrudan etkilenmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda üretim hacmi ve ihracatın artırılması yanında, ihracat gerçekleştirilen ülkelerinde çeşitlendirilmesi, yeni pazarlara yönlendirilmesi, ülke ihracatının gelişimine önemli katkılar sağlayabilecektir.

2.1.3. Türkiye'nin İhracatının Mal Gruplarına Göre Dağılımı

Türkiye'de 2000 yılı sonrası dönemde ihracatın gelişim sürecinin değerlendirilmesi için, incelenmesi gereken bir diğer dağılım grubu da ihracatın mal gruplarına göre dağılımıdır. Bu gruplandırma çerçevesinde ihraç mallarını, yatırım malları, tüketim malları ve hammadde ile ara malları şeklinde düzenlemek mümkündür. Türkiye, Geniş Ekonomik Grupların Sınıflaması (BEC)'e göre ağırlıklı olarak hammadde/aramal ve tüketim malları ihracatçısı bir ülkedir. Sanayide kullanılmak üzere işlem görmüş hammaddeler, yarı dayanıklı tüketim malları, sanayi ile ilgili taşımacılık araç ve gereçleri, dayanıklı tüketim malları ve binek otomobiller ana ihracat gruplarını oluşturmaktadır¹⁰³. 2000 yılı sonrası dönemde ihracatın mal gruplarına göre dağılımını Tablo 5'te yer alan veriler yardımıyla genel olarak değerlendirmek gerekirse, 2000 yılında toplam ihracatın sadece %7,8'sini teşkil eden yatırım mallarının 2009 yılı itibariyle %10,8'e kadar yükseldiği ancak, 2010 yılında %10,3 seviyesine gerilediği ve 2018 yılında %11,8 paya sahip olduğu görülmektedir. Bununla birlikte 2000-2018 yılları arasında ortalama olarak toplam ihracatın %39,1'ini (2003 yılı) ve %54,2'sini (2012 yılı) hammadde ve ara malı ihracatının oluşturduğu görülmektedir.

Tablo 5'te görüldüğü üzere tüketim mallarının payı, 2000 yılında toplam ihracatın %50,3'ü iken, 2008 yılında %35,6'ya en düşük seviyeye gerilerken, 2018 yılına gelindiğinde bu oran %40,5'tir. Tüketim malları içerisinde en büyük payın, dayanıklı ve yarı dayanıklı mallara ait olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin ihracatının mal gruplarına göre dağılımının verildiği Tablo 5'e göre, Türkiye'nin ihracatında en önemli mal grubu, yatırım mallarıdır. Buna karşın

¹⁰³ Sarp Kalkan ve Ülkem Başdaş, "Türkiye'nin İhracat Performansı Üzerine Bir Değerlendirme", **TEPAV Politika Notu**, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV), s.5.

Türkiye'nin ihracatı açısından önem taşıyan bir diğer mal grubunu tüketim malları oluşturmaktadır. Ancak tüketim mallarına ilişkin bu oranın, 2000 yılından sonra gerileme eğilimine girdiği ve söz konusu gerileme eğiliminin 2003 yılından sonra da güçlenerek devam ettiği görülmektedir. Bu gelişmelerin sonucunda tüketim mallarının ihracından 2018 yılı itibarıyla 68,031 milyar dolar gelir elde edildiği, elde edilen bu gelirin, 79,264 milyar dolar olarak gerçekleşen hammadde ve ara malı ihracı sonucu elde edilen ihracatın gerisinde kaldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca 2018 yılında 19,843 milyon dolar olarak gerçekleşen ve toplam ihracatın %11,8 ile küçük bir kısmını oluşturan yatırım mallarının 2000 yılından sonraki 18 yıllık dönemde sürekli arttığı, sadece 2012 yılında 13,734 milyon dolar olarak bir gerileme yaşadığı daha sonra tekrar artışa devam ettiği görülmektedir. Türkiye'nin 2018 yılı itibarıyla ihracatının mal gruplarına göre dağılımı incelendiğinde, 79,2 milyar \$ tutarıyla ve %47,2 payı ile ara mallarının ilk sırada yer aldığı, 68,5 milyar \$ tutarıyla ve %40,5 payı ile tüketim mallarının ikinci sırada yer aldığı, 19,8 milyar \$ tutarıyla ve %11,8 payı ile yatırım mallarının son sırada yer aldığı görülmektedir.

Tablo 5: Türkiye'nin İhracatının Mal Gruplarına Göre Dağılımı (2000-2018)

	Milyon \$											
	2000	PAY (%)	2001	PAY (%)	2002	PAY (%)	2003	PAY (%)	2004	PAY (%)	2005	PAY (%)
YATIRIM MALLARI	2.175	7,8	2.658	8,5	2.790	7,7	4.344	9,2	6.530	10,3	7.998	10,9
Yatırım (Sermaye) Malları (Taşımacılık araçları hariç)	1.019	3,6	1.219	3,9	1.337	3,7	1.942	4,1	2.751	4,4	3.407	4,6
Sanayi ile ilgili taşımacılık araç ve gereçleri	1.155	4,1	1.438	4,6	1.452	4,0	2.401	5,1	3.779	6,0	4.591	6,2
ARA MALLARI	11.565	41,6	13.368	42,7	14.657	40,6	18.494	39,1	25.945	41,1	30.290	41,2
Sanayi için işlem görmemiş hammaddeler	3	3,6	940	3,0	950	2,6	1.197	2,5	1.477	2,3	1.711	2,3
Sanayi için işlem görmüş hammaddeler	48	28,9	9.493	30,3	10.473	29,0	12.879	27,3	18.661	29,5	20.673	28,1
İşlem görmemiş yakıt ve yağlar	6	0	6	0,0	4	0,0	4	0,0	2	0,0	15	0,0
Yatırım mallarının aksam ve parçaları	375	2	652	2,1	726	2,0	973	2,1	1.358	2,1	1.734	2,4
Taşımacılık araçlarının aksam ve parçaları	209	4,3	1.556	5,0	1.799	5,0	2.452	5,2	3.093	4,9	3.734	5,1
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmemiş hammaddeler	257	0,9	244	0,8	140	0,4	119	0,3	78	0,1	180	0,2
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmiş hammaddeler	247	0,8	202	0,6	236	0,7	351	0,7	474	0,8	738	1,0
İşlem görmüş diğer yakıt ve yağlar	253	0,7	271	0,9	325	0,9	515	1,1	800	1,3	1.505	2,0
TÜKETİM MALLARI	1.398	5,04	15.261	48,7	18.464	51,2	24.125	51,1	30.501	48,3	34.835	47,4
Binek otomobilleri	628	2,2	972	3,1	1.297	3,6	2.197	4,6	3.933	6,2	4.373	6,0
Dayanıklı tüketim malları	2.056	7,4	2.195	7,0	3.275	9,1	4.350	9,2	6.002	9,5	6.906	9,4
Yarı dayanıklı tüketim malları	5.736	20,6	5.955	19,0	7.214	20,0	8.842	18,7	9.831	15,6	10.308	14,0
Dayanıksız tüketim malları	2.918	10,5	2.860	9,1	3.402	9,4	4.408	9,3	5.192	8,2	5.837	7,9
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmemiş tüketim malları	1.364	4,9	1.662	5,3	1.649	4,6	2.033	4,3	2.575	4,1	3.239	4,4
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmiş tüketim malları	1.155	4,2	1.415	4,5	1.226	3,4	1.776	3,8	2.252	3,6	2.929	4,0
Motor benzini ve diğer hafif yağlar	96	0,3	156	0,5	355	1,0	449	1,0	618	1,0	1.098	1,5
Sanayii ile ilgili olmayan taşıma araç ve gereçleri	29	0,1	42	0,1	43	0,1	66	0,1	94	0,1	145	0,2
DİĞERLERİ	47.397	1,7	45.807	1,4	146.738	0,4	288	0,6	188	0,3	354	0,5
TOPLAM İHRACAT	27.774	100,0	31.334	100,0	36.059	100,0	47.252	100,0	63.167	100,0	73.476	100,0

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, “Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına (BEC) Göre Dış Ticaret”, <https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri/dis-ticaret-istatistikleri-ocak-agustos-2019/genis-ekonomik-gruplari-siniflamasina-bec-gore-dis-ticaret>, (29.09.2019).

Tablo 5 (Devamı): Mal Gruplarına Göre İhracat (2000-2018) Devamı

Milyon \$

	2006	PAY (%)	2007	PAY (%)	2008	PAY (%)	2009	PAY (%)	2010	PAY (%)
YATIRIM MALLARI	9.423	11,0	13.755	12,8	16.725	12,7	11.117	10,9	11.771	10,3
Yatırım (Sermaye) Malları (Taşımacılık araçları hariç)	4.083	4,8	5.599	5,2	6.884	5,2	5.818	5,7	6.414	5,6
Sanayi ile ilgili taşımacılık araç ve gereçleri	5.341	6,2	8.156	7,6	9.842	7,5	5.299	5,2	5.357	4,7
ARA MALLARI	37.788	44,2	49.403	46,1	67.734	51,3	49.734	48,7	56.381	49,5
Sanayi için işlem görmemiş hammaddeler	2.269	2,7	2.803	2,6	3.206	2,4	2.637	2,6	3.663	3,2
Sanayi için işlem görmüş hammaddeler	25.706	30,1	32.699	30,5	47.184	35,7	35.164	34,4	38.416	33,7
İşlem görmemiş yakıt ve yağlar	2	0,0	6	0,0	82	0,1	102	0,1	107	0,1
Yatırım mallarının aksam ve parçaları	2.237	2,6	3.168	3,0	3.713	2,8	2.923	2,9	3.447	3,0
Taşımacılık araçlarının aksam ve parçaları	4.561	5,3	6.162	5,7	6.943	5,3	4.951	4,8	6.336	5,6
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmemiş hammaddeler	278	0,3	182	0,2	138	0,1	255	0,2	447	0,4
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmiş hammaddeler	653	0,8	853	0,8	1.324	1,0	1.143	1,1	1.165	1,0
İşlem görmüş diğer yakıt ve yağlar	2.082	2,4	3.530	3,3	5.144	3,9	2.558	2,5	2.800	2,5
TÜKETİM MALLARI	37.790	44,2	43.696	40,7	47.077	35,7	40.733	39,9	45.321	39,8
Binek otomobilleri	5.645	6,6	6.840	6,4	7.474	5,7	6.086	6,0	6.210	5,5
Dayanıklı tüketim malları	7.583	8,9	8.556	8,0	8.948	6,8	7.857	7,7	8.916	7,8
Yarı dayanıklı tüketim malları	10.507	12,3	12.443	11,6	12.519	9,5	10.654	10,4	11.794	10,4
Dayanıksız tüketim malları	6.180	7,2	6.834	6,4	7.135	5,4	6.356	6,2	7.155	6,3
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmemiş tüketim malları	3.293	3,8	3.813	3,6	4.226	3,2	4.389	4,3	4.971	4,4
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmiş tüketim malları	2.970	3,5	3.484	3,2	4.210	3,2	3.880	3,8	4.511	4,0
Motor benzini ve diğer hafif yağlar	1.420	1,7	1.553	1,4	2.253	1,7	1.234	1,2	1.513	1,3
Sanayii ile ilgili olmayan taşıma araç ve gereçleri	191	0,2	174	0,2	312	0,2	276	0,3	252	0,2
DİĞERLERİ	533	0,6	418	0,4	491	0,4	559	0,5	411	0,4
TOPLAM İHRACAT	85.535	100,0	107.272	100,0	132.027	100,0	102.143	100,0	113.883	100,0

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, “Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına (BEC) Göre Dış Ticaret”, <https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri/dis-ticaret-istatistikleri-ocak-agustos-2019/genis-ekonomik-grupların-siniflamasına-bec-gore-dis-ticaret>, (29.09.2019).

Tablo 5 (Devamı): Mal Gruplarına Göre İhracat (2000-2018) Devamı

	Milyon \$									
	2011	PAY (%)	2012	PAY (%)	2013	PAY (%)	2014	PAY (%)	2015	PAY (%)
YATIRIM MALLARI	14.192	10,5	13.734	9,0	15.592	10,3	16.107	10,2	15.392	10,7
Yatırım (Sermaye) Malları (Taşımacılık araçları hariç)	7.745	5,7	8.125	5,3	8.939	5,9	9.229	5,9	8.499	5,9
Sanayi ile ilgili taşımacılık araç ve gereçleri	6.447	4,8	5.608	3,7	6.653	4,4	6.878	4,4	6.893	4,8
ARA MALLARI	67.942	50,4	82.656	54,2	74.817	49,3	75.171	47,7	68.433	47,6
Sanayi için işlem görmemiş hammaddeler	4.031	3,0	4.204	2,8	5.058	3,3	4.719	3,0	3.761	2,6
Sanayi için işlem görmüş hammaddeler	45.718	33,9	59.141	38,8	49.773	32,8	50.214	31,9	47.347	32,9
İşlem görmemiş yakıt ve yağlar	132	0,1	237	0,2	252	0,2	235	0,1	182	0,1
Yatırım mallarının aksam ve parçaları	4.432	3,3	4.508	3,0	5.028	3,3	5.253	3,3	4.535	3,2
Taşımacılık araçlarının aksam ve parçaları	7.988	5,9	8.164	5,4	9.009	5,9	9.288	5,9	8.595	6,0
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmemiş hammaddeler	209	0,2	289	0,2	352	0,2	294	0,2	239	0,2
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmiş hammaddeler	1.832	1,4	1.831	1,2	1.891	1,2	1.696	1,1	1.618	1,1
İşlem görmüş diğer yakıt ve yağlar	3.601	2,7	4.282	2,8	3.454	2,3	3.473	2,2	2.155	1,5
TÜKETİM MALLARI	52.219	38,7	55.556	36,4	60.732	40,0	65.088	41,3	59.146	41,1
Binek otomobilleri	6.485	4,8	6.069	4,0	6.856	4,5	7.255	4,6	6.899	4,8
Dayanıklı tüketim malları	10.465	7,8	12.460	8,2	13.318	8,8	14.984	9,5	13.130	9,1
Yarı dayanıklı tüketim malları	13.069	9,7	13.434	8,8	14.775	9,7	15.946	10,1	14.626	10,2
Dayanıksız tüketim malları	7.878	5,8	8.406	5,5	9.344	6,2	9.998	6,3	8.694	6,0
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmemiş tüketim malları	5.512	4,1	5.390	3,5	5.784	3,8	6.297	4,0	6.185	4,3
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmiş tüketim malları	5.893	4,4	6.486	4,3	7.501	4,9	8.125	5,2	7.407	5,1
Motor benzini ve diğer hafif yağlar	2.616	1,9	3.026	2,0	2.837	1,9	2.300	1,5	2.058	1,4
Sanayii ile ilgili olmayan taşıma araç ve gereçleri	301	0,2	284	0,2	317	0,2	183	0,1	147	0,1
DİĞERLERİ	555	0,4	516	0,3	661	0,4	1.243	0,8	869	0,6
TOPLAM İHRACAT	134.907	100,0	152.462	100,0	151.803	100,0	157.610	100,0	143.839	100,0

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, “Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına (BEC) Göre Dış Ticaret”, <https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri/dis-ticaret-istatistikleri-ocak-agustos-2019/genis-ekonomik-gruplari-siniflamasina-bec-gore-dis-ticaret>, (29.09.2019).

Tablo 5 (Devamı): Mal Gruplarına Göre İhracat (2000-2018) Devamı

	Milyon \$						
	2016	PAY (%)	2017	PAY (%)	2018	PAY (%)	Değ. %
YATIRIM MALLARI	15.891	11,1	18.352	11,7	19.843	11,8	8,1
Yatırım (Sermaye) Malları (Taşımacılık araçları hariç)	8.186	5,7	8.996	5,7	10.130	6,0	12,6
Sanayi ile ilgili taşımacılık araç ve gereçleri	7.706	5,4	9.356	6,0	9.713	5,8	3,8
ARA MALLARI	66.890	46,9	73.063	46,5	79.264	47,2	8,5
Sanayi için işlem görmemiş hammaddeler	3.665	2,6	4.579	2,9	4.701	2,8	2,6
Sanayi için işlem görmüş hammaddeler	46.449	32,6	49.869	31,8	53.878	32,1	8,0
İşlem görmemiş yakıt ve yağlar	139	0,1	162	0,1	185	0,1	14,5
Yatırım mallarının aksam ve parçaları	4.299	3,0	4.662	3,0	5.406	3,2	16,0
Taşımacılık araçlarının aksam ve parçaları	8.927	6,3	9.719	6,2	10.761	6,4	10,7
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmemiş hammaddeler	384	0,3	301	0,2	372	0,2	23,4
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmiş hammaddeler	1.791	1,3	1.809	1,2	1.833	1,1	1,3
İşlem görmüş diğer yakıt ve yağlar	1.236	0,9	1.961	1,2	2.129	1,3	8,5
TÜKETİM MALLARI	58.877	41,3	64.878	41,3	68.031	40,5	4,9
Binek otomobilleri	8.355	5,9	11.814	7,5	12.441	7,4	5,3
Dayanıklı tüketim malları	12.807	9,0	13.821	8,8	14.927	8,9	8,0
Yarı dayanıklı tüketim malları	14.650	10,3	15.024	9,6	15.919	9,5	6,0
Dayanıksız tüketim malları	8.564	6,0	8.640	5,5	8.732	5,2	1,1
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmemiş tüketim malları	5.690	4,0	5.954	3,8	6.164	3,7	3,5
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmiş tüketim malları	6.925	4,9	7.384	4,7	7.716	4,6	4,5
Motor benzini ve diğer hafif yağlar	1.721	1,2	2.065	1,3	1.922	1,1	-6,9
Sanayii ile ilgili olmayan taşıma araç ve gereçleri	166	0,1	176	0,1	209	0,1	18,9
DİĞERLERİ	871	0,6	700	0,4	783	0,5	11,8
TOPLAM İHRACAT	142.530	100,0	156.993	100,0	167.921	100,0	7,0

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, “Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına (BEC) Göre Dış Ticaret”, <https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri/dis-ticaret-istatistikleri-ocak-agustos-2019/genis-ekonomik-grupların-sınıflamasına-bec-gore-dis-ticaret>, (29.09.2019).

Türkiye'nin 2000-2018 yılları arasında gerçekleştirdiği ürün bazında ihracatının gösterildiği Ek'te yer alan Tablo incelendiğinde, 2018 yılı için en çok ihraç edilen ilk beş ürün arasında sırasıyla; 26.758 milyar dolarla “motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı”, 15.827 milyar dolarla “kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları”, 11.546 milyar dolarla “demir ve çelik”, 9.041 milyar dolarla “örme giyim eşyası ve aksesuarı” ve beşinci sırada 8.722 milyar dolar ile “elektrik makine ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı” yer almaktadır.

Türkiye'nin en çok ihraç ettiği ürünler; motorlu kara taşıtları, kazanlar, makineler, demir, çelik ve giyim eşyalarıdır. Motorlu kara taşıtlarının en çok ithal ve ihraç edilen ürünler arasında olması, Türkiye'nin otomotiv sektöründe faaliyet gösteren firmalarının (Opel, Renault, Fiat, Mercedes-Benz vb.) montaj ağırlıklı olarak çalışması nedeniyle olduğu düşünülmektedir. Diğer bir ifade ile Türkiye, otomotiv konusunda dünya ülkelerinden aldığı parçaların montajını gerçekleştirmektedir. Bunun nedeni olarak da, Türkiye'deki girdi fiyatlarının (işçilik, enerji vb. maliyetler) ucuz olması gösterilmektedir¹⁰⁴.

2.1.4. Türkiye'nin İhracatının Makro Değişkenlerle İlişkisi

Türkiye'nin dış ticareti ve gelişimi açısından son derece önemli olan ihracat faaliyetlerinin milli gelir, döviz kuru, istihdam ve fiyatlar genel düzeyi gibi bazı makro ekonomik değişkenlerle karşılıklı etkileşimleri bulunmaktadır.

Türkiye'nin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH)'si dolayısıyla da mili gelir ve büyüme performansı üzerinde, ihracat faaliyetlerinin çok önemli bir etkisi bulunmaktadır. Ek'te yer alan Tablo verileri yardımıyla 2000 yılından başlayıp günümüze kadar uzanan süreçte ihracattaki gelişmelerin GSYH'yi dolayısıyla da milli geliri nasıl etkilediği daha iyi anlaşılabilmektedir. 2000 yılında krizden çıkmak amacıyla uygulamaya koyulan istikrar programının etkisiyle GSYH'de bir miktar artış gerçekleşmiş ancak 2001 yılında bankacılık sektörü kaynaklı ve siyasi faktörlerinde rol

¹⁰⁴ Fırat Aşan, **2000 Sonrası Türkiye'nin Reel Dış Ticaretinin Analizi**, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2012, s.83.

oyunadığı ülke tarihinin yaşadığı en büyük kriz nedeniyle GSYH'nin azaldığı ve 272 milyar dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir. 2010 yılı ise, hem ihracat değeri hem de GSYH için bir toparlanma yılı olmuş, ihracat değeri %11,5 oranında artışla yaklaşık 114 milyar dolara, GSYH ise önemli oranda artış göstererek 772 milyar dolara kadar yükselmiştir. 2015 yılında 862 milyar dolar olan GSYH, 2016 yılında 863 milyar dolara yükselirken, 2017 yılında 851 milyar dolara gerilemiş, 2018 yılında da düşüşe devam ederek 784 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Ancak ihracatın GSYH'ye oranı düzenli olarak 2015 yılında %16,7, 2016 yılında çok az bir düşüşle %16,5, 2017 yılında %18,4 ve 2018 yılında %21,4 olmuştur.

Tablo 6: Türkiye Ekonomisinin Temel Ekonomik Göstergeleri

	2000	2010	2015	2016	2017	2018
GSYH ARTIŞI, 2009 Fiyatlarıyla, %	6,6	8,5	6,1	3,2	7,4	2,6
GSYH, Cari Fiyatlarla, Milyar TL	171	1.160	2.339	2.609	3.107	3.701
GSYH, Cari Fiyatlarla, Milyar \$	272	772	862	863	851	784
NÜFUS, Bin Kişi, Yıl Ortası	64.269	73.142	78.218	79.278	80.313	81.407
KİŞİ BAŞINA GSYH, Cari Fiyatlarla, \$	4.229	10.560	11.019	10.883	10.602	9.632
İHRACAT f.o.b., Milyon \$	27.775	113.883	143.839	142.530	156.993	167.945
İHRACAT/GSYH, %	10,2	14,7	16,7	16,5	18,4	21,4
İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI (%)	51,0	61,4	69,4	71,8	67,1	75,3
İŞGÜCÜNE KATILMA ORANI, %		46,5	51,3	52,0	52,8	53,2
İŞSİZLİK ORANI, %		11,1	10,3	10,9	10,9	11,0
İSTİHDAM ORANI, %		41,3	46,0	46,3	47,1	47,4
TÜFE (2003=100), Yıllık Ortalama, %		8,6	7,7	7,8	11,1	16,3

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, “Ekonomik Görünüm Mart 2019”, s.4, https://ticaret.gov.tr/data/5b90d20a13b8760beca887fa/Ekonomik_Gorunum_Mart.pdf, (18.09.2019).

Bir ülkenin üretim yapısı, döviz kurlarında meydana gelen değişimlerden önemli ölçüde etkilenmektedir. Döviz kurundaki değişimler ihracat fiyatlarını doğrudan etkilemekte, ihraç edilen ürünlerin fiyatındaki değişimler ise, ihraç mallarına olan talebi etkilemektedir. Böyle bir ilişki, ihracatçı firmaların üretim yapısının bazı hammadde ve ara mallarının ithalatına dayalı olmasından kaynaklanmaktadır. Ulusal para biriminde değer kaybına yol açan bir nominal kur artışı, ithalat açısından bakıldığında, ulusal para

birimi cinsinden ithalat fiyatlarının oransal olarak yükselmesi ve ihracat açısından bakıldığında ise, yabancı para birimi cinsinden ihracat fiyatlarının oransal olarak azalması anlamına gelmektedir¹⁰⁵. Bir diğer ifadeyle ulusal para değer kaybederken döviz kuru değer kazanmaktadır. Ayrıca döviz kurlarındaki yükselişi yerli üreticiler açısından değerlendirmek gerekirse, ulusal paranın değer kaybetmesiyle birlikte, ihracat fiyatları artacağı için ihracat daha pahalı hale gelecek, gerçekleştirilecek ihracat karşılığı elde edilecek gelir daha fazla olacak ve bu da ihracat arzını ve ihracat üretimini artıracaktır.

Türkiye’de uygulanan serbest kur sistemi nedeniyle döviz kurları dalgalanmakta ve bu dalgalanmalara bağlı olarak döviz kurlarındaki belirsizlik sonucunda, dış ticarete konu olan malların fiyatlamasında dikkate alınacak kurun tahmini zorlaşmaktadır. Bu nedenle ihracatçıların kurlarda ortaya çıkacak olan belirsizliklerden korunması, ihracat hacminin bundan etkilenmemesi ve ihracatta istikrarın sağlanabilmesi için döviz kurlarına istikrar kazandırılması ya da ihracatçıların kur belirsizliklerine karşı korunmalarını sağlayacak çeşitli yöntemlerin geliştirilmesi gerekmektedir. Tablo 6’daki verilere göre 2000 yılında gerek döviz kurundaki gerekse ihracattaki artışların sınırlı düzeylerde gerçekleştiği ve ihracatın 27,7 milyar dolara ulaştığı görülmektedir. 2010 yılında 113,8 milyar dolar olan Türkiye’nin ihracatı, 2015 yılında 143,8 milyar dolara yükselirken, 2016 yılında bir miktar düşüş yaşanarak 142,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2017 ve 2018 yıllarında ise Türkiye’nin ihracatı, sırasıyla, 156,9 milyar dolar ve 167,9 milyar dolar olmuştur.

Bir ülkenin istihdam düzeyi ile ihracat hacmi arasında bir ilişki bulunduğu söylenebilmektedir. Bir diğer ifadeyle, ihracat hacmindeki gelişmeler istihdam düzeyini etkilerken, istihdam düzeyindeki gelişmelerde üretim ve ihracat hacmini etkilemektedir. Türkiye’de döviz kuru, yurt dışı talep artışı, ulusal ve küresel boyuttaki ekonomik gelişmeler, üretim alt yapısı ve daha pek çok unsur tarafından etkilenen ihracat hacmindeki artış ve azalışlar, istihdam seviyesini doğrudan etkilemekte, herhangi bir nedenle artış gösteren ihracat miktarı, üretimin artırılmasını gerektirmektedir. Üretim artışı ise, teknolojilerin yoğun bir şekilde kullanılmadığı, ağırlıklı olarak işgücüne

¹⁰⁵Şenkan Aldemir, “Türkiye Ekonomisinde Döviz Kurunun Yurtiçi İthalat Fiyatlarına Geçiş Etkisi: 1988-2004”, **Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları**, Cilt.1, Sayı.2, 2007, s.54-55.

dayalı üretimin gerçekleştirildiği Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde istihdamın artırılmasını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla ihracat talebindeki artışlara bağlı olarak üretimin arttırılmasına, üretimin artırılabilmesi için de işgücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca ihracat hacmindeki artış ülkenin milli gelirinin artış göstermesine, milli gelirdeki artış ise yatırımların ve dolayısıyla yine istihdamın artış göstermesine önemli ölçüde etki etmektedir.

Buna karşın işgücündeki değişiklikler de, ihracat hacmini etkilemektedir. Tablo 6'daki istihdam verilerine bakıldığında 2010 ile 2018 yılları arasında istihdamın sırasıyla; %41,3, %46,0, %46,3, %47,1 ve %47,4 paylar ile az miktarda da olsa artış gösterdiği görülmektedir.

2.2. 2000 YILI SONRASINDA TÜRKİYE’NİN İTHALATINDAKİ GELİŞMELER

Türkiye’nin ithalat analizi ile ilgili olarak hazırlanan Tablo 7’de, ülke gruplarına göre toplam ithalat rakamları verilmiştir.

Tablo 7: Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre İthalatı (2000-2018)

Milyon \$												
Ülke grubu	2000	(%)	2001	(%)	2002	(%)	2003	(%)	2004	(%)	2005	(%)
Toplam	54.502	100,0	41.399	100,0	51.553	100,0	69.340	100,0	97.540	100,0	116.774	100,0
A-Avrupa Birliği (AB 28)	28.552	52,4	19.840	47,9	25.698	49,8	35.157	50,7	48.131	49,3	52.781	45,2
B-Türkiye Serbest Bölgeleri	495	0,9	303	0,7	575	1,1	589	0,8	811	0,8	760	0,7
C-Diğer ülkeler	25.454	46,7	21.255	51,3	25.281	49,0	33.594	48,4	48.597	49,8	63.233	54,1
Ülke grubu	2006	(%)	2007	(%)	2008	(%)	2009	(%)	2010	(%)		
Toplam	139.576	100,0	170.063	100,0	201.964	100,0	140.928	100,0	185.544	100,0		
A-Avrupa Birliği (AB 28)	59.448	42,6	68.472	40,3	74.513	36,9	56.616	40,2	72.391	39,0		
B-Türkiye Serbest Bölgeleri	944	0,7	1.224	0,7	1.334	0,7	965	0,7	878	0,5		
C-Diğer ülkeler	79.184	56,7	100.367	59,0	126.116	62,4	83.347	59,1	112.275	60,5		
Ülke grubu	2011	(%)	2012	(%)	2013	(%)	2014	(%)				
Toplam	240.842	100,0	236.545	100,0	251.661	100,0	242.177	100,0				
A-Avrupa Birliği (AB 28)	91.439	38,0	87.657	37,1	92.458	36,7	88.784	36,7				
B-Türkiye Serbest Bölgeleri	1.038	0,4	1.046	0,4	1.268	0,5	1.261	0,5				
C-Diğer Ülkeler	148.364	61,6	147.842	62,5	157.935	62,8	152.133	62,8				
Ülke grubu	2015	(%)	2016	(%)	2017	(%)	2018	(%)				
Toplam	207.234	100,0	198.618	100,0	233.800	100,0	223.047	100,0				
A-Avrupa Birliği (AB 28)	78.661	38,0	77.501	39,0	85.205	36,4	80.813	36,2				
B-Türkiye Serbest Bölgeleri	1.227	0,6	1.435	0,7	1.564	0,7	1.322	0,6				
C-Diğer Ülkeler	127.326	61,4	119.682	60,3	147.030	62,9	140.912	63,2				

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, “Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret”, <https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri/dis-ticaret-istatistikleri-ocak-agustos-2019/ulke-gruplarina-gore-dis-ticaret>, (18.09.2019).

Tablo 7’ye göre Türkiye’nin 2000 yılında 54,5 milyar dolar olan ithalatı 2011 yılında yaklaşık 4,5 kat artarak 240,8 milyar dolara ulaşmıştır. Bu rakamın 2018 yılında 223,0 milyar dolara gerilediği görülmektedir. Ülke gruplarına göre Türkiye’nin ithalatı incelendiğinde, AB (28) ülkelerinden yapılan ithalatın 2000-2003 yılları arasında toplam ithalattaki payının %50 seviyesinde olduğu görülmektedir. Ancak 2004 yılından sonra bu payın giderek azaldığı göze çarpmaktadır. Türkiye Serbest Bölgelerinden yapılan ithalatın ise, dönem içerisinde çok büyük değişikliklere uğramadığı Tablo 8’den anlaşılmaktadır.

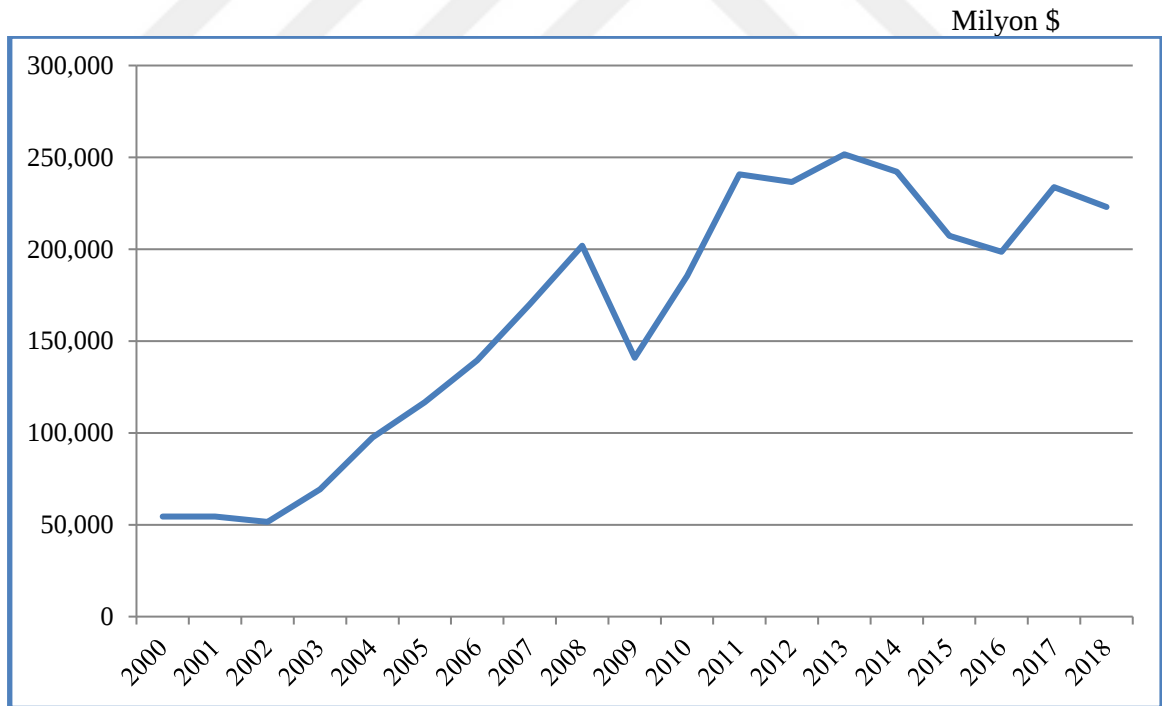
Tablo 8. Türkiye’nin İthalat Analizi (2000-2018)

Yıllar	İTHALAT		
	Değer	Değişim %	Dış Ticaret Hacmi
2000	54.503	34,0	82.278
2001	54.503	-24,0	72.733
2002	51.554	24,5	87.613
2003	69.340	34,5	116.593
2004	97.540	40,7	160.707
2005	116.774	19,7	190.251
2006	139.576	19,5	225.111
2007	170.063	21,8	277.334
2008	201.964	18,8	333.991
2009	140.928	-30,2	243.071
2010	185.544	31,7	299.428
2011	240.842	29,8	375.749
2012	236.545	-1,8	389.007
2013	251.661	6,4	403.464
2014	242.177	-3,8	399.787
2015	207.234	-14,4	351.073
2016	198.618	-4,2	341.148
2017	233.800	17,7	390.793
2018	223.046	-4,6	391.014

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, “Dış Ticaret ve Başlıca Ekonomik Göstergeler Bülteni (2018 Yıllık)”, <https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri>, (18.09.2019).

Tablo 8’de Türkiye’nin 2000-2018 yılları arasında yaptığı toplam ithalat rakamları ve dış ticaret hacmi verilmiştir. Tablo 8’e göre Türkiye’nin 2000 yılında 54,5 milyar dolar olan ithalatı,2018 yılına kadarki sürede, 251,6 milyar dolarla 2013 yılında zirve yaptığı görülmektedir. Ancak dış ticaret hacmi,2000-2018 yılları arasında yaklaşık 5 kat artmıştır. Buradan hareketle, Türkiye’nin dış ticaret hacminin ithalata dayalı olarak arttığı söylenebilmektedir. Bir önceki yıla oranla ise, 2001, 2009, 2012, 2014, 2015, 2016 ve 2018 yıllarında ithalatta bir azalma meydana gelmiştir. Yine benzer şekilde ihracatın ithalatı karşılama oranlarında da (%75,7, %72,5, %64,5, %65,1, %69,4, %71,8 ve %75,3) yüksek değerler göze çarpmaktadır (Tablo 1). İthalattaki bu azalmanın ve ihracatın ithalatı karşılama oranının yüksek çıktığı bu yılların ortak noktası,ekonomik krizlerin yaşandığı yıllar olmasıdır. Aşağıdaki Grafik 3’te Türkiye’nin yıllara göre ithalatının gelişimi gösterilmektedir. Bu grafikte de 2001, 2009, 2012, 2014, 2015, 2016 ve 2018 yıllarındaki ithalat düşüşü açıkça görülmektedir.

Grafik 3: Türkiye’nin Yıllara Göre İthalatının Değişimi(2000-2018)

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, “Dış Ticaret ve Başlıca Ekonomik Göstergeler Bülteni (2018 Yıllık)”, <https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri>, (18.09.2019) adresinden alınan verilerle oluşturulmuştur.

2.2.1. Türkiye'nin İthalatının Sektörel Analizi

Tablo 9'da görüldüğü gibi 2002 yılında 41,3 milyar dolar olan imalat sanayi ithalatı, 2018 yılında 175,9 milyar dolar seviyelerine çıkmıştır. İmalat sanayini yine ilgili yılların tümünde madencilik sektöründeki ithalat izlemektedir. Türkiye'nin madencilik ürünleri ithalatı ise; maden cevherleri ve döküntüleri, mineral yağlar ve mineral yakıtlar ile demir dışı metallere oluşmaktadır. Madencilik sektörünün 2002 yılında 7,1 milyar dolar olan ithalatı, 2018 yılında 28,9 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Ancak madencilik sektörünün en yüksek ithalatının 2012 yılında 42,2 milyar dolarla gerçekleştiği de görülmektedir. Buna karşın Türkiye'nin bir tarım ülkesi olması nedeniyle, tarımsal ürün ithalatı çok düşük düzeyde gerçekleşmiştir. Türkiye'nin tarımsal ürünler ithalatının önemli kalemlerini ise gıda maddeleri ve tarımsal hammaddeler oluşturmaktadır. 2002-2018 yılları arasında Türkiye'nin toplam ithalatı içerisinde tarımsal ürün ithalatının payı, bir miktar yükselmiş olsa da ortalama olarak %3 seviyelerindedir.

Tablo 9: Türkiye'nin İthalatının Sektörel Analizi (2002-2018)

Milyon \$

İTHALAT	2002	PAY (%)	2003	PAY (%)	2004	PAY (%)	2005	PAY (%)	2006	PAY (%)
Tarım, Ormancılık	1.703	3,3	2.535	3,7	2.757	2,8	2.801	2,4	2.902	2,1
Balıkçılık	1	0,0	2	0,0	8	0,0	24	0,0	33	0,0
Madencilik ve Taşocaklığı	7.192	14,0	9.021	13,0	10.981	11,3	16.321	14,0	22.034	15,8
İmalat Sanayii	41.383	80,3	55.690	80,3	80.448	82,5	94.208	80,7	110.379	79,1
Diğerleri	1.275	2,5	2.092	3,0	3.346	3,4	3.419	2,9	4.229	3,0
GENEL TOPLAM	51.554	100,0	69.340	100,0	97.540	100,0	116.774	100,0	139.576	100,0
İTHALAT	2007	PAY (%)	2008	PAY (%)	2009	PAY (%)	2010	PAY (%)	2011	PAY (%)
Tarım, Ormancılık	4.641	2,7	6.392	3,2	4.594	3,3	6.457	3,5	8.895	3,7
Balıkçılık	31	0,0	41	0,0	31	0,0	33	0,0	49	0,0
Madencilik ve Taşocaklığı	25.314	14,9	35.650	17,7	20.625	14,6	25.933	14,0	37.331	15,5
İmalat Sanayii	133.938	78,8	150.252	74,4	111.031	78,8	145.367	78,3	183.930	76,4
Diğerleri	6.139	3,6	9.628	4,8	4.648	3,3	7.755	4,2	10.636	4,4
GENEL TOPLAM	170.063	100,0	201.964	100,0	140.928	100,0	185.544	100,0	240.842	100,0
İTHALAT	2012	PAY (%)	2013	PAY (%)	2014	PAY (%)	2015	PAY (%)	2016	PAY (%)
Tarım, Ormancılık	7.447	3,1	7.718	3,1	8.589	3,5	7.176	3,5	7.041	3,5
Balıkçılık	56	0,0	58	0,0	69	0,0	88	0,0	56	0,0
Madencilik ve Taşocaklığı	42.247	17,9	38.205	15,2	37.126	15,3	27.609	13,3	19.009	9,6
İmalat Sanayii	176.235	74,5	196.823	78,2	187.742	77,5	166.821	80,5	167.243	84,2
Diğerleri	10.560	4,5	8.857	3,5	8.651	3,6	5.540	2,7	5.269	2,7
GENEL TOPLAM	236.545	100,0	251.661	100,0	242.177	100,0	207.234	100,0	198.618	100,0
İTHALAT	2017	PAY (%)	2018	PAY (%)	% DEĞ.					
Tarım, Ormancılık	8.987	3,8	9.284	4,2	3,3					
Balıkçılık	58	0,0	51	0,0	-12,2					
Madencilik ve Taşocaklığı	26.079	11,2	28.968	13,0	11,1					
İmalat Sanayii	190.748	81,6	175.979	78,9	-7,7					
Diğerleri	7.928	3,4	8.765	3,9	10,6					
GENEL TOPLAM	233.800	100,0	223.047	100,0	-4,6					

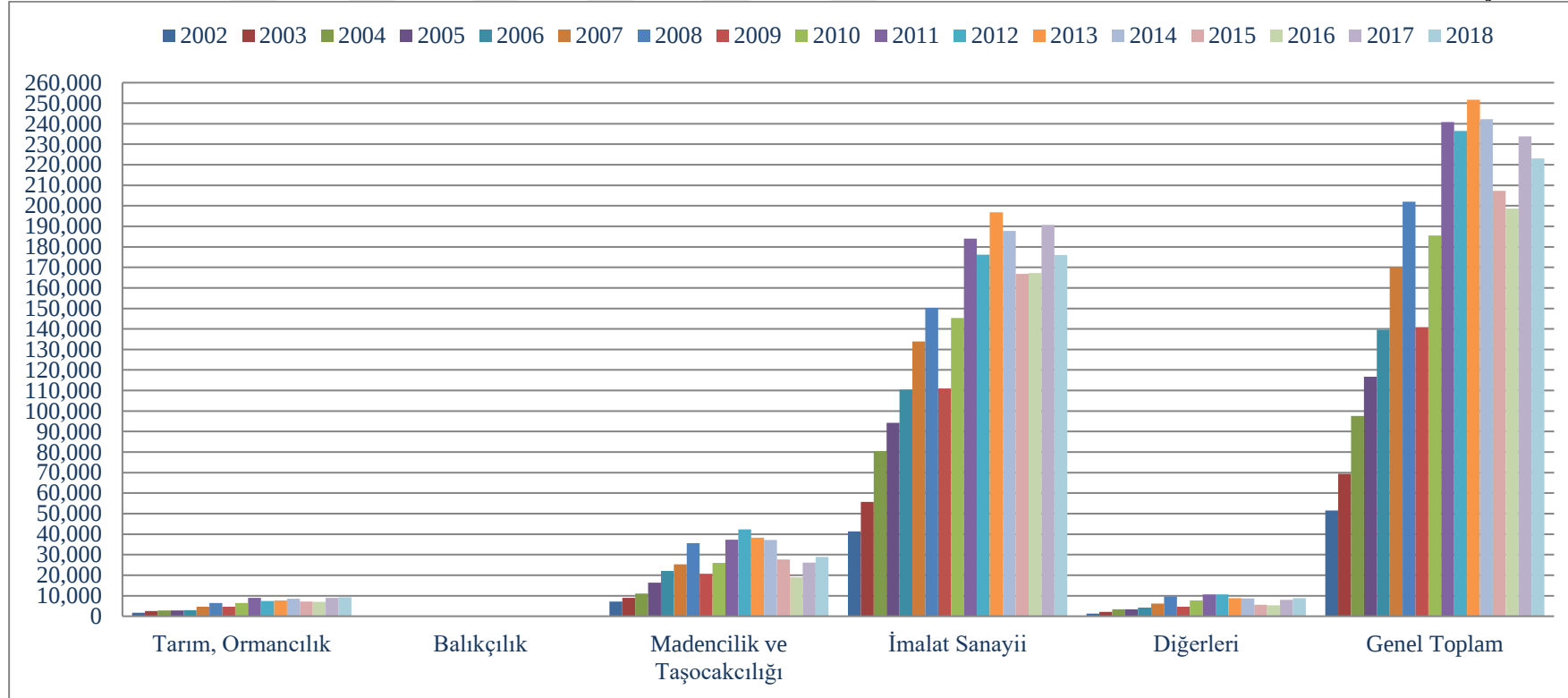
Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, “Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına (BEC) Göre Dış Ticaret”, <https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri/dis-ticaret-istatistikleri-ocak-agustos-2019/genis-ekonomik-gruplarin-siniflamasina-bec-gore-dis-ticaret>, (18.09.2019).

Yukarıda yer alan Tablo 9'a göre imalat sanayinin ilgili tüm yıllarda açık ara liderliği görülmektedir. Bu durum aşağıdaki Grafik 4'te de net bir şekilde göze çarpmaktadır.

Grafik 4: Türkiye'nin İthalatının Yıllara Göre Sektörel Değişimi (2002-2018)

Milyon \$

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, “Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına (BEC) Göre Dış Ticaret”, <https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri/dis-ticaret-istatistikleri-ocak-agustos-2019/genis-ekonomik-gruplari-siniflamasina-bec-gore-dis-ticaret>, (18.09.2019) adresinden alınan verilerle tarafımızdan çizilmiştir.

2002-2018 döneminde gerçekleştirilen ithalata ait genel toplamı yukarıda yer alan Grafik 4'e göre değerlendirmek gerekirse, en yüksek ithalatın 251,6 milyar dolarla 2013 yılında gerçekleştiği görülmektedir.

2.2.2. Türkiye'nin İthalatının Bölgesel Analizi

Aşağıdaki Tablo 10'da Türkiye'nin 2018 yılında en fazla ithalat yaptığı ilk 20 ülke dikkate alınarak yıllara göre ithalat rakamları verilmiştir.

Tablo 10: Türkiye'nin İthalatında İlk 20 Ülke

ÜLKELER	2017	Toplam içindeki payı %	2018 (1)	Toplam içindeki payı %	Milyon \$	
					Fark	Değişim %
RUSYA FED.	19.514	8,3	21.990	9,9	2.475	12,7
ÇİN	23.371	10,0	20.719	9,3	-2.652	-11,3
ALMANYA	21.302	9,1	20.407	9,1	-895	-4,2
A.B.D.	11.952	5,1	12.378	5,5	426	3,6
İTALYA	11.305	4,8	10.155	4,6	-1.150	-10,2
HİNDİSTAN	6.217	2,7	7.536	3,4	1.319	21,2
İNGİLTERE	6.549	2,8	7.446	3,3	897	13,7
FRANSA	8.071	3,5	7.413	3,3	-658	-8,2
İRAN	7.492	3,2	6.931	3,1	-561	-7,5
GÜNEY KORE	6.609	2,8	6.343	2,8	-266	-4,0
İSPANYA	6.373	2,7	5.492	2,5	-881	-13,8
JAPONYA	4.281	1,8	4.124	1,8	-157	-3,7
B.A.E.	5.547	2,4	3.781	1,7	-1.766	-31,8
BELÇİKA	3.729	1,6	3.571	1,6	-158	-4,2
HOLLANDA	3.748	1,6	3.305	1,5	-443	-11,8
BREZİLYA	2.545	1,1	3.258	1,5	713	28,0
POLONYA	3.446	1,5	3.102	1,4	-344	-10,0
İSVİÇRE	6.900	3,0	2.817	1,3	-4.083	-59,2
ÇEK CUMHURİYETİ	2.828	1,2	2.650	1,2	-178	-6,3
UKRAYNA	2.817	1,2	2.646	1,2	-172	-6,1
LİSTE TOPLAMI	164.594	70,4	156.062	70,0	-8.532	-5,2
GENEL TOPLAM	233.800	100,0	223.046	100,0	-10.753	-4,6

(1) Sıralama son yıla göre yapılmıştır.

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, "Dış Ticaret ve Başlıca Ekonomik Göstergeler Bülteni (2018 Yıllık)", <https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri>, (18.09.2019).

Tablo 10'a göre Türkiye'nin en fazla ithalat yaptığı ülkeler arasında Rusya Fed., Çin, Almanya, A.B.D., İtalya, Hindistan, İngiltere, Fransa, İran, Güney Kore, İspanya, Japonya, B.A.E., Belçika, Hollanda, Brezilya, Polonya, İsviçre, Çek Cumhuriyeti ve Ukrayna'nın yer aldığı görülmektedir. 2018 yılı itibariyle ithalat toplamı içindeki farkı

%9,9 ile Rusya Fed. 21,9 milyar dolara ulaşmıştır. Çin 20,7 milyar dolarla ve toplam ithalat içindeki %9,3 pay ile ikinci sırada yer alırken, Almanya ise 2018 yılındaki 20,4 milyar dolarla ilk 3 sıralaması içerisinde görülmektedir.

2.2.3. Türkiye'nin İthalatının Mal Türleri İtibariyle Analizi

İthalatın mal gruplarına göre dağılımının yer aldığı Tablo 11'de 2000-2018 döneminde, gerçekleştirilen ithalat miktarındaki artışın yanı sıra, ithalatı yapısında da önemli değişimlerin yaşandığı görülmektedir. Tablo 11'de görüldüğü gibi 2000 yılından sonraki dönemde gerçekleştirilen ithalatı, ekonomik mal grupları şeklinde sınıflandırarak incelersek, 2000 yılında toplam ithalatımızın, %66'lık kısmını hammadde ve ara malı ithalatı, %20,8'lik kısmını ise yatırım malı ithalatı, %12,7'lik kısmını da tüketim malı ithalatı oluşturmaktadır.

2000 yılı itibariyle %66 seviyesinde olan hammadde ve ara malı ithalatının, 2018 yılı itibariyle %76,2 seviyesine çıktığı, buna karşın toplam ithalat içerisinde yatırım malları ve tüketim malları ithalatı paylarının 2018 yılına gelindiğinde düşüş gösterdiği görülmektedir. 2000 yılında %20,8 olan yatırım malı ithalatının 2018 yılında %13,1'e, 2000 yılında %12,7 olan tüketim malı ithalatının ise 2018 yılında %10,2'ye düştüğü görülmektedir.

Tablo 11: Mal Gruplarına Göre İthalat (2000-2018)

Milyon\$

	2000	(%)	2001	(%)	2002	(%)	2003	(%)	2004	(%)	2005	(%)
YATIRIM MALLARI	11.365	20,9	6.940	16,8	8.400	16,3	11.326	16,3	17.397	17,8	20.363	17,4
Yatırım (Sermaye) Malları (Taşımacılık araçları hariç)	9.264	17,0	5.882	14,2	7.571	14,7	9.823	14,2	13.494	13,8	17.120	14,7
Sanayi ile ilgili taşımacılık araç ve gereçleri	2.101	3,9	1.058	2,6	828	1,6	1.503	2,2	3.904	4,0	3.243	2,8
ARA MALLARI	36.010	66,1	30.301	73,2	37.656	73,0	49.735	71,7	67.549	69,3	81.868	70,1
Sanayi için işlem görmemiş hammaddeler	2.784	5,1	2.037	4,9	2.957	5,7	4.290	6,2	5.776	5,9	6.027	5,2
Sanayi için işlem görmüş hammaddeler	16.099	29,5	13.884	33,5	18.032	35,0	24.105	34,8	33.407	34,2	39.549	33,9
İşlem görmemiş yakıt ve yağlar	4.835	8,9	4.181	10,1	4.957	9,6	5.718	8,2	7.329	7,5	14.699	12,6
Yatırım mallarının aksam ve parçaları	3.944	7,2	3.161	7,6	4.168	8,1	4.840	7,0	6.432	6,6	6.747	5,8
Taşımacılık araçlarının aksam ve parçaları	3.160	5,8	2.468	6,0	2.704	5,2	3.942	5,7	6.544	6,7	7.427	6,4
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmemiş hammaddeler	519	1,0	301	0,7	532	1,0	957	1,4	944	1,0	866	0,7
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmiş hammaddeler	333	0,6	299	0,7	400	0,8	525	0,8	624	0,6	762	0,7
İşlem görmüş diğer yakıt ve yağlar	4.336	8,0	3.969	9,6	3.906	7,6	5.356	7,7	6.492	6,7	5.791	5,0
Gizli Veri (1) (2)	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
TÜKETİM MALLARI	6.928	12,7	3.813	9,2	4.898	9,5	7.813	11,3	12.100	12,4	13.975	12,0
Binek otomobilleri	2.596	4,8	587	1,4	813	1,6	2.220	3,2	4.214	4,3	4.296	3,7
Dayanıklı tüketim malları	1.126	2,1	632	1,5	687	1,3	917	1,3	1.440	1,5	1.839	1,6
Yarı dayanıklı tüketim malları	932	1,7	723	1,7	869	1,7	1.265	1,8	1.911	2,0	2.506	2,1
Dayanıksız tüketim malları	1.371	2,5	1.317	3,2	1.739	3,4	2.355	3,4	3.184	3,3	3.415	2,9
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmemiş tüketim malları	178	0,3	115	0,3	127	0,2	119	0,2	149	0,2	270	0,2
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmiş tüketim malları	317	0,6	239	0,6	300	0,6	404	0,6	528	0,5	645	0,6
Motor benzini ve diğer hafif yağlar	344	0,6	166	0,4	329	0,6	494	0,7	556	0,6	712	0,6
Sanayii ile ilgili olmayan taşıma araç ve gereçleri	66	0,1	35	0,1	34	0,1	39	0,1	119	0,1	292	0,3
Diğerleri	199	0,4	344	0,8	600	1,2	466	0,7	493	0,5	567	0,5
TOPLAM İTHALAT	54.503	100,0	41.399	100,0	51.554	100,0	69.340	100,0	97.540	100,0	116.774	100,0

(1) Gizleme uygulanarak aynı fasıl altında tek bir GTİP kodunda birleştirilen maddelere ait toplam değer, sınıflamalarda ana grup toplamalarının kaybolmaması için “gizli veri” adıyla ayrı bir grup olarak verilmiştir. Söz konusu maddelerin bulunduğu alt grup değerleri, gizli maddelerin değerinin çıkarılmasından sonra kalan maddelerin değerlerini içermektedir. (2) TÜİK, ithalatçı firmanın talebi üzerine, Hampetrol, doğalgaz ve taşkömürü ithalat verilerini gizlemektedir.

Kaynak:T.C. Ticaret Bakanlığı, “Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına (BEC) Göre Dış Ticaret”, [https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri-ocak-agustos-2019/genis-ekonomik-gruplari-siniflamasina-bec-gore-dis-ticaret](https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri/dis-ticaret-istatistikleri-ocak-agustos-2019/genis-ekonomik-gruplari-siniflamasina-bec-gore-dis-ticaret), (29.09.2019).

Tablo 11: Mal Gruplarına Göre İthalat (2000-2018)Devamı

Milyon\$

	2006	(%)	2007	(%)	2008	(%)	2009	(%)	2010	(%)
YATIRIM MALLARI	23.316	16,7	27.054	15,9	28.021	13,9	21.463	15,2	28.818	15,5
Yatırım (Sermaye) Malları (Taşımacılık araçları hariç)	19.634	14,1	23.366	13,7	23.256	11,5	18.384	13,0	23.250	12,5
Sanayi ile ilgili taşımacılık araç ve gereçleri	3.682	2,6	3.688	2,2	4.765	2,4	3.078	2,2	5.569	3,0
ARA MALLARI	99.555	71,4	123.640	72,7	151.747	75,1	99.510	70,6	131.445	70,8
Sanayi için işlem görmemiş hammaddeler	7.319	5,2	10.038	5,9	3.154	1,6	7.985	5,7	12.259	6,6
Sanayi için işlem görmüş hammaddeler	46.476	33,3	58.891	34,6	1.742	0,9	43.492	30,9	58.733	31,7
İşlem görmemiş yakıt ve yağlar	19.772	14,2	22.830	13,4	13.692	6,8	17.773	12,6	1.176	0,6
Yatırım mallarının aksam ve parçaları	7.622	5,5	9.087	5,3	65.680	32,5	8.292	5,9	9.064	4,9
Taşımacılık araçlarının aksam ve parçaları	8.682	6,2	10.455	6,1	32.259	16,0	7.841	5,6	10.581	5,7
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmemiş hammaddeler	779	0,6	1.685	1,0	14.511	7,2	2.074	1,5	2.794	1,5
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmiş hammaddeler	950	0,7	858	0,5	9.445	4,7	1.206	0,9	1.113	0,6
İşlem görmüş diğer yakıt ve yağlar	7.955	5,7	9.796	5,8	11.264	5,6	10.848	7,7	12.223	6,6
Gizli Veri (1) (2)	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
TÜKETİM MALLARI	16.102	11,5	18.694	11,0	21.489	10,6	19.290	13,7	24.735	13,3
Binek otomobilleri	4.269	3,1	4.747	2,8	753	0,4	4.265	3,0	6.820	3,7
Dayanıklı tüketim malları	2.295	1,6	3.027	1,8	1.121	0,6	2.619	1,9	3.499	1,9
Yarı dayanıklı tüketim malları	3.247	2,3	3.914	2,3	1.306	0,6	4.090	2,9	5.303	2,9
Dayanıksız tüketim malları	3.725	2,7	4.359	2,6	4.552	2,3	4.949	3,5	5.531	3,0
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmemiş tüketim malları	316	0,2	403	0,2	117	0,1	596	0,4	676	0,4
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmiş tüketim malları	755	0,5	954	0,6	3.531	1,7	1.003	0,7	1.366	0,7
Motor benzini ve diğer hafif yağlar	1.084	0,8	1.172	0,7	4.808	2,4	1.191	0,8	1.343	0,7
Sanayii ile ilgili olmayan taşıma araç ve gereçleri	411	0,3	118	0,1	5.301	2,6	577	0,4	197	0,1
DİĞERLERİ	508	0,4	675	0,4	707	0,4	666	0,5	546	0,3
TOPLAM İTHALAT	139.480	100,0	170.063	100,0	201.964	100,0	140.928	100,0	185.544	100,0

(1)Gizleme uygulanarak aynı fasıl altında tek bir GTİP kodunda birleştirilen maddelere ait toplam değer, sınıflamalarda ana grup toplamalarının kaybolmaması için “gizli veri” adıyla ayrı bir grup olarak verilmiştir. Söz konusu maddelerin bulunduğu alt grup değerleri, gizli maddelerin değerinin çıkarılmasından sonra kalan maddelerin değerlerini içermektedir. (2) TÜİK, ithalatçı firmanın talebi üzerine, Hampetrol, doğalgaz ve taşkömürü ithalat verilerini gizlemektedir.

Kaynak:T.C. Ticaret Bakanlığı, “Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına (BEC) Göre Dış Ticaret”, <https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri/dis-ticaret-istatistikleri-ocak-agustos-2019/genis-ekonomik-gruplarin-siniflamasina-bec-gore-dis-ticaret>, (29.09.2019).

Tablo 11: Mal Gruplarına Göre İthalat (2000-2018) Devamı

Milyon \$

	2011	(%)	2012	(%)	2013	(%)	2014	(%)	2015	(%)
YATIRIM MALLARI	37.271	15,5	33.925	14,3	36.771	14,6	35.996	14,9	34.905	16,8
Yatırım (Sermaye) Malları (Taşımacılık araçları hariç)	29.605	12,3	28.125	11,9	32.034	12,7	30.438	12,6	28.517	13,8
Sanayi ile ilgili taşımacılık araç ve gereçleri	7.665	3,2	5.800	2,5	4.737	1,9	5.558	2,3	6.388	3,1
ARA MALLARI	173.140	71,9	174.930	74,0	183.811	73,0	176.722	73,0	143.317	69,2
Sanayi için işlem görmemiş hammaddeler	16.160	6,7	15.344	6,5	13.926	5,5	13.299	5,5	9.328	4,5
Sanayi için işlem görmüş hammaddeler	75.482	31,3	73.612	31,1	85.896	34,1	78.850	32,6	67.930	32,8
İşlem görmemiş yakıt ve yağlar	1.304	0,5	1.162	0,5	923	0,4	847	0,3	2.975	1,4
Yatırım mallarının aksam ve parçaları	10.861	4,5	10.949	4,6	12.412	4,9	12.152	5,0	11.421	5,5
Taşımacılık araçlarının aksam ve parçaları	12.334	5,1	11.129	4,7	11.890	4,7	12.187	5,0	12.115	5,8
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmemiş hammaddeler	4.379	1,8	3.703	1,6	3.414	1,4	4.290	1,8	3.456	1,7
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmiş hammaddeler	1.794	0,7	2.137	0,9	2.244	0,9	2.628	1,1	2.389	1,2
İşlem görmüş diğer yakıt ve yağlar	16.434	6,8	17.424	7,4	17.426	6,9	17.702	7,3	10.279	5,0
Gizli Veri (1) (2)	34.392	14,3	39.471	16,7	35.680	14,2	34.766	14,4	23.425	11,3
TÜKETİM MALLARI	29.692	12,3	26.699	11,3	30.416	12,1	29.006	12,0	28.587	13,8
Binek otomobilleri	8.475	3,5	7.248	3,1	9.127	3,6	7.718	3,2	9.223	4,5
Dayanıklı tüketim malları	4.337	1,8	4.353	1,8	4.962	2,0	4.664	1,9	3.766	1,8
Yarı dayanıklı tüketim malları	6.453	2,7	5.893	2,5	6.795	2,7	6.913	2,9	6.279	3,0
Dayanıksız tüketim malları	5.895	2,4	5.177	2,2	5.392	2,1	5.642	2,3	5.267	2,5
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmemiş tüketim malları	814	0,3	809	0,3	845	0,3	979	0,4	1.025	0,5
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmiş tüketim malları	1.816	0,8	1.387	0,6	1.619	0,6	1.778	0,7	1.903	0,9
Motor benzini ve diğer hafif yağlar	1.662	0,7	1.675	0,7	1.415	0,6	1.049	0,4	814	0,4
Sanayii ile ilgili olmayan taşıma araç ve gereçleri	240	0,1	157	0,1	261	0,1	264	0,1	309	0,1
Diğerleri	739	0,3	990	0,4	663	0,3	453	0,2	426	0,2
TOPLAM İTHALAT	240.842	100,0	236.545	100,0	251.661	100,0	242.177	100,0	207.234	100,0

(1) Gizleme uygulanarak aynı fasıl altında tek bir GTİP kodunda birleştirilen maddelere ait toplam değer, sınıflamalarda ana grup toplamalarının kaybolmaması için “gizli veri” adıyla ayrı bir grup olarak verilmiştir. Söz konusu maddelerin bulunduğu alt grup değerleri, gizli maddelerin değerinin çıkarılmasından sonra kalan maddelerin değerlerini içermektedir. (2) TÜİK, ithalatçı firmanın talebi üzerine, Hampetrol, doğalgaz ve taşkömürü ithalat verilerini gizlemektedir.

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, “Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına (BEC) Göre Dış Ticaret”, <https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri/dis-ticaret-istatistikleri-ocak-agustos-2019/genis-ekonomik-gruplari-siniflamasina-bec-gore-dis-ticaret>, (29.09.2019).

Tablo 11: Mal Gruplarına Göre İthalat (2000-2018) Devamı

Milyon \$

	2016	(%)	2017	(%)	2018	(%)	Değ. %
YATIRIM MALLARI	35.919	18,1	33.116	14,2	29.304	13,1	-11,5
Yatırım (Sermaye) Malları (Taşımacılık araçları hariç)	29.766	15,0	28.281	12,1	25.848	11,6	-8,6
Sanayi ile ilgili taşımacılık araç ve gereçleri	6.153	3,1	4.835	2,1	3.456	1,5	-28,5
ARA MALLARI	134.315	67,6	171.462	73,3	170.048	76,2	-0,8
Sanayi için işlem görmemiş hammaddeler	8.711	4,4	12.542	5,4	13.337	6,0	6,3
Sanayi için işlem görmüş hammaddeler	66.622	33,5	85.667	36,6	80.908	36,3	-5,6
İşlem görmemiş yakıt ve yağlar	2.646	1,3	3.929	1,7	4.402	2,0	12,0
Yatırım mallarının aksam ve parçaları	13.873	7,0	15.647	6,7	12.090	5,4	-22,7
Taşımacılık araçlarının aksam ve parçaları	13.197	6,6	15.335	6,6	15.432	6,9	0,6
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmemiş hammaddeler	3.349	1,7	4.248	1,8	5.121	2,3	20,5
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmiş hammaddeler	2.299	1,2	2.090	0,9	1.736	0,8	-17,0
İşlem görmüş diğer yakıt ve yağlar	8.333	4,2	11.307	4,8	14.112	6,3	24,8
Gizli Veri (1) (2)	15.285	7,7	20.697	8,9	22.911	10,3	10,7
TÜKETİM MALLARI	27.947	14,1	28.488	12,2	22.878	10,3	-19,7
Binek otomobilleri	9.840	5,0	8.606	3,7	5.904	2,6	-31,4
Dayanıklı tüketim malları	3.268	1,6	3.379	1,4	3.140	1,4	-7,1
Yarı dayanıklı tüketim malları	5.710	2,9	5.021	2,1	4.230	1,9	-15,8
Dayanıksız tüketim malları	5.232	2,6	5.348	2,3	4.872	2,2	-8,9
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmemiş tüketim malları	1.107	0,6	1.263	0,5	1.085	0,5	-14,1
Esası yiyecek ve içecek olan işlenmiş tüketim malları	1.728	0,9	1.977	0,8	1.978	0,9	0,0
Motor benzini ve diğer hafif yağlar	717	0,4	904	0,4	1.009	0,5	11,6
Sanayii ile ilgili olmayan taşıma araç ve gereçleri	345	0,2	1.990	0,9	662	0,3	-66,7
DİĞERLERİ	437	0,2	734	0,3	817	0,4	11,3
TOPLAM İTHALAT	198.618	100,0	233.800	100,0	223.047	100,0	-4,6

(1) Gizleme uygulanarak aynı fasıl altında tek bir GTİP kodunda birleştirilen maddelere ait toplam değer, sınıflamalarda ana grup toplamalarının kaybolmaması için “gizli veri” adıyla ayrı bir grup olarak verilmiştir. Söz konusu maddelerin bulunduğu alt grup değerleri, gizli maddelerin değerinin çıkarılmasından sonra kalan maddelerin değerlerini içermektedir. (2) TÜİK, ithalatçı firmanın talebi üzerine, Hampetrol, doğalgaz ve taşkömürü ithalat verilerini gizlemektedir.

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, “Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına (BEC) Göre Dış Ticaret”, <https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri/dis-ticaret-istatistikleri-ocak-agustos-2019/genis-ekonomik-grupların-sınıflamasına-bec-gore-dis-ticaret>, (29.09.2019).

Tablo 11’de görüldüğü gibi toplam ithalat içerisinde yer alan ikinci önemli mal grubu ise yatırım mallarıdır. Türkiye’de yatırım mallarının ithalatının, hammadde ve ara malı ithalatından daha düşük bir seviyede gerçekleştirildiği görülmektedir. Tablo 11’de 2000 yılından sonraki süreçte, yatırım malları ithalatı için yapılan harcama miktarının bir diğer mal grubu olan tüketim malları gibi dalgalı bir seyir izlediği göze çarpmaktadır. Yatırım mallarına ait söz konusu harcama miktarının, 2000 yılında 11,3 milyar dolar, 2007 yılında 27 milyar dolar, 2009 yılında 21,4 milyar dolar, 2011 yılında 37,2 milyar dolar ve 2018 yılına gelindiğinde 29,3 milyar dolar olarak gerçekleştiği ve oransal olarak azalma eğilimine girdiği gözlenmektedir.

Türkiye’nin tüketim malları ithalatı, 2000 yılında 2,5 milyar dolar iken, 2007 yılında 18,6 milyar dolar, 2011 yılında 29,6 milyar dolar ve en son 2018 yılında 22,8 milyar dolar şeklinde gerçekleşirken, tüketim malları ithalatında dalgalanmaların olduğu görülmektedir.

Tablo 12: Türkiye'nin Başlıca Mal Türlerine Göre İthalat (2000-2018)

		Milyon \$									
FASIL ADI		2002	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
01	CANLI HAYVANLAR	16	333	1.028	852	346	140	323	604	1.212	1.768
02	ETLER VE YENİLEN SAKATAT	0	250	514	97	25	6	107	42	87	266
03	BALIKLAR,KABUKLU HAYVANLAR,YUMUŞAKÇALAR,DİĞER OMURGASIZLAR	19	134	174	176	186	193	244	175	223	185
04	SÜT VE SÜT MAMULLERİ,KUŞ VE KÜMES HAY.YUMURTALARI,BAL VB.	37	128	105	117	160	193	148	110	121	128
05	TARİFENİN BAŞKA YERİNDE YER ALMAYAN HAYVANSAL MÜSTAHSALLAR	27	38	57	51	49	60	51	47	58	60
06	CANLI BİTKİLER VE ÇİÇEKÇİLİK MÜSTAHSALLARI	12	50	68	68	93	93	81	87	83	60
07	YENİLEN SEBZELER VE BAZI KÖK VE YUMRULAR	52	315	368	280	326	466	456	457	524	386
08	YENİLEN MEYVALAR,KABUKLU YEMİŞLER,TURUNÇGİL VE KAVUN KABUĞU	65	315	394	457	423	416	465	540	570	563
09	KAHVE,ÇAY,PARAGUAY ÇAYI VE BAHARAT	23	103	118	136	147	155	200	216	320	266
10	HUBUBAT	376	1.057	1.932	1.515	2.000	2.340	1.664	1.151	1.693	2.025
11	DEĞİRMENCİLİK ÜRÜNLERİ,MALT,NİŞASTA,İNÜLİN,BUĞDAY GLUTENİ	9	53	67	80	95	99	107	126	141	123
12	YAĞLI TOHUM VE MEYVALAR,SANAYİ BİTKİLERİ,SAMAN,HAYVAN YEMİ	268	1.559	1.697	1.671	1.665	2.262	1.885	1.820	1.922	1.892
13	LAKLAR,SAKIZLAR,BİTKİSEL ÖZSU VE HÜLASALAR	25	32	37	38	44	43	40	43	44	52
14	ÖRÜLMEMEYE ELVERİŞLİ BİTKİSEL MADDELER,BİTKİSEL MÜSTAHSALLAR	2	7	8	7	10	13	13	11	12	10
15	HAYVANSAL VE BİTKİSEL YAĞLAR VE BUNLARIN MÜSTAHSALLARI	402	990	1.602	1.865	1.810	2.134	1.861	1.753	1.477	1.158
16	ET,BALIK,KABUKLU HAYVAN,YUMUŞAKÇA VB HAYVANSAL MÜSTAHSALLAR	1	4	3	4	5	10	14	11	7	5
17	ŞEKER VE ŞEKER MAMULLERİ	20	52	63	97	107	127	166	257	208	171
18	KAKAO VE KAKAO MÜSTAHSALLARI	107	407	490	465	512	560	556	551	619	508
19	ESASINI HUBUBAT,UN,NİŞASTA,SÜT TEŞKİL EDEN MÜSTAHSALLAR	32	169	198	191	222	221	213	207	218	211
20	SEBZE,MEYVA,BİTKİ PARÇALARI,SERT KABUKLU YEMİŞ KONSERVELERİ	17	63	90	77	88	99	114	79	76	67
21	YENİLEN ÇEŞİTLİ GIDA MÜSTAHSALLARI	133	376	479	467	541	594	596	585	665	651
22	MEŞRUBAT,ALKOLLÜ İÇKİLER VE SİRKE	10	139	213	214	265	302	286	249	285	235
23	GIDA SANAYİİ KALINTI VE DÖKÜNTÜLERİ,HAZIR HAYVAN GIDALARI	144	739	856	1.321	1.575	1.329	1.116	1.327	1.571	1.446
24	TÜTÜN VE TÜTÜN YERİNE GEÇEN İŞLENMİŞ MADDELER	208	368	401	487	506	564	538	591	529	608
25	TUZ,KÜKÜRT,TOPRAK VE TAŞLAR,ALÇILAR VE ÇİMENTO	130	314	442	426	398	425	392	378	417	486
26	METAL CEVHERLERİ,CÜRUF VE KÜL	192	999	1.266	1.260	1.257	1.152	888	769	1.126	1.276
27	MİNERAL YAKITLAR,MİNERAL YAĞLAR VE MÜSTAHSALLARI,MUMLAR	9.204	38.497	54.118	60.117	55.917	54.889	37.843	27.169	37.205	43.006
28	İNORGANİK KİMYASAL MÜSTAHSALLAR,ORGANİK,İNORGANİK BİLEŞİKLER	434	1.424	1.722	1.592	1.593	1.594	1.389	1.220	1.443	1.554

29	ORGANİK KİMYASAL MÜSTAHSALLAR	1.888	4.400	5.504	5.065	5.314	5.833	4.716	4.360	5.388	5.973
30	ECZACILIK ÜRÜNLERİ	1.439	4.410	4.697	3.996	4.151	4.428	4.296	4.217	4.449	4.363
31	GÜBRELER	266	1.017	1.374	1.382	1.492	1.471	1.251	1.276	1.365	1.215
32	DEBAGAT VE BOYACILIKTA KULLANILAN HÜLASA,BOYA,MACUN,SAKIZLAR	681	1.545	1.884	1.828	1.966	2.123	1.809	1.739	2.009	2.016
33	UÇUCU YAĞLAR,REZİNOİTLER,PARFÜMERİ,KOZMETİKLER VB	290	984	1.071	1.028	1.142	1.192	1.102	1.114	1.200	1.142
34	SABUNLAR,YÜZEY AKTİF ORGANİK MADDELER,YIKAMA-YAĞLAMA MADDE.	184	626	813	807	871	876	779	773	881	901
35	ALBÜMİNOİD MADDELER,TUTKALLAR,ENZİMLER VB	120	429	493	495	528	553	466	436	464	455
36	BARUT,PATLAYICI MADDELER,PİROTEKNİ MAMULLERİ,KİBRİT VB	7	36	53	48	55	60	55	47	51	58
37	FOTOĞRAFÇILIKTA,SİNEMACILIKTA KULLANILAN EŞYA	133	224	240	214	215	194	157	146	136	128
38	MUHTELİF KİMYASAL MADDELER	580	1.795	2.205	2.053	2.124	2.276	2.050	2.024	2.213	2.282
39	PLASTİK VE PLASTİKTEN MAMUL EŞYA	2.382	9.730	12.579	12.505	13.881	14.151	12.268	11.628	13.265	12.937
40	KAUÇUK VE KAUÇUKTAN EŞYA	523	2.322	3.362	3.036	3.062	2.856	2.525	2.561	2.951	2.803
41	HAM POSTLAR,DERİLER (KÜRKLER HARİÇ) VE KÖSELELER	621	473	722	685	681	507	287	229	260	265
42	DERİ EŞYA,SARACİYE EŞYASI,SEYAHAT EŞYASI,BAĞIRSAKTAN EŞYA	70	409	479	484	548	555	486	349	301	246
43	POSTLAR,KÜRKLER,TAKLİT KÜRKLER VE MAMULLERİ	121	82	105	109	116	101	38	29	44	44
44	AĞAÇ VE AĞAÇTAN MAMUL EŞYA;ODUN KÖMÜRÜ	231	1.098	1.428	1.620	1.564	1.488	1.505	1.265	1.133	828
45	MANTAR VE MANTARDAN EŞYA	3	6	8	8	8	7	6	5	5	6
46	HASIR,SAZ VE BENZERİ ÖRÜLEBİLEN MADDELERDEN MAMULLER	4	12	14	10	12	11	10	9	9	9
47	ODUN HAMURU;LİFLİ SELÜLOZİK MADDELERİN HAMURLARI,HURDALAR	192	545	603	560	645	683	738	743	950	1.088
48	KAĞIT VE KARTON;KAĞIT HAMURUNDAN KAĞIT VE KARTONDAN EŞYA	855	2.820	3.110	2.883	3.092	3.171	2.684	2.685	2.812	2.750
49	BASILİ KİTAP,GAZETE,RESİM VB BASKI SANAYİ MAMULU,EL YAZMALARI	82	138	171	166	177	181	159	133	141	118
50	İPEK	9	40	45	35	44	44	38	33	33	33
51	YÜN,KİL,AT KILI;BUNLARIN İPLİK VE DOKUMALARI	261	370	458	402	356	358	291	241	273	285
52	PAMUK	1.293	3.386	3.609	2.378	2.989	3.022	2.265	2.297	2.995	2.508
53	DOKUMAYA ELVERİŞLİ BİTKİSEL LİFLER,KAĞIT İPEĞİ VE DOKUMALARI	83	257	261	275	263	281	256	238	320	263
54	DOKUMAYA ELVERİŞLİ SUNİ VE SENTETİK LİFLER	751	1.686	2.007	2.173	2.090	2.361	2.097	2.133	2.287	2.160
55	SENTETİK VE SUNİ DEVAMSIZ LİFLER	858	2.089	2.467	2.223	2.175	2.164	1.966	1.954	2.149	2.016
56	VATKA,KEÇE,DOKUNMAMIŞ MENSUCAT,ÖZEL İPLİK,SİCİM VE MAMULLERİ	116	420	419	340	392	426	412	333	375	347
57	HALILAR VE DİĞER DOKUMAYA ELVERİŞLİ MADDEDEN YER KAPLAMALARI	58	181	194	177	185	174	103	65	59	53
58	ÖZEL DOKUNMUŞ MENSUCAT,DANTELA,DUVAR HALILARI,İŞLEMELER	196	174	199	180	200	214	192	195	209	194
59	EMDİRİLMİŞ,SIVANMIŞ,KAPLANMIŞ MENSUCAT,BUNLARDAN TEKNİK EŞYA	101	285	362	315	346	375	321	312	354	359
60	ÖRME EŞYA	105	372	559	354	447	468	433	433	514	402

61	ÖRME GİYİM EŞYASI VE AKSESUARLARI	91	1.007	1.085	843	941	985	860	790	736	621
62	ÖRÜLMEMİŞ GİYİM EŞYASI VE AKSESUARLARI	147	1.550	1.874	1.498	1.863	1.883	1.791	1.694	1.343	1.069
63	MENSUCATTAN MAMUL DİĞER EŞYA,KULLANILMIŞ EŞYA,PAÇAVRALAR	25	147	207	161	167	195	196	207	185	162
64	AYAKKABILAR,GETRLER,TOZLUKLAR VB EŞYA VE AKSAMI	116	660	871	864	993	954	795	734	676	623
65	BAŞLIKLAR VE AKSAMI	5	42	53	51	59	68	66	65	61	41
66	ŞEMSİYE,BASTON,KAMÇI,KIRBAÇ VE BUNLARIN AKSAMI	5	42	49	32	34	32	41	35	23	9
67	HAZIR KUŞ TÜYÜ VE İNSAN SAÇI MAMULLERİ,YAPMA ÇİÇEKLER	8	31	38	34	36	42	41	39	33	27
68	TAŞ,ALÇI,ÇİMENTO,AMYANT,MİKA VB MADDELERDEN EŞYA	102	428	542	500	582	601	535	524	520	448
69	SERAMİK MAMULLERİ	101	390	452	446	477	560	509	374	340	343
70	CAM VE CAM EŞYA	169	617	705	643	817	877	780	799	845	782
71	İNCİLER,KIYMETLİ TAŞ VE METAL MAMULLERİ,MADENİ PARALAR	1.533	3.037	7.022	8.529	16.234	8.121	4.183	7.204	17.444	12.557
72	DEMİR VE ÇELİK	2.905	16.121	20.424	19.642	18.691	17.576	14.775	12.575	16.762	18.401
73	DEMİR VEYA ÇELİKTEN EŞYA	709	1.967	2.521	2.367	2.758	2.618	2.742	2.983	2.957	2.825
74	BAKIR VE BAKIRDAN EŞYA	438	3.299	4.119	3.878	3.710	3.570	2.985	2.724	3.327	3.344
75	NİKEL VE NİKELDEN EŞYA	26	168	216	197	173	188	186	160	173	229
76	ALUMİNYUM VE ALUMİNYUM EŞYA	526	2.488	3.259	2.985	3.237	3.500	3.334	2.866	3.469	3.872
78	KURŞUN VE KURŞUNDAN EŞYA	38	180	226	227	222	249	207	216	308	324
79	ÇİNKO VE ÇİNKODAN EŞYA	88	434	494	486	521	604	554	568	879	851
80	KALAY VE KALAY MAMULLERİ	8	55	77	50	58	63	51	49	69	73
81	DİĞER ADI METALLER,SERMETLER,BUNLARDAN EŞYA	12	86	108	111	135	134	127	140	165	180
82	ADI METALLERDEN ALETLER,BIÇAKÇI EŞYASI,SOFRA TAKIMLARI	133	583	787	774	809	852	712	612	617	591
83	ADI METALLERDEN ÇEŞİTLİ EŞYA	157	674	794	754	839	904	834	796	852	793
84	NÜKLEER REAKTÖRLER,KAZAN; MAKİNA VE CİHAZLAR, ALETLER, PARÇALARI	8.174	21.267	27.111	26.316	30.157	28.104	25.587	27.297	27.164	25.770
85	ELEKTRİKLİ MAKİNA VE CİHAZLAR,AKSAM VE PARÇALARI	4.356	14.642	16.835	16.280	17.759	17.949	17.638	20.135	21.152	16.570
86	DEMİRYOLU ULAŞIM ARAÇLARI VB,AKSAM VE PARÇALARI	40	526	746	550	584	608	365	417	418	185
87	MOTORLU KARA TAŞITLARI,TRAKTÖR,BİSİKLET, MOTOSİKLET VE DİĞER	2.333	13.419	17.184	14.514	16.808	15.736	17.544	17.841	17.428	13.895
88	HAVA TAŞITLARI,UZAY ARAÇLARI,AKSAM VE PARÇALARI	296	3.156	3.933	3.158	2.372	3.022	3.830	4.310	2.676	2.583
89	GEMİLER,SUDA YÜZEN TAŞIT VE ARAÇLAR	503	1.041	1.507	1.006	898	453	532	359	2.679	885
90	OPTİK,FOTOĞRAF,SİNEMA,ÖLÇÜ, KONTROL, AYAR CİHAZLARI, TIBBİ ALET.	1.089	3.438	4.116	4.056	4.559	4.878	4.621	4.633	4.999	4.684
91	SAATLER VE BUNLARIN AKSAM VE PARÇALARI	76	253	315	281	343	336	299	260	284	278
92	MÜZİK ALETLERİ;BUNLARIN AKSAM,PARÇA VE AKSESUARI	11	37	41	42	37	34	34	31	34	34
93	SİLAHLAR VE MÜHİMMAT,BUNLARIN AKSAM,PARÇA VE AKSESUARLARI	166	152	123	209	190	163	186	109	249	365

94	MOBİLYALAR,AYDINLATMA,REKLAM LAMBALARI,PREFABRİK YAPILAR	181	1.081	1.389	1.205	1.493	1.589	1.376	1.007	947	843
95	OYUNCAKLAR,OYUN VE SPOR MALZEMELERİ,AKSAM VE PARÇALARI	78	472	654	604	693	731	588	609	609	459
96	ÇEŞİTLİ EŞYA	162	387	445	498	526	573	519	569	525	463
97	SANAT ESERLERİ,KOLEKSİYON EŞYASI,ANTİKALAR	2	23	42	41	50	55	36	42	32	25
98	ZATİ EŞYA, KUMANYA VE BAŞKA YERDE BELİRTİLMİYEN DİĞER EŞYALAR	7	365	472	-	-	-	-	-	-	-
99	KİŞİSEL EŞYALAR, DENİZ VE HAVA TAŞITLARINA VERİLEN KUMANYA VE MALZEME (YAKITLAR HARİÇ)	-	-	-	751	344	288	260	270	370	429
TOPLAM İTHALAT		51.554	185.544	240.842	236.545	251.661	242.177	207.234	198.618	233.800	223.047

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, “Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret”, <https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri/dis-ticaret-istatistikleri-ocak-agustos-2019/ulke-gruplarina-gore-dis-ticaret>, (18.09.2019).

Mal türlerine göre ithalatın yer aldığı Tablo 12’de ise Türkiye’nin 2002-2018 yılları arasında yaptığı ithalatta öne çıkan ürünler ve yıllara göre ithalat rakamları verilmiştir. Buna göre 2018 yılı itibariyle Türkiye’nin en fazla ithal ettiği malların başında; mineral yakıt ve yağlar gelmektedir. Mineral yakıt ve yağlar 43 milyar dolar ithalatıyla toplam ithalatın %19,2 gibi ciddi bir payına sahiptir. İkinci sırada yer alan nükleer reaktörler, kazan, makine ve cihazlar 25,7 milyar dolar harcamayla toplam ithalatın %11,5’ini, demir ve çelik 18,4 milyar dolarla üçüncü sırada yer alarak toplam ithalatın %8,2’sini oluşturmaktadır.

2.2.4. Türkiye’nin İthalatının Makro Değişkenlerle İlişkisi

Ülke içinde üretilmeyen veya nispi olarak daha yüksek maliyetle üretilen malların, ithalat sayesinde, hem daha düşük maliyetlerle ve hem de daha etkin bir şekilde üretim gerçekleştiren üreticilerden elde edilebildiği bilinmektedir. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler, sanayileşme sürecini gerçekleştirmek için gerekli olan makine ve teçhizat gibi yatırım malları ile hammaddeleri, yapacakları ithalatla karşılamak durumundadırlar. Günümüzde ithalat, tüm dünyada dış ticaret üzerindeki kısıtlamaların kaldırılarak ülke ekonomilerinin hızla dış rekabete açıldığı bir ortamda, gelişmekte olan ülkelerin kalkınma hızlarını artırmak, gelişmiş ülkelerin de istikrarlı bir şekilde büyümelerini sürdürebilmek amacıyla başvurdukları önemli bir araç olarak kabul edilmektedir. Bu çerçevede GSYH ile ithalat arasında da önemli bir ilişki bulunmaktadır. Özellikle üretimi gerçekleştirebilmek amacıyla yatırım malları, hammadde ve ara mallarının yurt dışından ithal edilmesi ve bu nedenle de üretimin arttığı dönemlerde ithalatın da artması, GSYH dolayısıyla da milli gelir ile ithalat arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır¹⁰⁶.

Bu açıklamalar sonrasında, Türkiye’de ithalat ile GSYH arasındaki ilişkileri daha iyi analiz edebilmek amacıyla, 2000-2018 dönemine ait ithalat ve GSYH verileri Tablo 13’te yer almaktadır. Tablo 13’teki veriler ışığında ithalatın, 2000 yılında yaklaşık 54,5 milyar dolar olduğu ayrıca toplam GSYH’nin de 2000 yılında 272 milyar dolara ulaştığı görülmektedir. Bu verilere göre, 2000 yılında ithalatın GSYH içindeki payı da %20,1 oranında gerçekleşmiştir. 2018 yılına gelindiğinde ise GSYH 784 milyar

¹⁰⁶Bayraktutan ve Bıdırdı, s.352.

dolara ulaşırken 223 milyar dolar tutarındaki ithalatın GSYH içindeki payının %28,4 olduğu görülmektedir.

Tablo 13: Temel Ekonomik Göstergeler

	2000	2010	2015	2016	2017	2018
GSYH ARTIŞI, 2009 Fiyatlarıyla, %	6,6	8,5	6,1	3,2	7,4	2,6
GSYH, Cari Fiyatlarla, Milyar TL	171	1.160	2.339	2.609	3.107	3.701
GSYH, Cari Fiyatlarla, Milyar \$	272	772	862	863	851	784
NÜFUS, Bin Kişi, Yıl Ortası	64.269	73.142	78.218	79.278	80.313	81.407
KİŞİ BAŞINA GSYH, Cari Fiyatlarla, \$	4.229	10.560	11.019	10.883	10.602	9.632
İTHALAT c.i.f., Milyon \$	54.503	185.544	207.234	198.618	233.800	223.046
İTHALAT/GSYH, %	20,1	24,0	24,0	23,0	27,5	28,4
İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI (%)	51,0	61,4	69,4	71,8	67,1	75,3
İŞGÜCÜNE KATILMA ORANI, %		46,5	51,3	52,0	52,8	53,2
İŞSİZLİK ORANI, %		11,1	10,3	10,9	10,9	11,0
İSTİHDAM ORANI, %		41,3	46,0	46,3	47,1	47,4
TÜFE (2003=100), Yıllık Ortalama, %		8,6	7,7	7,8	11,1	16,3

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, “Ekonomik Görünüm Mart 2019”, s.4, https://ticaret.gov.tr/data/5b90d20a13b8760beca887fa/Ekonomik_Gorunum_Mart.pdf, (18.09.2019).

İthalat ile istihdam düzeyi arasındaki ilişki değerlendirildiğinde, ithalattaki gelişmelerin istihdamı önemli oranda etkilediğini söylemek mümkündür. Belirli bir dönem içerisinde gerçekleştirilen ithalat miktarı, o dönemdeki istihdamı önemli ölçüde etkilemekte ve ithalat ile istihdam arasındaki bu etkileşimde döviz kurları önemli rol oynamaktadır. Bir diğer ifade ile istihdam düzeyini, uygulanan döviz kuru politikalarından bağımsız düşünmek olası görünmemektedir.

Örneğin, döviz kurunun düşmesi durumunda, yani ulusal paranın değerlenmesi ve buna bağlı olarak ulusal paranın alım gücünün yükselmesi, ithalat miktarında artışların yaşanmasına ve dolayısıyla iç piyasadaki talebin, nispi olarak ucuzlayan ithal mallara kaymasına neden olmaktadır. Bu gelişmeler ise, iç piyasadaki üretimin azalmasına bağlı olarak istihdam sorununun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Söz konusu bu durum ise, uzun vadede işsizlik sorununun giderek artmasına ve gelir dağılımındaki bozukluğun daha da kötüleşmesine neden olmakta, bu ise ekonomik

faaliyetlerde genel bir daralma olacağı anlamına gelmektedir. Çünkü böyle dönemlerde ihracat malları sanayinden, diğer sanayi kollarına işçi kaydırmak çok mümkün olmamaktadır. Bu sonuca bağlı olarak da ithalattaki artış, dış ticaret dengelerinde negatif etkiler yaratabilmektedir¹⁰⁷. Tersî durumda yani ulusal paranın değer kaybetmesi halinde ise, süreç tersine işleyecek ve ithal mallarının daha pahalı hale gelmesine bağlı olarak tüketiciler, ithal mallar yerine, yerli malları ikame edeceklerdir. Yerli mallara olan talebin artması, kuşkusuz istihdamı artırmakta, istihdamdaki artış ise büyümenin gerçekleşmesine yardımcı olmaktadır.

Tüm bu bilgiler ışığında Tablo 13'teki verileri incelemek gerekirse, 2010 yılı ile 2018 yılı arasında işgücüne katılma oranında %46,5'ten %53,2'ye yükselme eğilimi gözlenmekte iken, işsizlik oranındaki pay 2010 ile 2018 arasında yaklaşık %11 oranında gerçekleşmiştir.

2.3. TÜRKİYE EKONOMİSİNİN BÜYÜME SÜRECİ VE BÜYÜME RAKAMLARI (2000-2018)

Türkiye ekonomisi, sağlanan ekonomik ve siyasi istikrar sonucunda 2002 yılından sonra ihracata dayalı, verimlilik artışı ile desteklenen hızlı ve istikrarlı bir büyüme performansı göstermektedir. Dünya ekonomisi ile daha fazla entegre olunmuş ve dış ticaret hacminde önemli ölçüde artışlar yaşanmıştır¹⁰⁸.

Yukarıda 2.1.4. başlığında yer alan Tablo 6 incelendiğinde, Türkiye'deki GSYH, yaklaşık üç kat artarak 2000 yılındaki 272 milyar dolar seviyesinden 2018 yılında 784 milyar dolara ulaşmış ve aynı dönemler içerisinde kişi başına düşen milli gelir 4.229 dolardan 9.632 dolara ulaşmıştır. Türkiye ekonomisinde yaşanan kayda değer gelişmeler, ihracata yansımış ve 2.1. konu başlığı içerisinde yer alan Tablo 1'de belirtildiği gibi 2000 yılında 27,7 milyar dolar olarak gerçekleşen ihracat, 2018 yılında yaklaşık 168 milyar dolara ulaşmıştır. Ayrıca Grafik 1'de de bu oranların gelişim farkı gözle görünür bir şekilde saptanmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Türkiye ithalatının değişimi konusunda yer alan Tablo 8'de 2000 yılında 54,5 milyar dolar olan ithalatın 2018 yılına gelindiğinde 223

¹⁰⁷ Yücel, s.52.

¹⁰⁸ Rıdvan Karluk, **Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi'nde Yapısal Dönüşüm**, Beta Basım Yayın, İstanbul, 2007, s.489.

milyar dolara ulaştığı ancak Grafik 3'ten ithalatta dalgalanmaların olduğu fark edilmektedir. Bu veriler ışığında, ihracattaki büyümenin güçlü seviyesini koruması beklenirken, net ihracatın büyümeye katkısının artan emtia fiyatlarından kaynaklanan yüksek ithalat nedeniyle azalacağı tahmin edilmektedir¹⁰⁹.

Türkiye, 2017 yılında, mali disiplin, güçlü bir finansal sistem ve olumlu dış faktörlerin sayesinde gerçekleştirdiği kayda değer politika müdahaleleri ile %7,4'lük bir büyüme oranı yakalayarak 2016'da yaşanan şoku atlatmıştır. Konjonktürel ekonomik gidişatın aksine geliştirilen maliye politikası ve özel sektöre sağlanan krediler, talepte büyük bir artış yaratmış; üretimi hızlandırmak için işgücü piyasasındaki ve finans sektöründeki katılıkların giderilmesine katkıda bulunmuştur. 2016 yılının üçüncü çeyreğinde ekonominin küçülmesinin ardından uygulanan kısa vadeli mali tedbirler ve kredi desteği, talep ve üretimde daha büyük bir çöküşü önlemeye yardımcı olmuştur. Ayrıca, söz konusu tedbirler yoksulluğun azaltılmasına da katkıda bulunmuştur¹¹⁰.

Türkiye, sergilediği üstün performans sayesinde, küresel ölçekte sıra dışı bir "yükselen ekonomi" haline gelmiş, Center for Economics and Business Research'ın Dünya Ekonomi Ligi raporu doğrultusunda 2002 yılında 184 milyar dolar ile 25. sırada bulunan Türkiye, 2016 yılında 4 kat büyümüş ve yıllara göre değişen sıralamalarda ancak 17. sıraya kadar yükselebilmiştir. Ancak 2008 yılında yaşanan küresel krizin, tüm dünyadaki ülke ekonomik büyüklüklerini olumsuz yönde etkilediği ve daralmalara yol açtığı da unutulmamalıdır¹¹¹.

Dünya Bankası'nın her yılın Temmuz ayında açıklanan, satın alma gücü paritesi raporunda; Türkiye'de kişi başına düşen gelir 2017 yılında 27 bin 878 dolar olarak kayıtlara geçmiş iken 2018 yılında 28 bin 815 dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir.

¹⁰⁹Dünya Bankası, "Türkiye Ekonomik Monitörü: Dış Açığı Dikkate Alarak: Türkiye Ekonomik Monitörü: Dış Açığı Önemsemek-Yönetici Özeti (Türkçe)", **Türkiye Ekonomik İzleyicisi**, DC: Dünya Bankası Grubu, Washington, 2018, s.1, <http://documents.worldbank.org/curated/en/643511527656304396/T%3BCrkiye-ekonomi-monit%C3%B6r%C3%BC-d%C4%B1%C5%9F-a%C3%A7%C4%B1%C4%9F%C4%B1-%C3%B6nemsemek-Y%C3%B6netici-%C3%96zeti>, (30.10.2019).

¹¹⁰Dünya Bankası, a.g.e., s.1.

¹¹¹Investaz, "2017 – 2018 Dünya Ekonomi Sıralaması", 17 Nisan 2017, <https://www.investaz.com.tr/blog/dunya-ekonomi-siralamasi/>, (30.10.2019).

Ayrıca Türkiye, 2018 yılında 2,37 trilyon dolarlık satın alma gücü paritesiyle dünyanın en büyük 13. büyük ekonomisi olmayı sürdürdüğü de belirtilmektedir¹¹².

2.4. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE BÜYÜMENİN SEKTÖREL ANALİZİ

Türkiye ekonomisi, ekonomiyi canlandırmaya yönelik alınan ihtiyati tedbirler, özel sektör işbirliği ile finansmana erişimi kolaylaştırma çalışmaları kapsamında sağlanan krediler, vergi indirimleri, istihdam ve üretime yönelik teşvikler ve olumlu dış konjonktürün etkisiyle 2017 yılında %7,4 büyüme ile güçlü bir performans göstermiştir.

2017 yılında gerçekleşen yüksek oranlı büyüme hızı da dikkate alınarak 2018-2020 Orta Vadeli Programda Türkiye ekonomisinde 2018 yılı için %5,5 büyüme öngörülmüş ancak, yıl içinde yaşanan gelişmeler dikkate alınarak 2019-2021 Yeni Ekonomi Programında (Orta Vadeli Program) bu oran %3,8 olarak revize edilmiştir. 2018 yılına bu güçlü büyüme ile başlayan Türkiye ekonomisi, iç talebin desteğiyle yılın ilk çeyreğinde %7,4, ikinci çeyreğinde %5,2 ile yüksek oranda büyümüştür. Küresel sermayenin gelişmekte olan ülkelerden çıkış göstermesi, kurlarda başlayan hareketlilik, erken seçim kararı, Ağustos ayında yaşanan diplomatik kriz ile büyüme hızı ivme kaybederek üçüncü çeyrekte %1,6 düzeyinde gerçekleşmiştir. Türkiye ekonomisi, iktisadi faaliyette gözlenen zayıf görünüme ve iç talepteki yavaşlamaya bağlı olarak tüm ana sektörler, özel tüketim ve sabit sermaye yatırım harcamalarının büyüme hızını aşağı çekmesiyle son çeyrekte %3,0 küçülmüştür¹¹³.

¹¹²Johannes CM Zutt, John Panzer, Lalita M. Moorty, Habib Nasser Rab, David Stephen Şövalye, Pınar Yaşar, Erdem Atas, Alper Ahmet Oğuz, “Türkiye Ekonomik İzleyicisi: Gemiye Düzenlemek (İngilizce)”, **Türkiye Ekonomik İzleyicisi**, DC: Dünya Bankası Grubu, Washington, 2018, <http://documents.worldbank.org/curated/en/566931547042740293/Turkey-Economic-Monitor-Steadying-the-Ship>, (30.10.2019).

¹¹³ TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği), “Ekonomik Raporu 2018”, TOBB Yayın, Ankara, 2019, s.41.

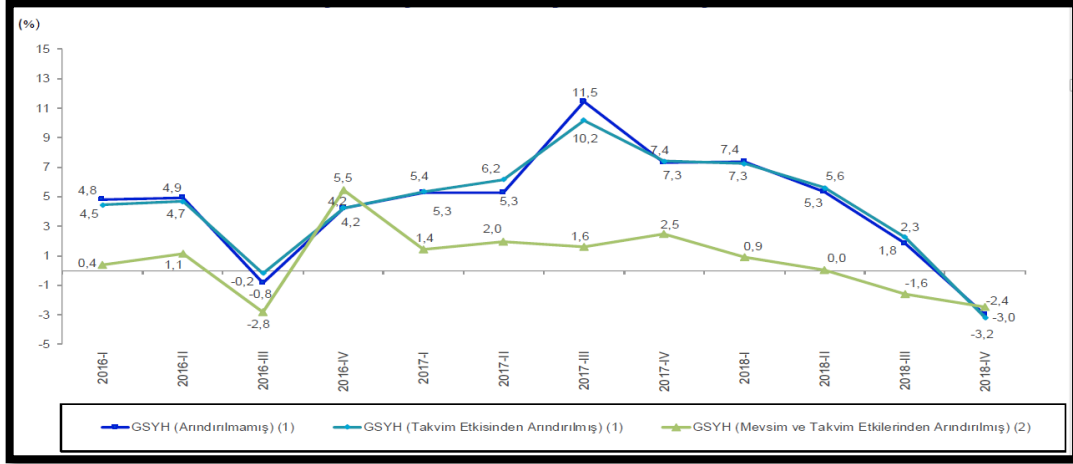
**Tablo 14: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, İktisadi Faaliyet Kollarına (A10) Göre
Zincirlenmiş Hacim Endeksi**

İktisadi Faaliyet Kolları	(2009=100)						Bin TL	
	Hacim			Endeks			Değişim (%)	
	2016	2017	2018	2016	2017	2018	2017	2018
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	101.399.804	106.347.301	107.755.640	124,8	130,9	132,6	4,9	1,3
Sanayi	311.049.784	339.375.244	342.959.067	168,9	184,2	186,2	9,1	1,1
İmalat sanayi	259.788.258	283.498.084	286.513.860	171,5	187,2	189,2	9,1	1,1
İnşaat	117.588.337	128.174.791	125.714.135	209,4	228,2	223,9	9,0	-1,9
Hizmetler	345.207.257	382.683.436	404.168.177	158,8	176,1	185,9	10,9	5,6
Bilgi ve iletişim	41.036.573	46.392.758	48.506.458	151,1	170,8	178,6	13,1	4,6
Finans ve sigorta faaliyetleri	69.665.872	72.350.408	73.598.187	186,0	193,1	196,5	3,9	1,7
Gayrimenkul faaliyetleri	134.171.405	137.586.267	141.264.095	128,0	131,2	134,7	2,5	2,7
Mesleki, idari ve destek hizmet faaliyetleri	85.543.197	94.455.521	92.023.738	192,2	212,2	206,8	10,4	-2,6
Kamu yönetimi, eğitim, insan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri	156.739.215	162.204.658	175.918.717	132,0	136,6	148,2	3,5	8,5
Diğer hizmet faaliyetleri	28.786.735	30.903.735	31.709.725	148,2	159,1	163,1	7,4	2,6
Sektörler toplamı	1.388.148.448	1.497.435.396	1.540.880.089	155,8	168,0	172,9	7,9	2,9
Vergi-sübvansiyon	188.431.092	196.413.462	196.342.104	174,3	181,7	181,6	4,2	0,0
Gayrisafi yurtiçi hasıla (alıcı fiyatlarıyla)	1.576.365.403	1.693.665.799	1.737.135.816	157,8	169,5	173,9	7,4	2,6

Kaynak: TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği), “Ekonomik Raporu 2018”, TOBB Yayın, Ankara, 2019, s.42.

2018 yılının tamamında ise Türkiye ekonomisi, küresel piyasadaki belirsizlikler, Türk Lirası’nda Ağustos ayında yaşanan sert değer kaybı, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın Türk Lirası’ndaki değer kaybını ve enflasyondaki yükselişi önlemek amacıyla uyguladığı sıkı para politikası ve finansal koşullardaki sıkılaşmanın iç talep ve yatırımları olumsuz etkilemesi sonucunda, 2017 yılına göre yavaşlayarak %2,6 düzeyinde büyümüştür. Büyümedeki gerilemeyi frenleyen ise, ihracat artışı olmuştur. 2018 yılı büyüme hızı, öngörülerin altında kalarak 2009 yılından sonraki en düşük düzeyinde gerçekleşmiştir (Tablo 14).

Grafik 5: Dönemler İtibarıyla Gayrisafi Yurtiçi Hasıla Büyüme Hızları

(1) Bir önceki yılın aynı çeyreğine göre değişim.

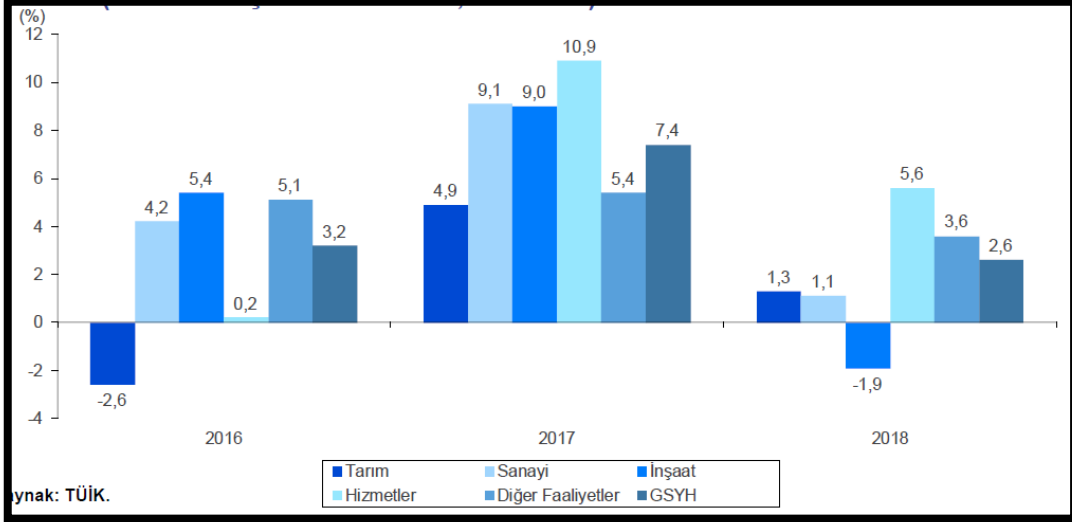
(2) Bir önceki çeyreğe göre değişim.

Kaynak: TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği), “Ekonomik Raporu 2018”, TOBB Yayın, Ankara, 2019, s.43.

Takvim etkisinden arındırılmış GSYH zincirlenmiş hacim endeksi bir önceki yılın aynı çeyreğine göre giderek azalan bir hızla, birinci çeyrekte %7,3, ikinci çeyrekte %5,6, üçüncü çeyrekte %2,3 büyürken, son çeyrekte %3,2 küçülmüştür. Mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış GSYH bir önceki çeyreğe göre, birinci çeyrekte %0,9 büyümüş, ikinci çeyrekte değişim göstermemiş, üçüncü çeyrekte %1,6 ve son çeyrekte %2,4 küçülme göstermiştir. Çeyrek bazında üst üste iki çeyrek daralan Türkiye ekonomisi, 2009 yılından bu yana ilk kez teknik resesyon sürecine girmiştir (Grafik 5).

Grafik 6: Gayrisafi Yurtiçi Hasılayı Oluşturan Faaliyetlerin Büyüme Hızları Zincirlenmiş Hacim Endeksi

(2009=100)

Kaynak: TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği), “Ekonomik Raporu 2018”, TOBB Yayın, Ankara, 2019, s.43.

2018 yılında tarım sektörü katma değeri %1,3, sanayi sektörü katma değeri %1,1 artarken, inşaat sektörü katma değeri %1,9 küçülmüştür. Ticaret, ulaştırma, konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetlerinin toplamından oluşan hizmetler sektörünün katma değerinde, turizm sektöründeki canlanmanın etkisiyle %5,6 artış olmuştur. Bir önceki yıla göre tarım sektörü büyüme hızında 3,6 puanlık, hizmetler sektörü büyüme hızında 5,3 puanlık, sanayi sektörü büyüme hızında 8,0 puanlık, inşaat sektörü büyüme hızında 10,9 puanlık azalış olmuştur. 2018 yılının Ağustos ayında yaşanan kur artışı sonrasında faizlerdeki yükselişin etkisi ile en çok daralan sektör, son yıllarda güçlü büyüme performansı gösteren inşaat sektörü olmuştur (Grafik 6).

Tablo 15: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, İktisadi Faaliyet Kollarına (A10) Göre Cari Fiyatlarla

İktisadi Faaliyet Kolları	Değer			Pay (%)			Bin TL Değişim (%)	
	2016	2017	2018	2016	2017	2018	2017	2018
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	161.304.618	189.000.175	213.350.153	6,2	6,1	5,8	17,2	12,9
Sanayi	511.805.709	639.841.826	823.310.347	19,6	20,6	22,2	25,0	28,7
İmalat sanayi	432.979.604	545.380.495	705.318.021	16,6	17,6	19,1	26,0	29,3
İnşaat	223.362.831	265.977.449	266.163.291	8,9	8,6	7,2	19,1	0,1
Hizmetler	560.899.479	690.397.791	870.899.157	21,5	22,2	23,5	23,1	26,1
Bilgi ve iletişim	63.445.420	78.228.377	91.335.135	2,4	2,5	2,5	23,3	16,8
Finans ve sigorta faaliyetleri	87.062.982	100.677.894	114.180.596	3,3	3,2	3,1	15,6	13,4
Gayrimenkul faaliyetleri	201.561.274	222.753.822	252.121.559	7,7	7,2	6,8	10,5	13,2
Mesleki, idari ve destek hizmet faaliyetleri	137.294.413	168.888.062	194.016.934	5,3	5,4	5,2	23,0	14,9
Kamu yönetimi, eğitim, insan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri	301.625.124	338.350.810	419.403.649	11,6	10,9	11,3	12,2	24,0
Diğer hizmet faaliyetleri	50.534.616	58.525.639	68.158.946	1,9	1,9	1,8	15,8	16,5
Sektörler toplamı	2.298.896.464	2.752.641.846	3.312.939.766	88,1	88,6	89,5	19,7	20,4
Vergi-sübvansiyon	309.629.285	353.894.906	388.049.723	11,9	11,4	10,5	14,3	9,7
Gayrisafi yurtiçi hasıla (alıcı fiyatlarıyla)	2.608.525.749	3.106.536.751	3.700.989.489	100,0	100,0	100,0	19,1	19,1

Kaynak: TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği), “Ekonomik Raporu 2018”, TOBB Yayın, Ankara, 2019, s.44.

2018 yılında üretim yöntemiyle GSYH cari fiyatlarla %19,1 büyüyerek 3.700.989milyon TL’ye ulaşmıştır. Bunun 213.350 milyon TL’si tarım, 823.310 milyon TL’si sanayi, 266.163 milyon TL’si inşaat, 870.899 milyon TL’si hizmetler, 1.139.217milyon TL’si diğer sektörler tarafından sağlanırken, 388.050 milyon TL’sini de vergi ve sübvansiyonlar oluşturmuştur (Tablo 15).

Tablo 16: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla İçindeki Payları⁽¹⁾

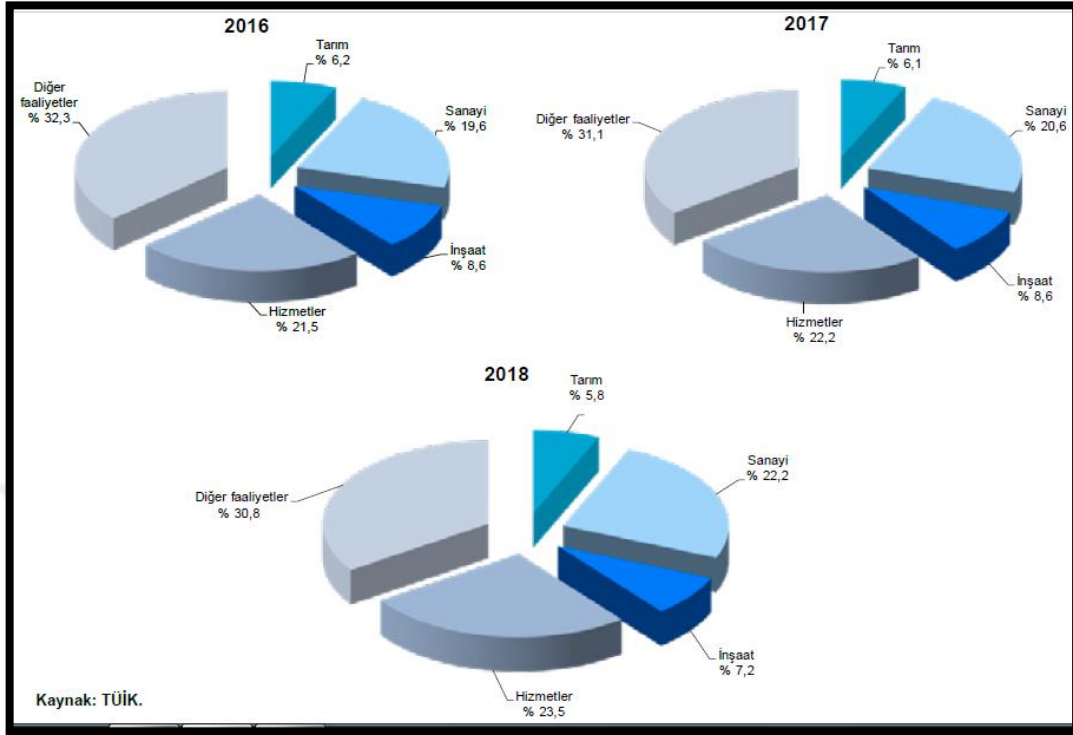
İktisadi Faaliyet Kolları	(Cari fiyatlarla, %)		
	2016	2017	2018
Tarım	6,2	6,1	5,8
Sanayi	19,6	20,6	22,2
İnşaat	8,6	8,6	7,2
Hizmetler	21,5	22,2	23,5
Diğer faaliyetler ⁽¹⁾	32,3	31,1	30,8
Sektörler toplamı	88,1	88,6	89,5
Vergi-sübvansiyon	11,9	11,4	10,5
Gayrisafi yurtiçi hasıla	100,0	100,0	100,0

(1) Bilgi ve iletişim, finans ve sigorta faaliyetleri, gayrimenkul faaliyetleri, mesleki, idari ve destek hizmet faaliyetleri, kamu yönetimi, eğitim, insan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri ve diğer hizmet faaliyetlerini içerir.

Kaynak: TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği), “Ekonomik Raporu 2018”, TOBB Yayın, Ankara, 2019, s.44.

2018 yılında iktisadi faaliyet kollarının GSYH içindeki payları; tarımda %5,8, sanayide %22,2, inşaatta %7,2, hizmetler de %23,5 ve diğer sektörler de %30,8 olarak görülmektedir. Ayrıca vergi ve sübvansiyonlar %10,5 payını oluşturmuştur (Tablo 16).

Grafik 7: Sektörlerin Gayrisafi Yurtiçi Hasıla İçindeki Payları (Cari fiyatlarla)

Kaynak: TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği), “Ekonomik Raporu 2018”, TOBB Yayın, Ankara, 2019, s.45.

2018 yılında bir önceki yıla göre GSYH içinde tarım sektörünün payı 0,3 puan azalarak %5,8’e, inşaat sektörünün payı 1,4 puan azalarak %7,2’ye, diğer faaliyetlerin payı 0,3 puan azalarak %30,8’e gerilerken, sanayi sektörünün payı 1,6 puan artarak %22,2’ye, hizmetler sektörünün payı 1,3 puan artarak %23,5’e yükselmiştir (Tablo 16, Grafik 7).

Tablo 17: Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu, Zincirlenmiş Hacim Endeksi

Sermaye Sınıflaması				(2009=100)	
	Endeks			Değişim (%)	
	2016	2017	2018	2017	2018
İnşaat	215,3	241,6	247,6	12,2	2,5
Makine ve teçhizat	210,9	212,5	193,7	0,8	-8,9
Diğer aktifler	158,1	174,1	173,1	10,1	-0,6
Üretilmiş mali olmayan aktifler	208,3	224,6	220,7	7,8	-1,7

Kaynak: TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği), “Ekonomik Raporu 2018”, TOBB Yayın, Ankara, 2019, s.48.

Harcama yöntemiyle zincirlenmiş hacim endeksine göre gayrisafi sabit sermaye oluşumunda inşaat yatırımlarında %2,5 artış olurken, makine teçhizat yatırımları %8,9, diğer aktifler %0,6 azalmıştır (Tablo 17).

Tablo 18: Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu, Cari Fiyatlarla

Sermaye Sınıflaması	Bin TL							
	Değer			Pay (%)			Değişim (%)	
	2016	2017	2018	2016	2017	2018	2017	2018
İnşaat	424.474.920	535.290.868	646.188.967	55,5	57,4	58,8	26,1	20,7
Makine ve teçhizat	283.865.721	327.036.646	372.012.780	37,1	35,1	33,9	15,2	13,8
Diğer aktifler	56.321.078	69.542.093	79.872.293	7,4	7,5	7,3	23,5	14,9
Üretilmiş mali olmayan aktifler	764.661.719	931.869.607	1.098.074.039	100,0	100,0	100,0	21,9	17,8

Kaynak: TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği), “Ekonomik Raporu 2018”, TOBB Yayın, Ankara, 2019, s.48.

Harcama yöntemiyle cari fiyatlarla gayrisafi sabit sermaye oluşumunda en fazla payı %58,8 ile inşaat yatırımları alırken, makine teçhizat yatırımlarının payı %33,9, diğer aktiflerin payı %7,3 olarak gerçekleşmiştir. Bir önceki yıla göre inşaat yatırımlarının payı artarken, makine ve teçhizat yatırımları ile diğer aktiflerin payı azalmıştır (Tablo 18).

Sanayi sektörü iç ve dış talepte yaşanan düşüşe paralel olarak kapasite kullanımını düşürmüştür. Böylece 2017 yılında %78,5 seviyesine yükselen imalat sanayi kapasite kullanım oranı, 2018 yılında 1,7 puan düşüşle %76,8 düzeyine gerilemiştir. İmalat sanayi alt sektörlerinde en yüksek kapasite kullanımı, %84,1 ile kağıt ve kağıt ürünleri imalatında olurken, onu sırasıyla %84,0 ile motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) imalatı ve %83,7 ile ağaç, ağaç ürünleri ve mantar ürünleri imalatı sektörleri takip etmiştir. Kapasite kullanım oranının en düşük olduğu alt sektörler ise; % 58,8 ile deri ve ilgili ürünlerin imalatı, %63,7 ile diğer imalatlar ve %67,5 ile içeceklerin imalatı alt sektörleri olmuştur.

Ekonomik büyümeyi destekleyen en önemli sektörlerden biri olan inşaat sektörünün doygunluk noktasına ulaşması, ekonomideki yavaşlama ve kredi faizlerinin yüksekliği gibi nedenlerle 2018 yılında büyük oranda daralma göstermiştir. 2018 yılında sektörün katma değerinde %1,9 düşüş olurken, yapılması planlanan inşaatlara ilişkin

verilen yapı ruhsatlarında meydana gelen yüksek oranlı düşüş, sektörün içinde bulunduğu sıkıntılı durumun devam edeceği izlenimini vermektedir.

Turizm sektöründe 2017 yılında başlayan toparlanma süreci, 2018 yılında da devam etmiştir. En önemli turizm pazarlarımızdan Rusya ile olan ilişkilerin giderek iyileşmesinin yanı sıra ABD, İsrail ve AB ülkelerinden gelen turist sayısındaki artışın etkisiyle, toplam turist sayısında önemli oranda artış gerçekleşmiştir. Yılın ikinci yarısında döviz kurlarında yaşanan yüksek oranlı artışlar, yerli turistin de yurtiçini tercih etmesine neden olmuştur. 2018 yılında turizm gelirleri, %12,3 artarak 29.513 milyon dolara yükselirken, turizm giderleri %4,7 azalarak 4.896 milyon dolara gerilemiştir. Böylece net turizm gelirleri %16,4 artarak 24.617 milyon dolara ulaşmıştır.

Genel olarak bakıldığında, 2018 yılında tarım sektörü katma değeri %1,3, sanayi sektörü katma değeri %1,1 artarken, inşaat sektörü katma değeri %1,9 küçülmüştür. Ticaret, ulaştırma, konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetlerinin toplamından oluşan hizmetler sektörünün katma değerinde, turizm sektöründeki canlanmanın etkisiyle %5,6 artış olmuştur.

2.5. İHRACATIN İTHALATA BAĞIMLILIĞI SÜRECİNDE TÜRKİYE’NİN BÜYÜME ANALİZİ

Dış ticaret bir ülkenin ekonomik yönden gelişmesine, millî gelirinin artmasına, ülkeler arası ilişkilerinin iyileşmesine, ülkelerinin tanıtımına büyük katkıda bulunmaktadır. Dış ticarete, ithalat ülkeden döviz çıkışına neden olurken, ihracat ise döviz girişi sağlamaktadır. Burada önemli olan dış ticaret işlemlerinde ihracatın ithalattan fazla olmasıdır. Ülke ekonomisinin kalkınmasında ihracat önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle ülkelerde dış ticarete ihracatın artırılması, ithalatın azaltılması önemli hedefler arasındadır.

Gelişmekte olan ülke ekonomilerinde karşılaşılan önemli sorunlardan biri, dış ticaret faaliyetlerinde ortaya çıkan ithal girdi bağımlılığıdır. Özellikle sanayileşme ve teknolojik gelişme ile ülkeler kendi sahip olduğu kaynaklarla ihtiyaçlarının tamamını karşılayamamaktadır. Başka ülkelere gerek hammadde ve aramalı şeklinde gerekse nihai mal şeklinde ithal girdilere ihtiyaç duymaktadırlar. Üretim sürecinde ülkeler arasındaki maliyet farklılıkları, dış ticaretin yönünü ve hacmini önemli ölçüde

etkilemektedir. Teknoloji, işgücü ve üretim kaynaklarına sahip olan ülkede ucuza üretilen bir mal, diğer bir ülkede aynı üretim faktörlerine sahip olunamaması nedeniyle daha pahalı üretilmektedir. Bu yüzden belirli malların yerli üretimi ve ihracatı yurtiçi talebi karşılayacak düzeyde gerçekleştirilememekte veya hiç yapılamamaktadır. Böyle bir durumda, yerli piyasada üretim açığı bulunan ülkeler iç talebi karşılamak amacıyla, üretim fazlası bulunan ülkelere ithalat yapma mecburiyetinde kalmaktadırlar. Gerek iç piyasada tüketmek gerekse ihracat yapmak için, ithal girdilere ihtiyaç duyulmaktadır.

Son yıllardaki küreselleşme süreci ile birlikte uluslararası ticaretteki birçok engel azalmış, teknolojik gelişme ulaşım ve iletişim olanakların artmasını sağlamıştır. Küreselleşmenin sağlamış olduğu kolaylıklar, ülkeleri ekonomik ve ticari gelişmelere entegre olmak zorunda bırakarak dışa kapalı ticari yapısından dışa açık ekonomik yapıya geçmelerini zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluk, bazı ülkelerin sanayileşme sürecini tamamlayamamasından mamul malların, sanayileşen ülkeler içinde hammadde ve ara malı ithalatında önemli oranda artış göstermesine neden olmuştur. Belirli bir mal grubunda uzmanlaşan ülkeler, seri ve ucuz üretim gerçekleştirdiklerinden bu malların ihracatını yaparken, diğer ülkeler de bu malların ithalinde uzman ülkeye bağımlı hale gelmektedir¹¹⁴.

Gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret yapısına yönelik dikkat çeken en önemli nokta, gelişmekte olan ülkelerin ihracatının ithalata bağımlı olan yapısıdır¹¹⁵. Çünkü gelişmekte olan ülkelere söz konusu olan ihraç mallarının üretiminde önemli oranda ithal girdiler kullanılmaktadır. Bu durumda imalat sanayinin ihracata dönük sektörleri artan oranlarda ithalata ve ithal girdiye bağımlı hale gelmektedir. Türkiye'nin dış ticaret açığının büyüme hızı ile birlikte arttığını, ekonomik büyüme dönemlerinde ara malı ve yatırım malları ithalatının da arttığını ortaya koymuştur.

Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda bu bölümde, Türkiye'nin 2000 yılı ve sonrasındaki ithalat bağımlılığı, BEC sınıflamasına göre incelemeye çalışılmaktadır. Bilindiği üzere BEC kategorisine dahil olan mal grupları, 24 Ocak 1980 Kararları ile Türkiye'nin dışa açılan ekonomisiyle önem kazanmıştır. Türkiye'de sanayi sektörü

¹¹⁴ Konak, s.1-27.

¹¹⁵ Mustafa Sönmez, **Türkiye'nin İhracatının İthalata Bağımlılığı**, Ege Bölgesi Sanayi Odası Yayını, 2005, s.6.

önem kazanıp, katma değeri yüksek ürünler üretilerek bunları dış pazarlara satmak amacıyla harekete geçmiştir. Bu durum beraberinde dışa bağımlı bir sanayi oluşmasına neden olmuştur.

BEC sınıflandırmada temel olan üç mal grubu bulunmaktadır. Bunlar; ara malı, yatırım malı ve tüketim malı sınıflarıdır. Ülke ekonomileri açısından ise, ara ve yatırım mallarında dışa bağımlılık gelecek için umut vermeyen bir gösterge olarak yorumlanmaktadır¹¹⁶.

¹¹⁶ Melih Özçalık, **Türkiye Ekonomisinde İhracatın İthalata Bağımlılığı (1990-2006 Yılları Analizi)**, Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s.71.

Tablo 19: 2000-2018 Yılları BEC Sınıflandırmaya Göre Türkiye'nin İhracatı

Yıllar	İhracat	Ara Malı	% Pay	Yatırım Malı	% Pay	Tüketim Malı	% Pay	Bin \$	
								Diğer Mallar	% Pay
2000	27.774.906	11.565.080	41,63	2.175.701	7,83	1.398.673	50,35	47.398	1,706
2001	31.334.216	13.368.641	42,66	2.658.240	8,48	15.261.528	48,70	45.807	1,461
2002	36.059.089	14.657.325	40,64	2.790.180	7,73	18.464.846	51,20	146.738	0,406
2003	47.252.836	18.494.475	39,13	4.344.031	9,19	24.125.341	51,05	288.989	0,611
2004	63.167.153	25.945.606	41,07	6.530.838	10,33	30.501.889	48,28	188.820	0,298
2005	73.476.408	30.289.782	41,22	7.997.690	10,88	34.835.399	47,41	353.537	0,481
2006	85.534.676	37.788.252	44,17	9.423.369	11,01	37.790.478	44,18	532.577	0,622
2007	107.271.750	49.403.025	46,05	13.754.544	12,82	43.695.826	40,73	418.354	0,39
2008	132.027.196	67.733.802	51,30	16.725.377	12,66	47.076.909	35,65	491.108	0,372
2009	102.142.613	49.734.012	48,69	11.116.832	10,88	40.733.029	39,87	558.739	0,547
2010	113.883.219	56.380.661	49,50	11.771.080	10,33	45.320.506	39,79	410.972	0,36
2011	134.906.869	67.941.697	50,36	14.191.696	10,51	52.218.849	38,70	554.626	0,411
2012	152.461.737	82.655.801	54,21	13.733.634	9,01	55.556.262	36,43	516.039	0,338
2013	151.802.637	74.817.206	49,28	15.592.482	10,27	60.732.211	40,07	660.739	0,44
2014	157.610.158	75.171.304	47,69	16.107.109	10,21	65.088.272	41,29	1.243.473	0,789
2015	143.838.871	68.432.756	47,57	15.391.913	10,70	59.145.648	41,11	868.554	0,603
2016	142.529.584	66.890.193	46,93	15.891.426	11,14	58.876.813	41,30	871.151	0,611
2017	156.992.940	73.062.988	46,53	18.352.258	11,68	64.877.907	41,32	699.787	0,445
2018	167.920.613	79.264.032	47,20	19.843.316	11,81	68.030.599	40,51	782.667	0,466

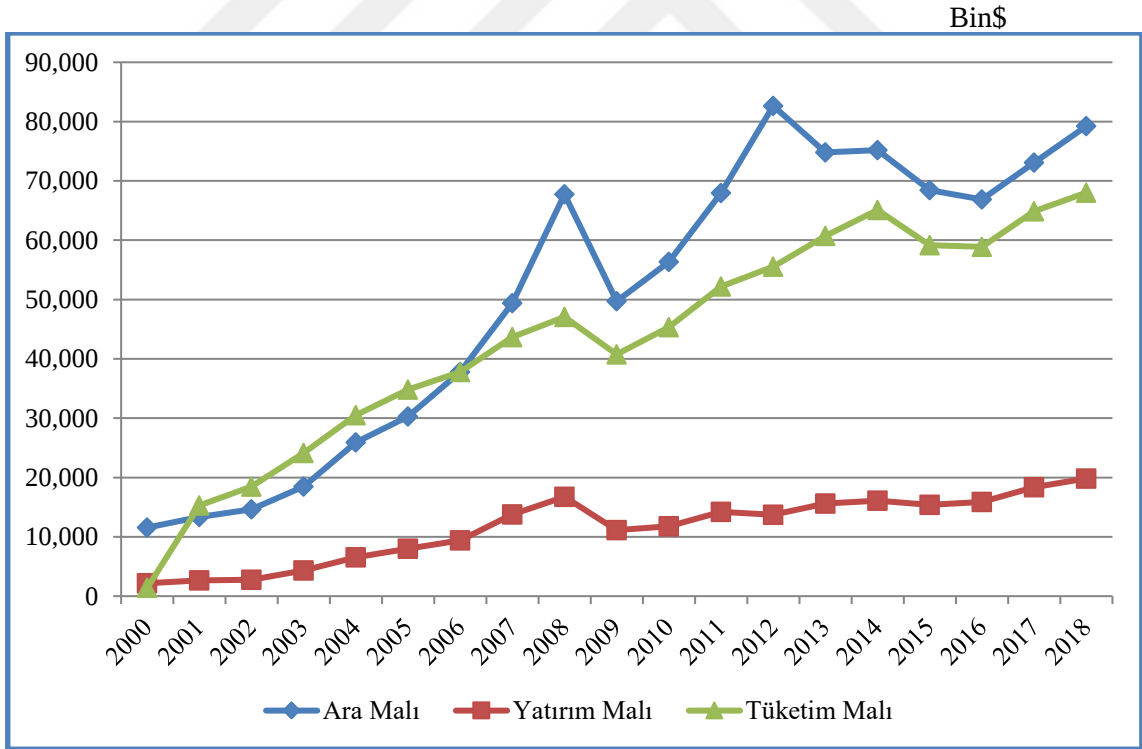
Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>, (01.11.2019).

Tablo 19’da geniş ekonomik kategorilerin sınıflamasına (BEC)’e göre ihracat incelendiğinde; ara malların ihracatının toplam ihracat içerisindeki payı, 2000-2008 arasında ortalama %43 oranında bir paya sahiptir. 2008 yılı sonrasında ara malının toplam ihracattaki payı, önceki yıllara göre yüzde olarak artış gösterse de en yüksek pay 2012 yılında %54’tür.

Yatırım malları ihracatının toplam ihracat içerisindeki payı ise, yıllar itibariyle artış göstermektedir. 2016 yılı için yatırım malları ihracatının toplam ihracat içerisindeki payı %11,14 olarak gözükürken bu oran 2018 yılında %11,81’dir.

2000-2018 yıllarına bakıldığında tüketim mallarının toplam ihracattaki payı çok düşük artışlar göstererek ilerlemektedir. 2018 yılında ise %40,51 pay aldığı tespit edilmektedir. Sonuç olarak ihracatta ön plana çıkan mal grupları, ara malı ve tüketim malı olarak göze çarpmaktadır.

Grafik 8: 2000-2018 Yılları BEC Sınıflandırmaya Göre Türkiye’nin İhracatı

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>, (01.11.2019).

Grafik 8’de 2000-2018 yılları BEC’e göre incelendiğinde ara malı, yatırım malı ve tüketim malı ihracatının izlediği seyir daha net görülmektedir. Diğer mallar

kategorisi çok düşük değerler aldığı için grafiğe dahil edilmemiştir. 2006 yılına kadar ihracatta tüketim malı ön plandayken, 2006 yılından sonraki süreçte ara malı ihracatının dış ticarete çok büyük bir yer aldığı gözden kaçmamaktadır. Yatırım malının toplam ihracattaki payı, yıllar itibariyle incelediğinde fazla değişiklik göstermediği söylenebilmektedir.

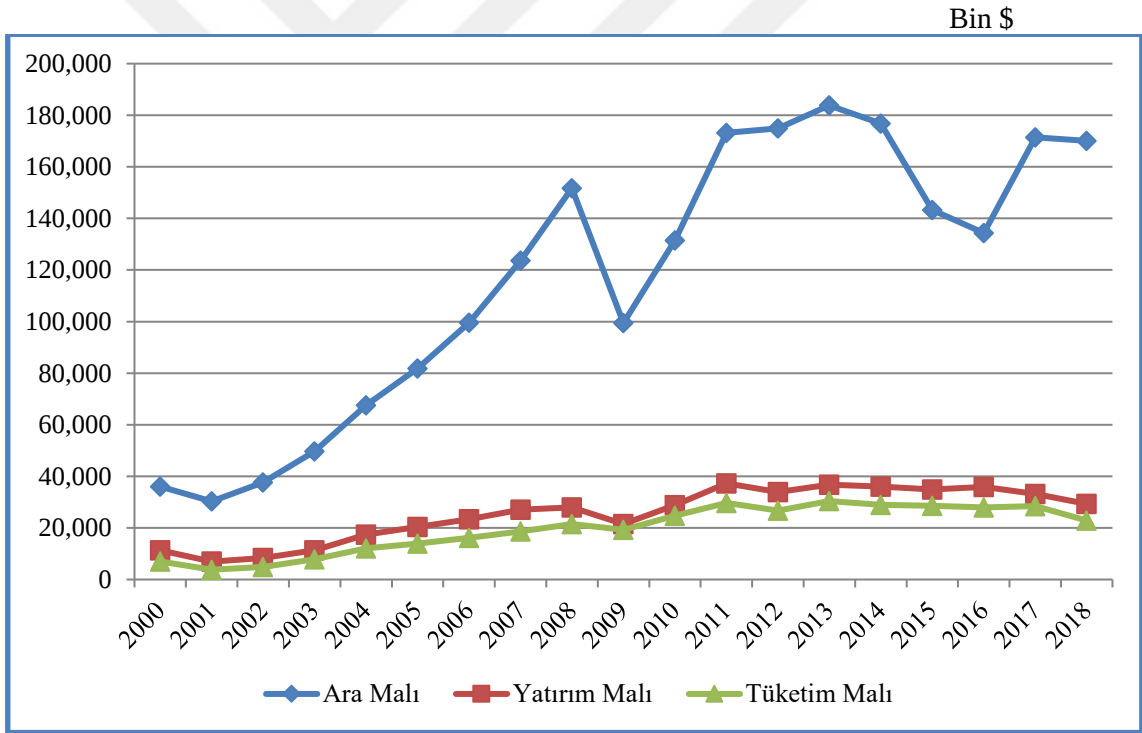
Tablo 20: 2000-2018 Yılları BEC Sınıflandırmaya Göre Türkiye'nin İthalatı

Yıllar	İthalat	Ara Mali	% Pay	Yatırım Mali	% Pay	Tüketim Mali	% Pay	Bin \$	
								Diğer Mallar	% Pay
2000	54.502.821	36.009.555	66,06	11.365.338	20,85	6.928.481	12,71	199.447	0,366
2001	41.399.083	30.300.840	73,19	6.940.425	16,76	3.813.409	9,211	344.409	0,832
2002	51.553.797	37.655.830	73,04	8.399.564.903	16,29	4.898.331	9,501	600.071	1,164
2003	69.339.692	49.734.760	71,72	11.325.907	16,33	7.813.324	11,26	465.701	0,672
2004	97.539.766	67.549.436	69,25	17.397.440	17,83	12.100.277	12,4	492.612	0,505
2005	116.774.151	81.868.284	70,1	20.363.222	17,43	13.975.300	11,96	567.345	0,485
2006	139.576.174	99.604.660	71,36	23.347.556	16,72	16.116.330	11,54	507.629	0,363
2007	170.062.715	123.639.631	72,7	27.054.433	15,9	18.694.022	10,99	674.629	0,396
2008	201.963.574	151.747.101	75,13	28.020.665	13,87	21.489.236	10,64	706.571	0,349
2009	140.928.421	99.509.821	70,61	21.462.823	15,22	19.289.707	13,68	666.070	0,472
2010	185.544.332	131.445.426	70,84	28.818.242	15,53	24.734.930	13,33	545.734	0,294
2011	240.841.676	173.140.243	71,88	37.270.611	15,47	29.692.268	12,32	738.555	0,306
2012	236.545.141	174.930.331	73,95	33.925.389	14,34	26.699.252	11,28	990.170	0,418
2013	251.661.250	183.811.325	73,03	36.771.127	14,61	30.415.894	12,08	662.904	0,263
2014	242.177.117	176.721.668	72,97	35.995.907	14,86	29.006.394	11,97	453.147	0,187
2015	207.234.359	143.316.885	69,15	34.904.940	16,84	28.586.784	13,79	425.750	0,205
2016	198.618.235	134.315.401	67,62	35.918.942	18,08	27.947.076	14,07	436.817	0,219
2017	233.799.651	171.461.765	73,33	33.116.139	14,16	28.487.529	12,18	734.218	0,314
2018	223.047.094	170.048.067	76,23	29.303.659	13,13	22.878.096	10,25	817.272	0,366

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>, (01.11.2019).

Tablo 20’de BEC sınıflamasına göre Türkiye’nin ithalat verilerine bakıldığında, ara malının toplam ihracattaki payı diğer mal türlerine oranla yüksektir. 2008 yılında gerçekleşen ara malı ihracatının toplam ihracattaki payı %75 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran, 2000-2017 yılları arasındaki en yüksek orandır. 2008’den sonraki yıllara bakıldığında ise bu oranda azalma görülmektedir. 2018 yılında ise, ara malı ihracatının toplam ihracat içindeki payı, %76 ile en yüksek düzeye yükselmiştir. Yatırım malı ihracatının toplam ihracattaki payı 2000 yılında %20 oranında gerçekleşmişken, 2018 yılında %13 oranında gerçekleştiği görülmektedir. Tüketim malı ihracatının toplam ihracat içindeki payına bakıldığında ise, bu oranın söz konusu dönemde çok fazla bir değişim göstermediği, yaklaşık %10 seviyesinde gerçekleştiği söylenebilir.

Grafik 9: 2000-2018 Yılları BEC Sınıflandırmaya Göre Türkiye’nin İthalatı

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>, (01.11.2019).

Grafik 9’a bakıldığında, Türkiye’nin toplam ithalatında ara malı ithalatının çok yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Bu orana ilişkin, sadece 2008-2009 yıllarında keskin bir düşüş söz konusudur. Bu düşüş, 2008 yılında yaşanan krizin etkisi olarak

yorumlanabilir. Tüketim ve yatırım malı ithalatının toplam ithalat içerisindeki payları ise, yıllar itibariyle çok büyük bir değişme göstermemiştir.

Ekonomide önemli ölçüde hassas bir olay olarak kabul edilen ara malı ithalatının artışı, Türkiye ekonomisinde görülen dış ticaret açığının ve buna bağlı olarak ortaya çıkan cari işlemler açığının önemli ölçüde sorumlusudur.

Tablo 21: 2000-2018 Ara Malları İthalat Fasılları

Yıllar	Bin\$								Toplam
	esası yiyecek ve içecek olan işlenmemiş hammadde	esası yiyecek ve içecek olan işlenmiş hammadeler	sanayi için işlem görmemiş hammadeler	sanayi için işlem görmüş hammadeler	işlem görmemiş yakıt ve yağlar	işlem görmüş yakıt ve yağlar	yatırım malların aksam ve parçaları	taşımacılık araçlarının aksam ve parçaları	
2000	518 711	333 215	2 783 949	16 099 477	4 835 057	4 335 837	3 943 608	3 159 702	30 322 572
2001	300 578	298 869	2 037 090	13 884 173	4 181 305	3 969 311	3 161 395	2 468 118	30 300 840
2002	531 869	400 015	2 956 602	18 032 383	4 433 307	1 972 412	4 168 295	2 703 855	35 198 739
2003	957 219	525 182	4 290 452	24 105 396	5 021 743	2 367 145	4 840 274	3 941 967	46 049 377
2004	944 197	624 467	5 775 777	33 407 212	6 371 834	3 218 004	6 432 180	6 544 206	63 317 877
2005	866 393	762 244	6 026 723	39 548 542	9 176 022	4 755 086	6 747 008	7 427 477	75 309 496
2006	778 625	950 398	7 320 166	46 511 362	11 332 929	6 516 380	7 632 408	8 684 520	89 726 789
2007	1 685 242	858 180	10 037 792	58 890 856	750 920	8 258 240	9 086 585	10 454 779	100 022 595
2008	3 154 328	1 741 612	13 691 770	65 680 163	1 275 042	12 336 963	9 445 316	11 264 249	118 589 445
2009	2 074 347	1 205 718	7 984 726	43 491 943	1 139 448	9 183 446	8 291 900	7 840 527	81 212 056
2010	2 793 978	1 112 756	12 258 723	58 733 015	1 175 578	12 223 206	9 064 329	10 580 626	107 942 210
2011	4 379 477	1 793 844	16 159 591	75 482 185	1 303 880	16 433 500	10 861 237	12 334 237	138 747 951
2012	3 703 383	2 137 069	15 344 073	73 612 072	1 161 641	17 423 952	10 949 032	11 128 565	135 459 788
2013	3 414 093	2 244 379	13 926 322	85 896 095	923 019	17 425 970	12 411 705	11 890 116	148 131 700
2014	4 289 973	2 628 359	13 298 987	78 849 939	847 099	17 702 419	12 152 091	12 187 234	141 956 100
2015	3 456 384	2 388 591	9 328 123	67 929 522	2 974 619	10 279 445	11 420 508	12 114 994	119 892 186
2016	3 349 272	2 298 994	8 711 499	66 621 603	2 645 621	8 333 410	13 872 729	13 197 402	119 030 528
2017	4 248 049	2 090 267	12 542 068	85 667 196	3 929 381	11 306 821	15 646 870	15 334 555	150 765 206
2018	5 120 978	1 735 919	13 336 539	80 907 782	4 401 786	14 112 311	12 089 821	15 431 513	147 136 648

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>, (01.11.2019).

Tablo 21’de, Türkiye ekonomisinde büyük oranda dışa bağımlı olunan ara mallarının fasıllar itibariyle değerleri görülmektedir. Sanayi için işlem görmüş ara mallarının Türkiye ekonomisi için ne denli önemli olduğu tabloya bakıldığında daha net anlaşılmaktadır. 2018 yılı itibariyle bu fasıldan yaklaşık 80.907 milyar \$’lık dış alım yapılmış olduğu tespit edilmiştir. Sanayi için işlem görmüş hammaddelerden sonra diğer önemli ara malları arasında, 15.431 milyar \$ ile taşımacılık araçlarının aksam ve parçaları gelmektedir. Üçüncü sırayı ise, 14.112 milyar \$ ile işlem görmüş yakıt ve yağlar almaktadır.

Tablo 22: 2000-2018 Yılları ISIC Sınıflandırmaya Göre Türkiye'nin İhracatı

Bin \$									
Yıllar	İhracat	İmalat	% Pay	Tarım ve Ormancılık	% Pay	Madencilik ve Taş Ocakçılığı	% Pay	Balıkçılık	% Pay
2000	27 744 906	25 517 540	91,97	1 659 092	5,979	400 269	1,442	24 506	0,088
2001	31 334 216	28 826 014	91,99	1 976 410	6,307	348 652	1,112	29 745	0,094
2002	36 059 089	33 701 646	93,46	1 754 287	4,865	387 193	1,073	51 419	0,142
2003	47 252 836	44 378 429	93,91	2 120 690	4,487	469 089	9,927	80 746	0,17
2004	63 167 153	59 579 116	94,31	2 541 777	4,023	649 237	1,027	103 118	0,163
2005	73 476 408	68 813 408	93,65	3 328 814	4,53	810 241	1,102	139 500	0,189
2006	85 534 676	80 246 109	93,81	3 480 539	4,069	1 146 326	1,34	130 858	0,152
2007	107 271 750	101 081 873	94,22	3 725 213	3,472	1 660 895	1,548	158 252	0,147
2008	132 027 196	125 187 659	94,81	3 936 711	2,981	2 155 150	1,632	240 330	0,182
2009	102 142 613	95 449 246	93,44	4 347 483	4,256	1 682 915	1,647	188 990	0,185
2010	113 883 219	105 466 686	92,6	4 934 710	4,333	2 687 124	2,359	156 014	0,136
2011	134 906 869	125 962 537	93,36	5 166 596	3,829	2 805 449	2,079	186 017	0,137
2012	152 461 737	143 193 911	93,92	5 188 858	3,403	3 160 765	2,073	190 340	0,124
2013	151 802 637	141 358 199	93,11	5 653 323	3,724	3 879 449	2,555	258 177	0,17
2014	157 610 158	147 059 418	93,3	6 029 749	3,825	3 406 108	2,161	346 537	0,219
2015	143 838 871	134 389 890	93,43	5 756 596	4,002	2 798 896	1,945	368 235	0,256
2016	142 529 584	133 595 801	93,73	5 397 249	3,786	2 676 815	1,878	413 904	0,29
2017	156 385 337	147 138 203	94,08	5 287 137	3,381	3 509 311	2,244	450 685	0,288
2018	167 146 712	157 705 154	94,35	5 556 333	3,324	3 399 632	2,03	485 592	0,29

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>, (01.11.2019).

Tablo 22’de,2000-2018 yılları arasında ISIC Sınıflandırmasına göre Türkiye’nin ihracatı analiz edilmektedir. Yıldan yıla toplam ihracatta, imalat sektörünün payı ufak artışlarla ilerleme kaydederken, balıkçılık sektörünün payı en düşük paya sahiptir ve ilerlemesi oldukça yavaştır. 2000 yılında imalat sektörünün ihracatı 25.517 milyon \$ iken, 2018 yılında 157.705 milyon \$ dolar gerçekleşmiştir. Ayrıca tarım ve hayvancılık sektörünün toplam ihracattaki payı yıllar itibariyle azalan bir seyir göstermektedir.

Tablo 23: 2000-2018 Yılları ISIC Sınıflandırmaya Göre Türkiye'nin İthalatı

Bin \$									
Yıllar	İthalat	İmalat	% Pay	Tarım ve Ormancılık	% Pay	Madencilik ve Taş Ocakçılığı	% Pay	Balıkçılık	% Pay
2000	54 502 821	44 200 242	81,09	2 123 187	3,895	7 096 767	13,02	1 661	0,03
2001	41 399 083	32 686 102	78,95	1 409 313	3,404	6 576 826	15,88	879	0,021
2002	51 533 797	41 383 030	80,3	1 702 642	3,303	7 192 305	13,95	1 199	0,023
2003	69 339 692	55 689 766	80,31	2 535 427	3,656	9 020 508	13	2 428	0,004
2004	97 539 766	80 447 302	82,47	2 757 392	2,826	10 980 937	11,25	7 868	0,008
2005	116 774 151	94 208 255	80,67	2 801 365	2,398	16 321 199	13,97	24 233	0,02
2006	139 576 174	110 378 826	79,08	2 902 369	2,079	22 033 762	15,78	32 627	0,023
2007	170 062 715	133 938 136	78,75	4 640 577	2,728	25 314 075	14,88	30 935	0,018
2008	201 963 574	150 252 335	74,39	6 391 914	3,164	35 649 704	17,65	41 125	0,02
2009	140 928 421	111 030 525	78,78	4 593 839	3,259	20 624 650	14,63	31 217	0,022
2010	185 544 332	145 366 975	78,34	6 456 707	3,479	25 932 549	13,97	33 322	0,017
2011	240 841 676	183 930 287	76,36	8 895 184	3,693	37 331 370	15,5	48 717	0,02
2012	236 545 141	176 235 027	74,5	7 446 641	3,148	42 246 825	17,85	56 206	0,023
2013	251 661 250	196 822 807	78,2	7 718 045	3,066	38 205 124	15,18	58 015	0,023
2014	242 177 117	187 742 215	77,52	8 588 523	3,546	37 126 090	15,33	69 365	0,02
2015	207 234 359	166 821 237	80,49	7 176 330	3,462	27 608 840	13,32	88 366	0,042
2016	198 618 235	167 243 395	84,2	7 041 368	3,545	19 008 899	9,57	55 956	0,028
2017	225 871 419	190 748 102	84,44	8 986 755	3,978	26 078 566	11,54	57 996	0,025
2018	214 282 120	175 979 178	82,12	9 284 091	4,332	28 967 959	13,51	50 893	0,023

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>, (01.11.2019).

Tablo 23’te, 2000-2018 yılları arasında ISIC Sınıflandırmasına göre Türkiye’nin ithalatı analiz edilmektedir. Buna göre; toplam ithalat, 2000 yılında 54,502 milyon \$ olarak gerçekleşmişken, 2018 yılında 214,282 milyon \$’a yükselmiştir. Türkiye’nin toplam ihracatında en yüksek paya sahip olan imalat sektörü, 2018 yılında %82’lik bir paya sahiptir. Ardından %13,51 pay ile madencilik ve taş ocakçılığı ve %4,33 pay ile tarım ve ormancılık sektörü gelmektedir.

Tablo 24: Yıllara Göre Dış Ticaret (2000-2018)

Yıllar	İhracat		İthalat		Dış ticaret dengesi	Dış ticaret hacmi	Milyon \$ İhracatın ithalatı
	Değer	Değişim %	Değer	Değişim%	Değer	Değer	karşılama oranı
2000	27.775	4,5	54.503	34,0	-26.728	82.277	51,0
2001	31.334	12,8	41.399	-24,0	-10.065	72.733	75,7
2002	36.059	15,1	51.554	24,5	-15.495	87.613	69,9
2003	47.253	31,0	69.340	34,5	-22.087	116.593	68,1
2004	63.167	33,7	97.540	40,7	-34.373	160.707	64,8
2005	73.476	16,3	116.774	19,7	-43.298	190.251	62,9
2006	85.535	16,4	139.774	19,5	-54.041	225.111	61,3
2007	107.272	25,4	170.063	21,8	-62.791	277.334	63,1
2008	132.027	23,1	201.964	18,8	-69.936	333.991	65,4
2009	102.143	-22,6	140.928	-30,2	-38.786	243.071	72,5
2010	113.883	11,5	185.544	31,7	-71.661	299.428	61,4
2011	134.907	18,5	240.842	29,8	-105.935	375.749	56,0
2012	152.462	13,0	236.545	-1,8	-84.083	389.007	64,5
2013	151.803	-0,4	251.661	6,4	-99.859	403.464	60,3
2014	157.610	3,8	242.177	-3,8	-84.567	399.787	65,1
2015	143.839	-8,7	207.234	-14,4	-63.395	351.073	69,4
2016	142.530	-0,9	198.618	-4,2	-56.044	341.108	71,8
2017	156.993	10,1	233.800	17,7	-76.807	390.793	67,1
2018	167.921	7,0	223.047	-4,6	-55.126	390.968	75,3

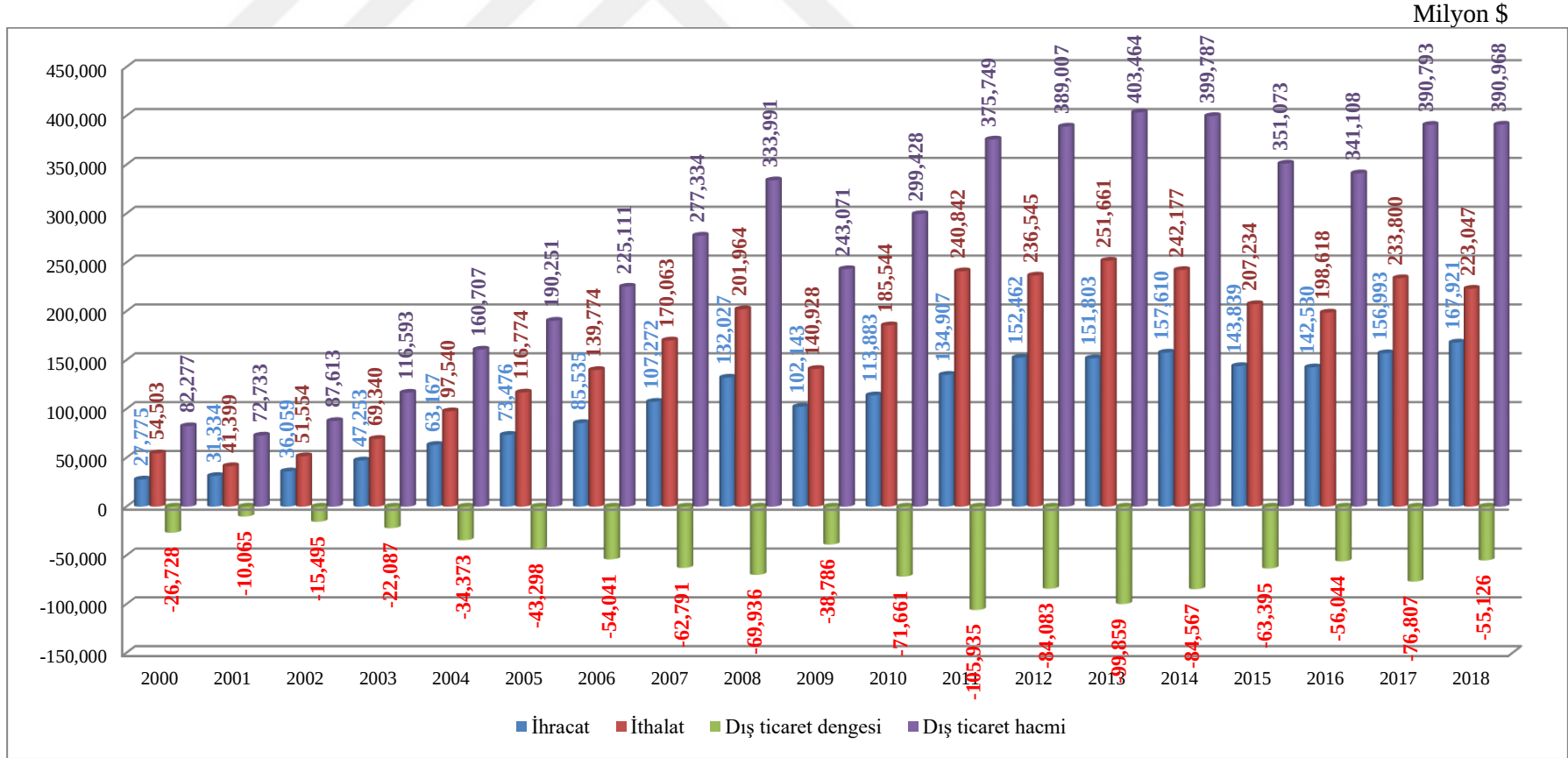
Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>, (01.11.2019).

Tablo 24’te 2000-2018 dönemine ait dış ticaret verileri yer almaktadır. Tablo 24 incelendiğinde; 2018 yılında ihracat 167.921 milyon \$ olarak görülmektedir. Böylelikle önceki yıla göre (2017 yılı 156.993 milyon \$) ihracat artışı göze çarpmaktadır. İthalatta ise 2018 yılında (223.047 milyon \$) 2017 yılına (233.800 milyon \$) göre düşüş görülmektedir.

2018 yılındaki dış ticaret hacminin 390.968 milyon \$ olarak gerçekleştiği ve 2017 yılı ile aynı seviyede olduğu söylenebilir. 2018 yılındaki dış ticaret açığı ise, 2017 yılına göre 76.807 milyon \$’dan 55.126 milyon \$’a inmiştir.

Grafik 10: Yıllara Göre Dış Ticaret (2000-2018)

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>, (01.11.2019).

Bu veriler ışığında, ihracatın ithalatı karşılama oranı 2017 yılında %67,1 iken, 2018 yılında %75,3 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca Grafik 10'da veriler daha net değerlendirilebilmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE İHRACAT, İTHALAT VE EKONOMİK BÜYÜMENİN 2000-2018 YILLARI ARASI EKONOMETRİK ANALİZİ

Bu bölümde konuyla ilgili literatür taramasının ardından Türkiye’de ihracat, ithalat ve ekonomik büyümenin 2000-2018 yılları arasındaki ekonometrik analizi incelenmiştir.

3.1. LİTERATÜR TARAMA

Literatürde, ekonomik büyüme, ithalat ve ihracat arasındaki ilişkiyi inceleyen pek çok çalışma bulunmaktadır. Çalışmaya ilişkin dönem, ele alınan değişkenler, kullanılan yöntem, literatürde yer alan çalışmalar arasında farklılık göstermektedir. Bu durum, ampirik sonuçlarında farklı olmasına neden olmaktadır.

Ekonomik büyüme, ithalat ve ihracat arasındaki ilişkiyi inceleyen yerli ve yabancı literatürdeki çalışmalar aşağıda sunulmaktadır.

Ekonomik büyüme üzerindeki dış ticaretin olumlu etkisi, literatürde ilk olarak Adam Smith tarafından belirtilmiştir. Ancak David Ricardo’nun uluslararası ekonomiye katkısı, günümüz küresel ekonomi için kaynak teşkil etmektedir. 1980’lerde ekonomistler uluslararası ticareti, üretim fonksiyonlarında içsel değişken olarak ele almaya başlamışlardır. Dış ticaret tarifelerinin ekonomik büyüme üzerinde belirleyici etkisi Romer (1990) tarafından belirtilirken, güçlü yabancı sendikaların ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu Young (1991) tarafından belirtilmiştir. Dış ticaretin ekonomik büyüme üzerinde olumlu faktör olarak etkisi Grossman ve Helpman (1991), Frankel ve Romer (1999), Rodrik ve Rodrigez (2000), Wacziarg ve Welch (2003), Alcalá ve Ciccone (2004) çalışmalarla tespit edilmiştir¹¹⁷.

Awokuse (2006), Bahmani-Oskooee ve Alse (1993), Medina Smith (2001), Ram (1987) ihracata dayalı büyüme hipotezini destekleyen sonuçlar elde etmişlerdir. Buna göre, ihracattaki gelişmeler ekonomik büyümenin temel etmenlerinden biridir. Berg (1997), Boltho (2009), Doraisami (1996)’ya göre ise büyüme ve ihracat arasında güçlü

¹¹⁷ Çakmak, s.137.

bir bağ bulunmaktadır. Ayrıca, ihracattan ekonomik büyümeye ve ekonomik büyümeden ihracata doğru pozitif bir ilişki mevcuttur¹¹⁸.

Ben-David (1993), küresel ekonomide açık ticaret rejimlerinin benimsenmesi ile birlikte kişi başına düşen gelirin bireyler arasında yaklaştırmaya başlayacağı belirtilirken; serbest ticaret rejimine sahip olan ekonomilerdeki büyüme oranının kapalı ekonomilere göre daha yüksek olacağı Warner ve Sachs (1995) tarafından belirtilmiştir. Edwards (1998), dış ticaretin toplam faktör verimliliği üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu iddia etmiştir. Buna ek olarak, dış ticaretin büyüme ve verimlilik üzerine etkisi başka araştırmada, Coe ve Helpman (1995), tartışılmıştır. Dış ticaret büyüme oranları ve ekonomik büyümenin karşılıklı ilişkisi Lewer ve Van den Berg (2004) tarafından analiz edilmiştir. Bu çalışmada %12’lik ihracat artışı sağlayan ülke, %2’lik dış ticaret artışı sağlayan ülkeye göre %2,5’lik daha fazla ekonomik büyüme sağladığı bulunmuştur¹¹⁹.

Dış ticaretin teknoloji ve bilgi taşınması yoluyla faktör verimliliği üzerinden toplam çıktıyı artıracığı (verimlilik sağlayacağı) konusunda Kunst ve Martin’in (1989)Avusturya ülkesi için, imalat sanayi verimlilik artışı ve ihracat arasında ihracata dönük büyüme hipotezini destekleyen Granger nedenselliğine dönük bir ilişki bulamamışlardır. Marin (1992), Almanya, İngiltere, Amerika ve Japonya için eşbütünleşme ve hata düzeltme modelleri yardımıyla imalat sanayi verimliliği ve reel ihracat arasındaki ilişkileri incelemiş, Amerika hariç diğer ülkelerde ihracatın, imalat sanayinde verimlilik artışına yol açtığını tespit etmiştir¹²⁰.

Yiğidim ve Köse (1997), Türkiye ekonomisinin 1980-1996 dönemini kapsayan Granger nedensellik testine dayanan çalışmalarında ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin anlamsız olduğu (belirleyici olmadığı), fakat ithalatın ekonomik büyüme üzerinde anlamlı olduğu sonucunu bulmuşlardır¹²¹.

Ekanayake (1999), yaptığı çalışmada ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu bağlamda gelişmekte olan sekiz Güney Asya ülkesini (Pakistan, Filipinler, Hindistan, Endonezya, Kore, Malezya, Sri Lanka ve Tayland) 1960-1967

¹¹⁸ Çapan, s.97.

¹¹⁹ Mehmet Adak, “Foreing Trade and Economic Growth The Case of Turkey” [Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği], **Middle Eastern Finance and Economics**, (8), 2010, s.138-139.

¹²⁰ Uçak ve Arısoy, s.640-643.

¹²¹ Arslan Yiğidim ve Nezir Köse, “İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki, İthalatın Rolü: Türkiye Örneği (1980-1996), **Ekonomik Yaklaşım**, 8(26), 1997, s.71-85, http://www.ekonomikyaklasim.org/dergipdfatilla/yayinlanmis_ciltler_c8_s26.htm, (12.03.2020).

yıllarını baz alarak eşbütünleşme ve Granger nedensellik testi ile incelemiştir. Ampirik sonuçlar Pakistan, Filipinler, Hindistan, Endonezya, Kore, Sri Lanka ve Tayland'da ihracat ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedenselliğin olduğunu göstermektedir. Malezya'da ise ihracattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik olduğu görülmektedir. Kısa dönem Granger nedensellik sonuçlarına göre ise Pakistan, Filipinler, Hindistan, Endonezya, Kore, Malezya ve Tayland'da ekonomik büyümeden ihracata doğru; Endonezya ve Sri Lanka'da ise ihracattan ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir¹²².

Lawrence ve Weinstein (1999), Japonya ve Kore'deki ekonomik büyümenin ihracata mı, yoksa ithalata mı bağlı olduğu noktasında endüstri düzeyinde toplam faktör verimliliği üzerine yaptıkları çalışmada; çeşitli kontrol değişkenlerine ek olarak ihracat ve ithalatı da eklemişler ve ithalatın toplam faktör verimliliği üzerine etkisinin olumlu olduğu sonucunu bulmuşlardır. İthalat vasıtasıyla teknoloji transferinin uzun dönem büyüme üzerinde etkisini araştıran Chuang (2002), yatay kesit verileri ile yaptığı çalışmada, uzun dönemde teknolojiye bağlı öğrenmenin büyüme üzerinde etkisinin pozitif ve anlamlı olduğunu ortaya koymuştur¹²³.

Saatçioğlu ve Karaca (2004), yaptıkları çalışmada Türkiye'de ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışma 1950-2000, 1950-1980 ve 1981-2000 dönemleri ayrı ayrı incelenmiştir. Ampirik sonuçlara ulaşılması için eşbütünleşme, ADF ve Granger nedensellik testleri uygulamıştır. Çıkan sonuçlara göre 1950-2000 yılları arasında büyümeden ihracata doğru tek yönlü nedensellik, 1950-1980 yılları arasında ihracat ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi olmadığı ve 1981-2000 yılları arasında ihracattan büyüme doğru tek yönlü nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmaya göre 1980'da uygulanan politikalar ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki nedenselliğin değişmesine yol açmıştır. 1981-2000 yılları arasında ise ihracata dayalı büyüme modeli Türkiye için geçerli olduğu sonucuna varılmıştır¹²⁴.

¹²²Ekanayake M. Ekanayeke, "Exports and Economic Growth in Asian Developing Countries: Cointegration and Error-Correction Models", **Journal Of Economic Development**, 24(2), Aralık, 1999, s.43.

¹²³ Uçak ve Arısoy, s.640-643.

¹²⁴ Cem Saatçioğlu ve Orhan Karaca, "Türkiye'de İhracat ile Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1980 Dönüşümün Etkisi", **Yönetim Dergisi**, (49), Ekim 2004, s.38-39.

Narayan ve Smyth (2004), yaptıkları çalışmada 1960-1999 yılları arasında Çin'de reel gelir, ihracat ve beşeri sermaye arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada kullanılan değişkenlere eşbütünleşme ve Granger nedensellik testlerini uygulamıştır. Yapılan çalışmada ihracat ve beşeri sermaye arasında çift yönlü, reel gelirden beşeri sermayeye ve ihracattan reel gelire doğru tek yönlü nedensellik olduğunu tespit edilmiştir¹²⁵.

Başka bir çalışma 1990-2004 dönemi için Türkiye-Ortadoğu ülkeleri (Irak, İran, İsrail, Kuveyt, Lübnan, Mısır, Suriye, Suudi Arabistan, Umman, Ürdün ve Yemen) için yapılmıştır. Direzinci (2005) tarafından yapılan çalışmada, ilgili ülkelerle Türkiye'nin dış ticaret rakamlarının (ihracat, ithalat) gelişimi analiz yolu ile incelenmiştir. Çalışma sonucunda, Türkiye'nin bölge ülkeleri ile olan ilişkilerini geliştirmesi gerektiği; aksi bir durumun Türkiye açısından bölgesel ve yerel siyasi sorunlar taşıyacağı sonucuna varmıştır¹²⁶.

Türkiye ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki dış ticareti inceleyen çalışmada, Kıyak (2005), Türkiye'nin; İsrail, Suudi Arabistan, İran, Suriye ve Irak gibi ülkelerle olan ticari ilişkilerini ithalat, ihracat, sektörel dağılım ve ürün bazında incelemiştir. Çalışma sonucunda Türkiye'nin dış ticaretinde bu bölgenin dış ticaret fazlası vermesi ve enerji ihtiyacının önemli bir kısmının bu bölgeden karşılanması nedeniyle; dış ticarete enerji odaklı açığı kapatma yolunda bölge ülkeleri ile olan ticaretin geliştirilmesi sonucuna varılmıştır¹²⁷.

Demirhan (2005), 1990-2004 yılları arasında Türkiye'de ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Vektör Hata Düzeltme ve koentegrasyon analiz modeli ile tespit etmeye çalışmıştır. Yapılan çalışmada çıkan sonuçlar ihracat ve büyüme arasında tek yönlü bir ilişkinin bulunduğunu göstermektedir. Çıkan sonuçlar bize Türkiye'de ihracatın arttırılmasına yönelik politikalara ağırlık verilmesi durumunda ekonomik büyümenin artacağını göstermiştir¹²⁸.

¹²⁵Paresh Kumar Narayan and Russell Smyth, "Temporal Causality and the Dynamics of Exports, Human Capital and Real Income in China", *Journal of Applied Economics*, 1(1), 2004, s.24.

¹²⁶ Aykut Direzinci, **1990-2004 Yılları Arasında Türkiye ile Ortadoğu Ülkelerinin Ekonomik İlişkileri**, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2005, s.149.

¹²⁷ Çakmak, s.141.

¹²⁸ Erdal Demirhan, "Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(4), 2005, s.75.

Kösekahyaoğlu ve Şentürk (2006), yaptıkları çalışmada Arjantin, Brezilya, Hindistan, Türkiye, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Çin ele alarak, 1980-2005 yılları arasında ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Granger nedensellik testi uygulanarak yapılan çalışma sonucunda, sekiz ülkeden Arjantin, Brezilya ve Hindistan için test edilen hipotez desteklenmezken, Türkiye, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Çin örneklerinde ihracatla milli gelir arasında güçlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır¹²⁹.

Kuran (2006), Türkiye'nin sınır komşusu ülkelerle olan ticaretini Suriye, İran, Irak, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan üzerinden incelemiştir. Çalışmada, Türkiye ile ilgili ülkeler arasındaki dış ticareti kümülatif olarak ve tek tek ülkeler bazında Türkiye'nin genel ticareti üzerinden oranlama yolu ile incelemiştir. Çalışmasının sonucunda; bölgenin siyasi istikrardan kaynaklanan sorunlarına ve Türkiye'nin zaman zaman yaşadığı ekonomik sorunlarına rağmen (2001 krizi gibi), Türkiye'nin bölgesinde ortaya koyduğu ticari performansını üst seviyelere çekmesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır¹³⁰.

Özer ve Erdoğan (2006), yaptıkları çalışmada 1987-2006 yılları arasında ekonomik büyüme, ihracat ve ithalat arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Yapılan çalışmada Granger, VAR ve eşbütünleşme testleri kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda ihracattan ekonomik büyümeye, ihracattan ithalat ve ithalattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada çıkan sonuçlar Türkiye'de, ihracat öncelikli büyüme hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir¹³¹.

Tang (2006), yaptığı çalışmada Hong Kong'da, 1980-2005 yıllarında GSYH, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Sonuçlara ulaşılması için ARDL ve Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Çıkan sonuçlar Hong Kong'da ilgili yıllar arasında ihracat ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik

¹²⁹ Levent Kösekahyaoğlu ve Canan Şentürk, “İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi: Türkiye ve Yeni Gelişen Ekonomiler Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2(4), 2006, s.42.

¹³⁰ Bülent Serkan Kuran, **Türkiye'nin Sınır Komşuları İle Ticari İlişkileri**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006, s.202.

¹³¹ Mustafa Özer ve Levent Erdoğan, “Türkiye'de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkilerin Zaman Serisi Analizi”, **Ekonomik Yaklaşım**, 17(60-61), 2006, s.93.

olduğunu ortaya koymuştur. Bunun dışında hizmet ihracatı ve GSYH arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır¹³².

Türkiye ekonomisine yönelik çalışmalarda ise Kurt ve Terzi (2007), 1989:Q1–2003:Q4 dönemini kapsayan üçer aylık değişkenlerin kullanıldığı çalışmada ihracat (imalat sanayi), ithalat (imalat sanayi), imalat sanayi üretiminde çalışılan saat başına verimlilik endeksi ve GSYH arasındaki ilişkiler VAR modeli yardımıyla etki-tepki ve nedensellik ilişkileri analiz edilmiştir. Çalışmada üç farklı VAR modeli oluşturulmuştur. Bunlar; ekonomik büyüme, imalat sanayi ihracatı ve verimlilik birinci model; ekonomik büyüme, imalat sanayi ithalatı ve verimlilik ikinci model; imalat sanayi ithalatı ve ihracatı ile verimlilik üçüncü modeli oluşturmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular ise; ihracat ile verimlilik artışı arasında çift yönlü, ekonomik büyüme ve ithalat arasında çift yönlü, ekonomik büyüme ile verimlilik artışı arasında çift yönlü bir ilişki bulmuşlardır. Bununla birlikte ihracattan ekonomik büyümeye ve ithalata doğru tek yönlü, ithalattan da verimlilik artışına doğru tek yönlü bir nedensellik bulmuşlardır¹³³.

Oskooee ve Oyolola (2007), yaptıkları çalışmadan 44 gelişmekte olan ülkeyi incelemişlerdir. Çalışma da ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki eşbütünleşme ve hata düzeltme modeli kullanılarak sonuçlara ulaşılması amaçlanmıştır. Çıkan sonuçlara göre iki değişken arasında çift yönlü bir nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Diğer bulgulara göre ihracata dayalı büyüme hipotezi çalışmada kullanılan ülkelerin %60'ında geçerli olduğu görülmüştür¹³⁴.

Jordaan ve Eita (2007), 1970-2005 yılları arasında Namibya'da ihracat, GSYH ve kişi başı GSYH arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme ve Granger nedensellik testlerini kullanarak araştırma yapmışlardır. Yapılan araştırma sonucunda ihracattan GSYH'ye ve kişi başı GSYH'ye tek yönlü nedensellik olduğu sonucuna varılmıştır. Bu bulgular

¹³²Tuck-Cheong Tang, “Export Led Growth In Hong Kong: Empirical Evidence From The Components Of Exports”, **International Journal Of Business and Society**, 7(1), 2006, s.30.

¹³³ Serdar Kurt ve Harun Terzi, “İmalat Sanayi Dış Ticareti Verimlilik ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 21 (1), 2007, s.26, <https://docplayer.biz.tr/20048981-Imalat-sanayi-dis-ticareti-verimlilik-ve-ekonomik-buyume-iliskisi.html>, (10.10.2019).

¹³⁴ Mohsen Bahmani Oskooee and Maharouf Oyolola, “Export Growth and Output Growth: An Application Of Bounds Testing Approach”, **Journal of Economics and Finance**, 1(31), 2007, s.9.

ihracata dayalı büyüme stratejisinin ekonomik büyümeye olumlu etki ettiğini göstermektedir¹³⁵.

Yapraklı (2007), yaptığı çalışmada Türkiye'de ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada 1970-2005 yılları ele alınmış olup yöntem olarak eşbütünleşme ve hata düzeltme modelleri geliştirilmiş, Granger nedensellik testi kullanılarak ekonometrik açıdan incelenmiştir. Çalışma sonucunda Türkiye ekonomisinde toplam ve sanayi ihracatından GSMH'ye doğru tek yönlü, tarım ve madencilik ihracatı ile GSMH arasında çift yönlü nedensellik olduğu sonucuna varılmıştır¹³⁶.

Türkiye, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Çin, Arjantin, Brezilya ve Hindistan'ı içine alan sekiz gelişmekte olan ülkenin dış ticaret ve milli geliri ihracata dayalı büyüme hipotezi Granger nedensellik analizi ile incelenmiştir Şentürk (2007). İnceleme sonucunda test edilen hipotez için Arjantin, Brezilya ve Hindistan için desteklenmezken; Türkiye, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Çin örneklerinde ihracatla milli gelir arasında güçlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir¹³⁷.

İtik (2008) tarafından yapılan bir çalışmada, Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile olan ekonomik ve ticari ilişkileri incelenmiştir. Irak, İsrail, İran, Suriye ve Suudi Arabistan ile Türkiye'nin dış ticareti; ihracat, ithalat ve ürün bazında incelenmiştir. 1989-2006 yıllarını kapsayan çalışma sonucunda Türkiye'nin batı odaklı ve sanayiye yönelik rekabetçi yapısı bu bölgeye yönelik dış ticarete bir üstünlük sağlayacağı ve bunun sonucunda ilgili ülkelere yönelik bir dış ticaret politikasında Türkiye'nin kazançlı çıkacağı sonucuna varılmıştır¹³⁸.

Gerni, Emsen ve Değer (2008), 1980-2006 yıllarını kapsayan yıllık verileri temel alarak Feder (1982) modeli çerçevesinde Türkiye ekonomisinde ihracat-ekonomik büyüme ilişkisini incelemişlerdir. Yapılan çalışma sonucunda, ihracatın ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı bir ilişkiye rastlanırken; ithalattaki artışın modele

¹³⁵ Andre C. Jordaan and Joel Hinaunye Eita, Export And Economic Growth in Nambia: A Granger Casualty Analysis, **South African Journal Of Economics**, 3(75), 2007, s.540.

¹³⁶ Sevda Yapraklı, "İhracat İle Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 34, Haziran, 2007, ss.97-112.

¹³⁷ Çakmak, s.140.

¹³⁸ Ülkü Mazman İtik, **Türkiye'nin Ortadoğu Ülkeleri ile Ekonomik ve Ticari İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme**, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2008, s.104.

katılmasıyla birlikte ihracatın istatistikî açıdan anlamlılığını kaybettiği görülmüştür. Son olarak çalışmada 1989-2007 dönemi için aylık verilerden yola çıkılarak ara malı ve sermaye malı ithalatı ile toplam mal ihracatı ve milli geliri temsilen seçilen sanayi üretim endeksi arasındaki ilişkiler nedensellik testleri ile de incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre ise Türkiye ekonomisi için ihracatın (ekonomik büyüme) ara malı ve sermaye malı ithalatından önemli oranda etkilendiği yönündedir¹³⁹.

Alagöz (2009), Türkiye'nin dış ticaret ve büyüme ilişkisi içsel büyüme teorisi çerçevesinde 1980-2006 dönemi için incelenmiştir. Granger nedenselliği analizi çerçevesinde dış ticaret hacmi / GSYH, makine ve teçhizat harcamaları / GSYH ve liseye kayıtlı öğrenci sayısı / toplam nüfus değişkenlerinin GSYH üzerindeki etkisi incelenmiştir. Analiz sonucunda, dış ticaretten GSYH'ya doğru tek taraflı bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir¹⁴⁰.

Türkiye ekonomisi için Sezgin (2009) tarafından yapılan ve 1990-2006 yıllarını kapsayan çalışmada, dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi; ihracat, ithalat ve nüfus değişkenleri yardımıyla incelenmiştir. Çalışma sonucunda Türkiye'nin Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) artış hızının dış ticaret artış hızı ile paralellik gösterdiğini; hatta bazı dönemlerde dış ticaret artış hızının GSMH artış hızından yüksek çıktığı tespit edilmiştir¹⁴¹.

Aktaş (2009), yaptığı çalışmada Türkiye'de 1996-2006 yılları arasındaki ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmıştır. Çalışmada yöntem olarak Johansen Eşbütünleşme, ADF birim kök, Granger ve VECM kullanılmıştır. Ampirik sonuçlara göre kısa dönemde ithalatla ekonomik büyüme ve ihracatla ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedenselliğin olduğu görülmüştür. Hata düzeltme modeline göre ise uzun dönemde ihracattan ithalata, ithalattan ihracata,

¹³⁹Cevat Gerni, Ö. Selçuk Emsen ve M. Kemal Değer, “İthalata Dayalı İhracat Ve Ekonomik Büyüme: 1980-2006 Türkiye Deneyimi”, 2008, s.5, http://debis.deu.edu.tr/userweb/iibf_kongre/dosyalar/deger.pdf, (15.10.2019).

¹⁴⁰ Mehmet Alagöz, “İçsel Büyüme Teorisi Çerçevesinde Türkiye’de Dış Ticaret ve Büyüme İlişkisi Üzerine Bir Nedensellik Analizi (1980-2006)”, **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, 46(529), 2009, http://www.ekonomikyorumlar.com.tr/dergiler/makaleler/529/Sayi_529_Makale_05.pdf, (12.03.2020).

¹⁴¹ Şennur Sezgin, “Türkiye’de 1990-2006 Yılları Arasında Dış Ticaret Ekonomik Büyüme İlişkisi”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, (22), 2009, http://journals.manas.kg/mjsr/oldarchives/Vol11_Issue22_2009/644-1746-1-PB.pdf, (12.03.2020).

ekonomik büyümeden ihracata ve ekonomik büyümeden ithalata doğru tek yönlü nedensellik olduğu sonucuna varılmıştır¹⁴².

Mahadevan (2009), Singapur'da ihracat, ithalat, ekonomik büyüme ve GSYH arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yaptığı çalışmada 1974-2004 yılları arasını baz alarak, Toda Yomato nedensellik, eşbütünleşme ve VAR modelleri yardımıyla sonuca ulaşmayı amaçlamıştır. Ampirik çalışma sonucunda yazar ithalat ve ekonomik büyüme, ihracat ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedenselliğin olduğunu ortaya koymuştur¹⁴³.

Şimşek ve Kadılar (2010), Türkiye'de beşeri sermaye birikimi, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi irdelenmiştir. 1960-2004 dönemindeki yıllık reel GSYH, reel ihracat ve yükseköğrenime kayıt miktarı serileri kullanılmış olup, eşbütünleşme ve hata düzeltme yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmada ihracattaki ve beşeri sermayedeki artışın ekonomik büyümeyi desteklediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum beşeri sermayeye dayalı içsel büyüme teorisini ve ihracata dayalı büyüme hipotezini desteklemektedir¹⁴⁴.

Temiz ve Gökmen (2010), ampirik çalışmalarında 1950-2009 yılları arasında Türkiye'de ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yaptıkları çalışmada yöntem olarak, ADF birim kök sınaması, Johansen Eşbütünleşme sınaması, Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) ve Granger nedensellik sınamasını kullanmışlardır. Yapılan analizler sonucunda ekonomik büyümeden ihracata doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğu görülmüştür¹⁴⁵.

Genç ve diğerleri (2010), 1980-2007 yılları arasında Türkiye'de ihracat, büyüme ve beşeri sermaye arasındaki ilişkiyi, Toda Yomato nedensellik testi kullanarak çalışma yapmışlardır. Çalışma sonucunda ihracattan beşeri sermayeye doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu görülmüştür. Elde edilen bulgular, Türkiye'nin ihracat yapısında

¹⁴² Cengiz Aktaş, "Türkiye'nin İhracat, İthalat Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik Analizi", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** (18), 2009, s.35.

¹⁴³ Renuka Mahadevan, The Sustainability of Export-Led Growth: The Singaporean Experience, **In Developing Areas of the Journal Academic Journal**, 1(43), 2009, s.243-244.

¹⁴⁴ Şimşek ve Kadılar, s.135-136.

¹⁴⁵ Dilek Temiz ve Aytaç Gökmen, "An Analysis Of The Export And Economic Growth In Turkey Over The Period Of 1950-2009", **International Journal of Economic and Administrative Studies**, 2(5), 2010, s.124.

görülen değişme sonucunda beşeri sermayeye duyulan gereksinimin arttığını göstermektedir¹⁴⁶.

Takım (2010), yaptığı çalışmada Türkiye'de 1975-2008 yılları arasında ekonomik büyüme ve ihracat arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik yöntemi kullanarak araştırmıştır. Ampirik araştırma sonucunda ihracat ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik olmadığı tespit edilmiştir¹⁴⁷.

Taştan (2010), Türkiye ekonomisi için 1985:Q1-2009:Q5 dönemini kapsayan çalışmasında; ihracat, sanayi üretimi ve ithalat değişkenleri arasındaki karşılıklı etkileşim ve nedensellik ilişkileri frekans-alanı yöntemlerini kullanarak incelemiştir. Değişkenlerin logaritmik birinci farklarıyla kurulan modeller çerçevesinde ortaya çıkan bulgulara göre; yüksek frekanslarda farklı nedensellik sıralamaları ortaya çıkmasına rağmen, uzun dönemde nedenselliğin yönü sanayi üretimi büyüme oranından ihracata dönük büyüme oranına doğrudur. Buna ek olarak, ithalat büyüme hızının sanayi büyüme hızının Granger nedeni olduğunu bulunmuştur. Bu bulgular 'ithalata dayalı büyüme' ve 'büyüme çekişli ihracat' hipotezlerini destekler niteliktedir¹⁴⁸.

Altıntaş ve Çetintaş (2011), 1970-2007 yıllık verilerini kullanarak Türkiye'de ekonomik büyüme, beşeri sermaye, ihracat ve sabit sermaye arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada yöntem olarak eşbütünleşme, VAR ve Granger nedensellik yöntemleri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda ihracattan beşeri sermayeye, beşeri sermayeden sabit sermayeye, sabit sermayeden ekonomik büyümeye çift yönlü; sabit sermayeden ihracata, ihracattan ekonomik büyümeye ve ekonomik büyümeden beşeri sermayeye doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlara göre, ithalat ve ihracatın ekonomik büyümeyi etkilediğinin ve bu durumun ihracat dayalı ekonomik büyümeyi desteklediği saptanmıştır¹⁴⁹.

¹⁴⁶ Murat Can Genç, Mustafa Kemal Değer ve Metin Berber, "Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Ekonomisi Üzerine Nedensellik Analizi", **The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management** (5), 2010, s.29.

¹⁴⁷ Abdullah Takım, "Türkiye'de GSYİH ile İhracat Arasındaki İlişki: Granger Nedensellik Testi", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 14(2), 2010, s.1.

¹⁴⁸ Hüseyin Taştan, "Türkiye'de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Spektral Analizi", **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, 2 (1), 2010, s.87, http://www.sobiad.org/eJOURNALS/dergi_EBD/arsiv/2010_1/10huseyin_tastan.pdf, (25.10.2019).

¹⁴⁹ Halil Altıntaş ve Hakan Çetintaş, "Türkiye'de Ekonomik Büyüme, Beşeri Sermaye ve İhracat Arasındaki İlişkilerin Ekonometrik Analizi: 1970-2005", **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi** (36), 2011, s.51.

Saraç (2013), ihracat ve ithalatın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini Ram (1985) modeliyle doğrusal olmayan Markov süreci ile 1989:Q2-2011:Q4 üçer aylık verilerle araştırmıştır. Araştırma neticesinde, hem daralma ve hem de genişleme dönemlerinde ihracat ve ithalatın ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini belirlemiştir¹⁵⁰.

Uçan ve Koçak (2014), 1990-2011 üçer aylık verileri ile Granger nedensellik analizi sonuçlarına göre ithalat ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, ihracattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi belirlenmiştir¹⁵¹.

Korkmaz ve Aydın (2015), Türkiye'de 2002:Q1 ile 2014:Q2 dönemleri arasında ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi, VAR ve Granger nedensellik testleri uygulayarak açıklamışlardır. Ampirik sonuçlara göre ithalat ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedenselliğin belirlendiği saptanmıştır. Bu sonuç büyüme çekişli ithalat yaklaşımlarının Türkiye için geçerli olduğunu göstermektedir¹⁵².

Acet, Erdoğan ve Köksal (2016), 1998-2013 yılları için üçer aylık veriler kullanılarak ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerini araştırmıştır. Elde edilen sonuçta, ithalatın ekonomik büyüme üzerinde temel belirleyici unsur ve büyümenin kaynağı olduğunu tespit etmiştir¹⁵³.

Arvasve Torusdağ (2016), yaptıkları çalışmada Türkiye'de 1987-2015 yılları arasında ekonomik büyüme üzerinde ithalat ve ihracatın etkisini incelemişlerdir. Çalışmada yöntem olarak En Küçük Kareler (EKK) yöntemi kullanılmıştır. Ampirik sonuçlar büyüme ve ithalatın pozitif yönlü ilişki içerisinde olduğunu tespit etmiştir. Bunun dışında ithalatta meydana gelen 1 birimlik değişimin ekonomik büyümeye 20.3101 birimlik bir katkı sağladığı görülmektedir. Çalışmada çıkan temel sonuç büyümenin kaynağının ithalata dayalı olduğunu göstermektedir¹⁵⁴.

¹⁵⁰ Taha Bahadır Saraç, "İhracat ve İthalatın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği", **Ege Akademik Bakış**, 13 (2), 2013, ss.181-194.

¹⁵¹ Okyay Uçan ve Esra Koçak, "Türkiye'de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki", **Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi**, 7(2), 2014, ss.51-60.

¹⁵² Suna Korkmaz ve Ahmet Aydın, "Dış Ticaret - Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İİBF Dergisi**, 10(3), Aralık 2015, s.47.

¹⁵³ Acet, Erdoğan ve Köksal, ss.145-161.

¹⁵⁴ M. Akif Arvas ve Mustafa Torusdağ, "İthalat ve İhracatın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi", **Iğdır Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 1(2), Aralık 2016, ss.1-18.

Temel (2016), Türkiye'de 1998:Q1 ile 2015:Q4 dönemleri arasında ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Dickey Fuller birim kök testi, Granger nedensellik uygulayarak açıklamaya çalışmıştır. Çalışma sonucunda ekonomik büyüme ve ithalat arasında karşılıklı ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Bu durum Türkiye'de GSYH'nin artmasındaki temel kıstasın ithalattan kaynaklandığını göstermektedir¹⁵⁵.

Aytaç (2017), 2011-2016 yılları arasında ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Granger nedensellik ve Zivot-Andrews birim kök testi ile analiz edilmiştir. Ekonomik büyümeden ihracata doğru tek yönlü nedensellik sonucuna varılmıştır¹⁵⁶.

Acaravcı ve Akyol (2017), yaptıkları çalışmada 1998:Q1-2015:Q3 dönemleri arasında doğrudan yabancı yatırımlar ile dış ticaretin zaman serisi yöntemi ile büyüme üzerine etkileri araştırılmıştır. İthalat ve doğrudan yabancı yatırımlardan büyümeye doğru tek yönlü nedenselliğin olduğu görülmüştür¹⁵⁷.

Akcan ve Metin (2018), Türkiye'de 2000:Q1-2017:Q2 dönemleri arasında ihracat ve ithalatın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri birim kök testi ve Granger nedensellik testleri ile araştırılmıştır. Modelde kullanılan değişkenler kriz öncesi ve kriz sonrası olarak ikiye ayrılmıştır. 2001:Q1 ile 2007:Q2 kriz öncesini temsil ederken, 2009:Q1 ve 2017:Q2 kriz sonrasını temsil etmektedir. Küresel kriz öncesi bulgular ihracat ve ithalatın ekonomik büyümenin nedeni olduğunu açıklar niteliktedir. Kriz sonrası bulgular da ise ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ortadan kalktığını göstermektedir¹⁵⁸.

Dereli (2018), dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmek için 1969-2016 yıllık verileri kullanılmıştır. Johansen Eşbütünleşme, hata düzeltme modeli ve Granger nedensellik testleri kullanılmıştır. İhracat ile ithalat ve ithalat ile büyüme arasında nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir¹⁵⁹.

¹⁵⁵ Ümit Can Temel, "Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi", **Paradigma**, 1(1), 2016, s.13.

¹⁵⁶ Ayhan Aytaç, "Ekonomik Büyüme – İhracat İlişkisi: 2001-2016 Türkiye Örneği", **Social Sciences Research Journal**, Volume 6, Issue 4, December 2017, s.214.

¹⁵⁷ Ali Acaravcı ve Müge Akyol, "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi", **Uluslar arası Ekonomi ve Yenilik Dergisi**, 3(1), 2017, s.28.

¹⁵⁸ Ahmet Tayfur Akcan ve İsmail Metin, "Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi Türkiye Örneği", **Turkish Studies**, Volume 13/14, Spring 2018, s.11.

¹⁵⁹ Deniz Dilara Dereli, "Türkiye'de Ekonomik Büyüme ile Dış Ticaret Arasındaki Nedensellik İlişkisi (1969-2016)", **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, 16(3), Eylül 2018, s.279.

3.2. VERİ SETİ

Çalışmada, 2000:Q1-2018:Q4 dönem aralığında 3 aylık veriler ele alınarak ithalat, ihracat ve GSYH arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Verilerin üçer aylık olarak analiz edilmesinin nedeni zaman serisi analizlerinde ortaya çıkan gözlem sayısının yetersizliğidir. Söz konusu analiz edilen dönem yıllık olarak bakıldığında 19 yıl olduğundan gözlem sayısı yetersizliği ortaya çıkmaktadır. Zaman serisi analizinin yapılabilmesi için gözlem sayısının en az 30 olması gerektiğinden bu dönemler arası 3 aylık veriler ile ekonometrik analiz yapılarak sonuçlar elde edilmiştir.

LNy: Doğal Logaritması alınmış GSYH'ı

LNİ: Doğal Logaritması alınmış ithalatı

LNİX: Doğal Logaritması alınmış ihracatı temsil etmektedir.

Bu ilişkiyi tahmin etmede kullanılan veriler TÜİK veri tabanından alınmıştır. İthalat, ihracat ve GSYH için kullanılan veriler mevsimsellikten arındırılmış olup ardından logaritması alınarak analize dahil edilmiştir. Yapılan analizlerin doğru sonuçlar vermesi için seriler Tramo/Seats yöntemi kullanılarak mevsimsellikten arındırılmıştır. Modellerin analizinde Eviews 9 programından yararlanılmıştır.

3.3. METODOLOJİ

Çalışmada kullanılan veriler ile çalışmanın amacına uygun nedensellik analizi yapılmıştır. Bunun için modelde kullanılan serilerin durağan olması önemlidir. Serilerin durağan olup olmadığını test etmek için Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) birim kök testi kullanılmıştır. Verilerin durağan çıkması sonucu ilk olarak VAR analizi gerçekleştirilmiştir. VAR analizinde bilgi kriterlerine göre gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Belirlenen gecikme uzunluğu sonrası değişkenler arası nedensellik ilişkisi Granger nedensellik analiziyle teste tabi tutulmuştur. Burada gayri safi yurtiçi hasıladaki büyümenin nedeni, ithalat ve ihracat bağlamında açıklanmaya çalışılmış ve değişkenlerin birbirleriyle olan etkileşimleri ortaya konulmuştur. Ardından grafiklerle desteklenerek etki-tepki analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analizde değişkenler arası meydana gelecek rastgele bir şokun diğer değişkenler üzerindeki etkisi incelenmiştir. Değişkenlerde ortaya çıkan değişimlerin nedenlerini belirlemek için son olarak varyans ayrıştırması yapılarak analiz sonuçlandırılmıştır.

3.4. UYGULAMA BULGULARI

Bu bölümde birim kök testi, Johansen Eşbütünleşme testi, gecikme uzunluğunun belirlenmesi, AR karakteristik polinomun ters köklerinin birim çember içerisindeki konumu, VAR modeli, Granger nedensellik analizi, etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırması incelenmektedir.

3.4.1. Birim Kök Testi

İstatistiksel analiz yapılabilmesi için zaman serilerinde kullanılan değişkenlerin o zaman aralığında durağan olup olmadığı test edilecektir. Durağan olmayan veriler sahte regresyon problemi yaratacak olup aynı zamanda serilerin de doğru saptanmamasına yol açacağından serilerin durağan olması önemlidir. Durağan olmayan seriler 1. ve 2. farkları alınarak durağan hale getirilmelidir. Söz konusu serilere ait durağanlığı tespit etmek için ADF birim kök testi uygulanmıştır.

Tablo 25: GSYH Durağanlık Sınanması

Genişletilmiş Dickey Fuller Birim Kök Testi (ADF)			
Seviye Değerinde		1. Fark Değerinde	
Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
-1.600443	0.4774	-6.149121	0.0000
Kritik Değerleri Test Etme		Kritik Değerleri Test Etme	
%1	-3.520307	%1	-3.521579
%5	-2.900670	%5	-2.901217
%10	-2.587691	%10	-2.587981

ADF birim kök testi seviye değerinde test istatistik değeri -1.600443, olasılık değeri 0.4774 olan GSYH değişkeninin durağan olmadığı görülmektedir. 1. fark değerinde ise serinin test istatistiği -6.149121, olasılık değeri 0.0000 olarak görülmüştür. Test istatistik değerinin %1, %5, %10 anlamlılık düzeylerinde MacKinnon kritik değerinden mutlak değer olarak yüksek çıkması 1. fark alındığında serinin durağan hale geldiğini gösterir. Bu durumda H_0 hipotezinin reddedildiği, H_1 hipotezinin ise reddedilmediği görülmektedir. Sonuç olarak, seri durağandır ve birim kök içermemektedir.

Tablo 26: İhracatın Durağanlık Sınanması

Genişletilmiş Dickey Fuller Birim Kök Testi (ADF)			
Seviye Değerinde		1. Fark Değerinde	
Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
-2.230340	0.1975	-4.963727	0.0001
Kritik Değerleri Test Etme		Kritik Değerleri Test Etme	
%1	-3.520307	%1	-3.524233
%5	-2.900670	%5	-2.902358
%10	-2.587691	%10	-2.588587

ADF birim kök testi seviye değerinde test istatistik değeri -2.230340, olasılık değeri 0.1975 olan ihracat değişkeninin durağan olmadığı görülmektedir. 1. fark değerinde ise serinin test istatistiği -4.963727, olasılık değeri 0.0001 olarak görülmüştür. Test istatistik değerinin %1, %5, %10 anlamlılık düzeylerinde MacKinnon kritik değerinden mutlak değer olarak yüksek çıkması, 1. fark alındığında serinin durağan hale geldiğini gösterir. Bu durumda H_0 hipotezinin reddedildiği, H_1 hipotezinin ise reddedilmediği görülmektedir. Sonuç olarak, seri durağandır ve birim kök içermemektedir.

Tablo 27: İthalatın Durağanlık Sınanması

Genişletilmiş Dickey Fuller Birim Kök Testi (ADF)			
Seviye Değerinde		1. Fark Değerinde	
Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
-1.626140	0.4643	-5.424766	0.0000
Kritik Değerleri Test Etme		Kritik Değerleri Test Etme	
%1	-3.521579	%1	-3.521579
%5	-2.901217	%5	-2.901217
%10	-2.587981	%10	-2.587981

ADF birim kök testi seviye değerinde test istatistik değeri -1.626140, olasılık değeri 0.4643 olan ithalat değişkeninin durağan olmadığı görülmektedir. 1. fark değerinde ise serinin test istatistiği -5.424766, olasılık değeri 0.0000 olarak görülmüştür. Test istatistik değerinin %1 %5 %10 anlamlılık düzeylerinde MacKinnon kritik değerinden mutlak değer olarak yüksek çıkması 1. fark alındığında serinin durağan hale geldiğini gösterir. Bu durumda H_0 hipotezinin reddedildiği, H_1 hipotezinin ise reddedilmediği görülmektedir. Sonuç olarak, seri durağandır ve birim kök içermemektedir.

3.4.2. Johansen Eşbütünleşme Testi

Tüm değişkenlerin birinci farklarında durağan olması uzun dönemde eşbütünleşmenin olup olmadığının test edilmesine yol açmıştır. Bununla birlikte VAR analizinin yapılabilmesi için uzun dönemde tüm değişkenlerin eşbütünleşik ilişki içerisinde olması gerekmektedir. Bunun için Johansen Eşbütünleşme testi yapılmıştır. Bu test değişkenler arasında eşbütünleşik ilişkinin olup olmadığını test etmektedir. Hiç koentegre vektör(rank) yoktur hipotezinin reddedilmesinin yanı sıra tahmin edilen denkleme göre de kaç tane koentegre vektörün kurulacağını sonucunda vermektedir. Bir denklemde bağımsız değişken sayısına göre rankı belirlenmekte, $r=k-1$ tane koentegre vektör kurulması gerektiği sonucuna varılmaktadır. Çalışmada iki tane bağımsız değişken olduğu için $r=2-1$ 'den bir adet koentegre vektör kurulmalıdır.

Tablo 28: Trace İstatistiğine Göre Koentegrasyon Testi

Hipotezler	Özdeğer	Trace İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık
Yok*	0.397012	51.03846	35.19275	0.0005
En Fazla 1	0.170854	15.62838	20.26184	0.1925
En Fazla 2	0.035266	2.513220	9.164546	0.6749

Yukarıdaki tablo incelendiğinde iz testi sonuçlarına göre 51.03846 olan iz istatistik değeri 35.19275 olan %5 kritik değerden büyük olduğu için H_0 hipotezi reddedilmektedir. Bu durumda hiç koentegre vektör yoktur hipotezi reddedilmekte ve yine bu istatistiğe göre 1 adet koentegre vektör kurulabildiği sonucuna varılmaktadır.

Tablo 29: Max-Eigen İstatistiğine Göre Koentegrasyon Testi

Hipotezler	Özdeğer	Max-Eigen İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık
Yok*	0.397012	35.41008	22.29962	0.0004
En Fazla 1	0.170854	13.11516	15.89210	0.1301
En Fazla 2	0.035266	2.513220	9.164546	0.6749

Maksimum özdeğerlilik testine göre, 35.41008 olan maksimum öz istatistiği 22.29962 olana değere karşılaştırıldığında hiç koentegre vektör kurulamaz hipotezi reddilerek en fazla bir adet koentegre vektör kurulabilir hipotezi kabul edilmektedir.

Sonuç itibarıyla en fazla bir adet koentegre vektör kurulmalıdır hipotezi kabul edilerek değişkenler arasında eşbütünleşik ilişkinin var olduğu söylenebilir. Ve $r= k-1$ şartının sağlandığı görülmektedir.

3.4.3. Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

VAR modeli tahmininin sağlıklı olması için uygun optimal gecikme uzunluğunun tespit edilmesi önemlidir.

Tablo 30: Gecikme Uzunluğunun Seçimi

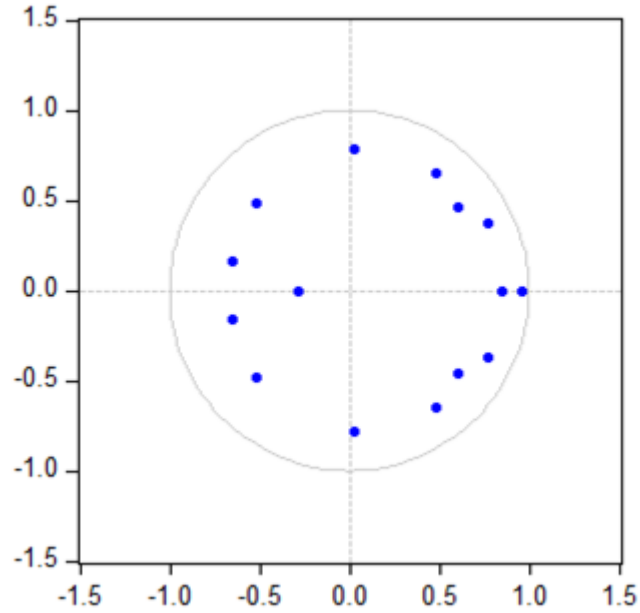
Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	115.0202	NA	7.81e-06	-3.246961	-3.149826	-3.208425
1	332.3466	409.4556	1.86e-08	-9.285409	-8.896869*	-9.131262*
2	345.0816	22.88614	1.67e-08*	-9.393671	-8.713725	-9.123914
3	348.9170	6.558985	1.95e-08	-9.243971	-8.272620	-8.858603
4	356.6428	12.54041	2.04e-08	-9.207037	-7.944281	-8.706060
5	372.1422	23.8071*	1.71e-08	-9.395426*	-7.841265	-8.778839
6	378.2808	8.896505	1.89e-08	-9.312487	-7.466920	-8.580289
7	386.0509	10.58539	2.01e-08	-9.276838	-7.139867	-8.429030

Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) ve Hannan-Quinn Bilgi Kriterine (HQ) göre uygun gecikme uzunlukları 1 olarak, Son Kestirim Hatası (FPE)'na göre uygun gecikme 2 olarak Ardışık Modifiye Edilmiş LR test istatistiği ve Akaiki Bilgi Kriteri (AIC)'ne göre uygun gecikme uzunluğu 5 olarak belirlenmiştir. Gecikme uzunluğu 1 olan kriter dikkate alındığında değişen varyans sorunu ortaya çıkmakta (1.Gecikme için ki-kare değeri 83,3929 ve olasılık değeri 0,000'dır), kalıntılar normal dağılamamakta (Jarque-Bera istatistik değeri 60,95 ve olasılık değeri 0,000'dır) ve otokorelasyon (LM istatistiği 30,32 ve olasılık değeri 0,0004'tür) sorunu ortaya çıkmaktadır. 2. uygun gecikme durumunda değişen varyans (ki-kare değeri 101,30 ve olasılık değeri 0,0130'dır) normal dağılımın gerçekleşmediği (79,56 ve olasılık değeri 0,000'dır) ancak otokorelasyonun giderildiği sonucuna varılabilir(LM test istatistiği 10,360 ve olasılık değeri 0,3223'tür). Son olarak 5 olarak belirlenen gecikme değerinde değişen varyansın olmadığı (ki-kare değeri 196,262 ve olasılık değeri 0,1928'dir), kalıntıların normal dağılıma sahip olduğu (Jarque-Bera test istatistiği 0,9151 ve olasılık değeri 0,6328'dir.) ve son olarak da otokorelasyonun bu gecikme düzeyinde giderildiği saptanmıştır (LM istatistiği 8,878 ve olasılık değeri 0,4489'dur). AIC kriterine göre uygun gecikme uzunluğu 5'tir. VAR(5) modeli tahmin edilecektir.

3.4.4. AR Karakteristik Polinomun Ters Köklerinin Birim Çember İçerisindeki Konumu

AR karakteristik polinomunun ters köklerinin hiçbirinin birim çember dışında yer almaması kurulan VAR sisteminin istikrarlı bir yapıda olduğunu doğrulamaktadır. Tahmin edilen modele ait AR karakteristik polinomun ters köklerinin birim çember içerisindeki konumu da, modelin durağanlık açısından herhangi bir sorun taşımadığını ortaya koymuştur.

Grafik 11: VAR Modelinin İstikrar Grafiği

3.4.5. Vektör Otoregresyon (VAR) Modeli

VAR modelinin yapısal bir sorun içerip içermediğini test edebilmek için otokorelasyon, değişen varyans ve normal dağılım testlerinin yapılması gerekmektedir. Otokorelasyonun varlığını saptayan LM testi sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 31: LM Testi Sonuçları

Gecikme Uzunluğu	LM İstatistiği	Olasılık
1	22.25983	0.0081
2	14.94397	0.0925
3	17.73203	0.0384
4	13.43583	0.1439
5	8.878186	0.4486
6	5.906657	0.7492
7	9.340726	0.4064
8	11.75125	0.2277
9	11.00039	0.2757
10	4.107189	0.9042
11	4.300558	0.8905
12	8.264064	0.5078

Tablo 31 incelendiğinde, VAR modelindeki hata terimlerinin birbiri ile olan ardışıklığının var olup olmadığı test edildiğinde 12. gecikmeye kadar ele alınarak 4. gecikmeden sonra olasılık değerinin yüzde 10'dan büyük olması ile otokorelasyonun giderildiği sonucuna varılmıştır.

Hata teriminin varyansının tüm değişkenlerde sabit olup olmadığını yani değişen varyans sorununu test eden White testi sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 32: White Testi

Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	Olasılık
196.2620	180	0.1928

Değişen varyans için yapılan White testi sonuçlarına göre VAR(5) modeli için ki-kare değeri 196,2620 olarak bulunmuştur. Serbestlik derecesi 180 olan testin olasılık değeri 0,1928'dir ve yüzde 5 den büyük olduğu için değişen varyans yoktur olan H_0 hipotezi kabul edilmektedir. Sonuç olarak modeldeki her bir değişkenin değişen varyans sorunu yoktur.

VAR(5) modelinde tutarlı sonuçlar için bir diğer gereklilik olan kalıntıların normal dağılmasıdır. Bunun için Jarque-Bera testi uygulanmaktadır. Söz konusu test sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 33: Normal Dağılım Testi

Bileşen	Jarque-Bera	Serbestlik Derecesi	Olasılık
1	12.84035	2	0.0016
2	184.7398	2	0.0000
3	0.915146	2	0.6328

Tablo 33 incelendiğinde Jarque-Bera test istatistiği Cholesky dikeyleştirilmesine göre 2 serbestlik derecesi altında ve denklemde bir bağımlı iki bağımsız değişken olmakla birlikte toplamda üç değişkenin hata kalıntıları normal dağılmaktadır. 0,915146 olan Jarque-Bera test istatistiğinin olasılık değeri 0,6328’dir ve yüzde 5 anlamlılık düzeyinden büyük olduğu için hata terimleri normal dağılıma sahiptir olan H_0 hipotezi kabul edilmektedir.

Tablo 34: VAR (5) Modeli Sonuçları

	$LN Y_t$	$LN X_t$	$LN M_t$
$LN Y_{t-1}$	0.695895*	-0.015411	-0.054626
$LN Y_{t-2}$	0.174781	0.071003	0.390250
$LN Y_{t-3}$	-0.217302	-0.143986	-0.162145
$LN Y_{t-4}$	-0.043956	-0.224926	-0.357259
$LN Y_{t-5}$	0.050618	0.168058	0.311151
$LN X_{t-1}$	-0.094497	0.668043*	-0.238813
$LN X_{t-2}$	0.173639	0.338118	0.295442
$LN X_{t-3}$	0.063237	-0.469284*	-0.233297
$LN X_{t-4}$	0.307929	-0.084038	0.126041
$LN X_{t-5}$	-0.297064	0.414744*	0.037574
$LN M_{t-1}$	0.578446*	0.308153	1.609076*
$LN M_{t-2}$	-0.639593*	-0.184116	-1.046557*
$LN M_{t-3}$	0.175395	0.025301	0.385856
$LN M_{t-4}$	-0.244376	0.404267***	0.059899
$LN M_{t-5}$	0.252872	-0.346262**	-0.150619
R^2	0.983619	0.989162	0.984547
F	220.1681	334.6399	233.6184
AIC	-2.349788	-2.612669	-2.138885
SC	-1.839888	-2.102770	-1.628986

*:0.01 yanılma düzeyinde anlamlı **:0.05 yanılma düzeyinde anlamlı ***:0.10 yanılma düzeyinde anlamlı

Tablo 34’te denklem için tahmin edilen katsayılar görülmektedir. GSYH değişkenine ait denklemde; bir dönem gecikmeli GSYH değişkeninin ($LN Y_{t-1}$) 0.01 yanılma düzeyinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkisi söz konusudur. Aynı denklemde bir dönem gecikmeli ithalat değişkeninin ($LN M_{t-1}$) 0.01 yanılma düzeyinde

pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkisi; iki dönem gecikmeli ithalat değişkeninin (LNM_{t-2}) 0.01 yanılma düzeyinde negatif ve anlamlı bir etkisi olduğu görülmektedir. İhracat değişkenine ait denklemde; bir dönem gecikmeli ihracat değişkeninin (LNX_{t-1}) 0.01 yanılma düzeyinde pozitif ve anlamlı etkisi; üç dönem gecikmeli ihracat değişkeninin (LNX_{t-3}) 0.01 yanılma düzeyinde negatif ve anlamlı etkisi; beş dönem gecikmeli ihracat değişkeninin (LNX_{t-5}) 0.01 yanılma düzeyinde pozitif ve anlamlı etkisi görülmektedir. Aynı denklemde dört dönem gecikmeli ithalat (LNM_{t-4}) 0.10 yanılma düzeyinde pozitif ve anlamlı etkisi; beş dönem gecikmeli (LNM_{t-5}) 0.05 yanılma düzeyinde negatif ve anlamlı etkisi vardır. Son olarak ithalat değişkenine ait denklemde; bir dönem gecikmeli ithalat değişkeninin (LNM_{t-1}) 0.01 yanılma düzeyinde pozitif ve anlamlı etkisi; iki dönem gecikmeli ithalat değişkeninin (LNM_{t-2}) 0.01 yanılma düzeyinde negatif ve anlamlı bir etkiye sahiptir.

Tahmin edilen VAR analizinde GSYH bağımlı değişken olduğunda matematiksel formda denklem gösterimi aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$\begin{aligned} LNY = & 0.695895*LNY(-1) + 0.174781*LNY(-2) - 0.217302*LNY(-3) - \\ & 0.043956*LNY(-4) + 0.050618*LNY(-5) - 0.094497*LNX(-1) + 0.173639*LNX(-2) + \\ & 0.063237*LNX(-3) + 0.307928*LNX(-4) - 0.297064*LNX(-5) + 0.578446*LNM(-1) - \\ & 0.639593*LNM(-2) + 0.175395*LNM(-3) - 0.244376*LNM(-4) + 0.252872*LNM(-5) \\ & + 1.228428 \end{aligned}$$

Tahmin edilen VAR analizinde ihracat bağımlı değişken olduğunda matematiksel formda denklem gösterimi aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$\begin{aligned} LNX = & -0.015411*LNY(-1) + 0.071003*LNY(-2) - 0.143986*LNY(-3) - \\ & 0.224926*LNY(-4) + 0.168058*LNY(-5) + 0.668043*LNX(-1) + 0.338118*LNX(-2) - \\ & 0.469284*LNX(-3) - 0.084038*LNX(-4) + 0.414744*LNX(-5) + 0.308153*LNM(-1) - \\ & 0.184116*LNM(-2) + 0.025301*LNM(-3) + 0.404267*LNM(-4) - 0.346262*LNM(-5) \\ & + 0.924276 \end{aligned}$$

Tahmin edilen VAR analizinde ithalat bağımlı değişken olduğunda matematiksel formda denklem gösterimi aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$\begin{aligned} LNM = & -0.054626*LNY(-1) + 0.390250*LNY(-2) - 0.162145*LNY(-3) - \\ & 0.357259*LNY(-4) + 0.311151*LNY(-5) - 0.238813*LNX(-1) + 0.295442*LNX(-2) - \\ & 0.233297*LNX(-3) + 0.126041*LNX(-4) + 0.037574*LNX(-5) + 1.609076*LNM(-1) - \end{aligned}$$

$$1.046557*LN(-2) + 0.385856*LN(-3) + 0.059899*LN(-4) - 0.150619*LN(-5) + 0.130964$$

3.4.6. Granger Nedensellik Analizi

İthalat, ihracat ve GSYH değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemek için Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Granger nedensellik testi aşağıdaki denklemler yardımıyla yapılmaktadır¹⁶⁰.

$$Y_t = \sum_{i=1}^m \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{j=1}^m \beta_j X_{t-j} + \mu_{1t}$$

$$X_t = \sum_{i=1}^m \theta_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^m \Omega_j Y_{t-j} + \mu_{2t}$$

Burada μ_{1t} ve μ_{2t} hata terimlerinin aralarında bağımsız oldukları kabul edilmektedir. Gecikme uzunluğu m ile gösterilmektedir. Denklemlerde sınanan hipotez aşağıdaki gibidir.

H_0 : X, Y'nin Granger nedeni değildir.

H_1 : X, Y'nin Granger nedenidir.

Granger nedensellik testi ile elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibidir:

Tablo 35: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

H_0	F İstatistiği	Olasılık
LNX LNY'nin Granger nedeni değildir.	1.76256	0.1344
LN Y LNX'in Granger nedeni değildir.	1.05984	0.3916
LNM LNY'nin Granger nedeni değildir.	2.36621	0.0502
LN Y LNM'nin Granger nedeni değildir.	1.38216	0.2438
LNM LNX'in Granger nedeni değildir.	2.14667	0.0720
LNX LNM'nin Granger nedeni değildir.	0.82959	0.5337

Yukarıdaki tabloya göre ithalat değişkeni GSYH'nin Granger nedeni değildir olan H_0 hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmekte yani alternatif hipotez kabul edilmektedir. Bu da ithalattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedenselliğe işaret etmektedir. Aynı zamanda ithalat değişkeni ihracatın Granger nedeni değildir olan H_0

¹⁶⁰ Leman Kayahan ve C. Erdem Hepaktan, "Türkiye'de Elektronik Ticaret Hacmini Etkileyen Faktörlere İlişkin VAR Analizi (2005-2015)", **Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S.6, 2016, s.174.

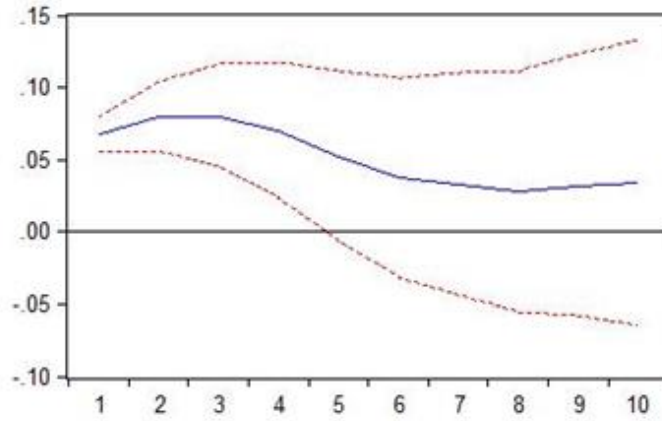
hipotezi de %10 anlamlılık düzeyinde reddedilmekte yani ithalattan ihracata doğru tek yönlü nedenselliğe işaret etmektedir. Özetle, ithalat değişkeni hem ekonomik büyümenin hem de ihracatın Granger nedenidir.

3.4.7. Etki-Tepki Analizi

Etki-tepki analizi bir değişkende meydana gelecek rastgele bir şokun diğer değişkenler üzerindeki etkisinin ölçüldüğü analiz tekniğidir¹⁶¹.

Etki-tepki grafikleri aşağıdaki gibidir.

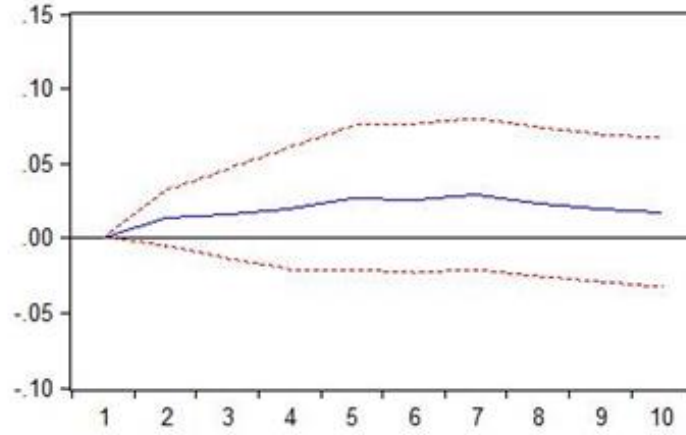
Grafik 12: GSYH'den GSYH'ye Etki-Tepki Analizi

GSYH kendisine bir şok uygulamadan önce pozitif ve oldukça yüksek bir etki yapmaktadır. GSYH değişkeninin kendisine bir birimlik şok uyguladığında etkisi ilk üç dönemde pozitif olmuştur ve artan bir seyir izlemiştir. Ancak daha sonra 4. çeyrekte itibaren etkisi azalmaya başladığı görülmektedir. Sekizinci dönem de bu şokun etkisi pozitif dönmektedir. Sonuç itibariyle şoku karşı verilen tepki etkili olmuştur. Uzun dönemde de bu şokun etkisi kaybolmamıştır.

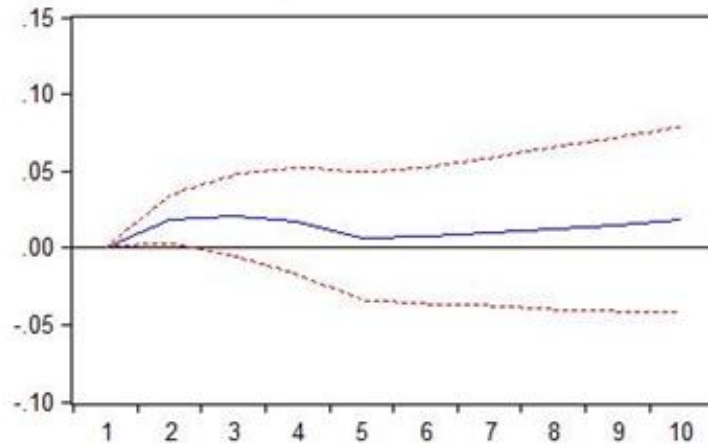
¹⁶¹ Acet, Erdoğan ve Köksal, s.157.

Grafik 13: GSYH'den İhracata Etki-Tepki Analizi

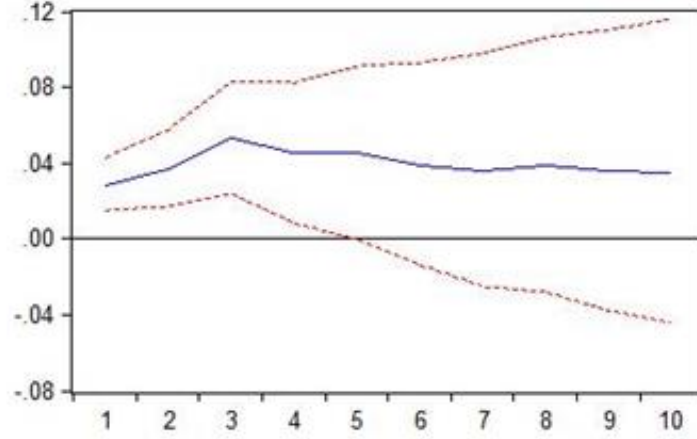
İlk şok uygulanmadan önce GSYH'nin ihracata olan etkisi yoktur. Daha sonra bir birimlik şokun etkisi ilk çeyrekte pozitif olmuştur. Daha sonra etkisi artarak 7. çeyreğe kadar devam etmiştir. Ancak bu etki büyüklüğü çok fazla olmamaktadır. 8. çeyrek sonra GSYH'nin etkisi giderek azalmaktadır fakat etkisi uzun dönemde kaybolmamaktadır.

Grafik 14: GSYH'den İthalata Etki-Tepki Analizi

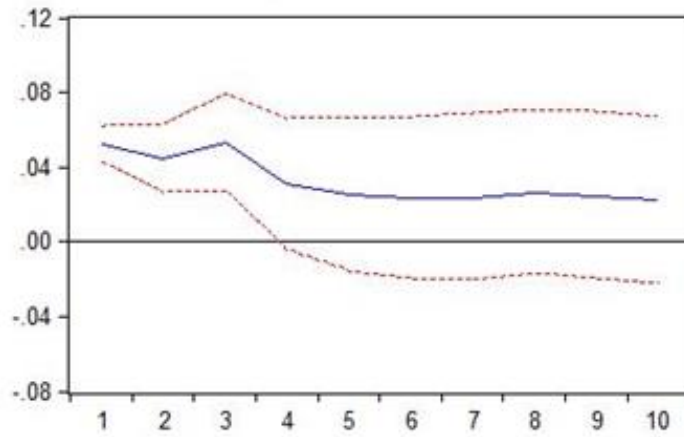
GSYH'den ithalata karşı yapılan bir birimlik şoktan önce ilk çeyrekte tepki göstermemesine rağmen daha sonraki çeyrekten itibaren 2. çeyreğe kadar pozitif olmuş daha sonra 5. döneme kadar ithalat değişkeni tepki göstererek bu etkiyi sınırlamıştır. Fakat 5. dönemden sonra etkisi tekrar pozitif ve az da olsa azalarak artan bir seyir izlemiştir. Uzun dönemde etkisi kaybolmamaktadır.

Grafik 15: İhracattan GSYH'ye Etki-Tepki Analizi

İhracat değişkeninin şok etkisi vermeden önce GSYH'yi pozitif olarak ilk çeyrekte etkilemiştir. Daha sonra ortaya çıkan bir birimlik şokla birlikte ilk çeyrekte itibaren üçüncü çeyreğe kadar pozitif ve artarak artan bir etki gerçekleşmiş ancak üçüncü çeyrekte itibaren milli gelir değişkeni tepki göstererek bu etkiyi sınırlamaya çalışmıştır. Sonuç olarak üçüncü dönemden itibaren etkide bir azalış olsa da uzun dönemde ihracat değişkeninin ortaya çıkardığı şokun etkisi oldukça yüksek seyretmektedir.

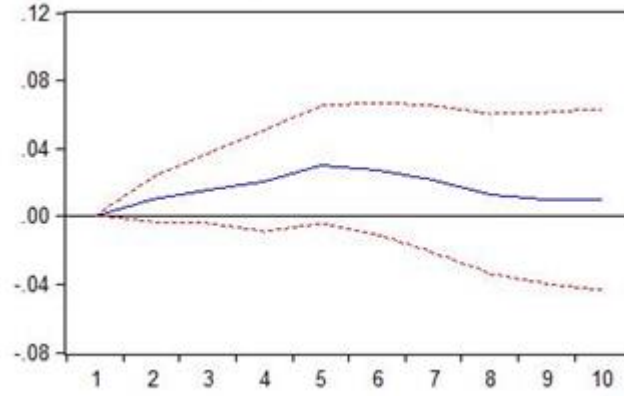
Grafik 16: İhracattan İhracata Etki-Tepki Analizi

İhracat değişkeni kendine herhangi bir şok uygulamadan önce pozitif bir ilişki içerisinde iken uygulanan bir birimlik şok ile ilk dönemden itibaren bir sonraki döneme

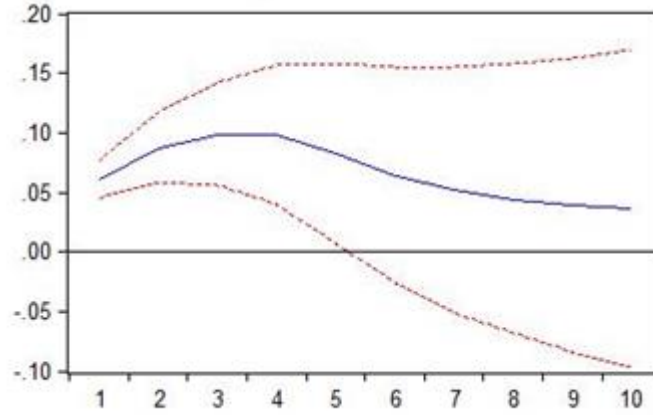
kadar azalışa neden olmaktadır. Daha sonra 2. çeyrek ile üçüncü çeyrek arasında artış eğilimine girmesine rağmen bu dönemden sonra tepkisi daha katı olarak azalışa geçmiş ve daha sonraki dönemlerde etki pozitifdir ve kaybolmamıştır.

Grafik 17: İhracattan İthalata Etki-Tepki Analizi

İthalata yapılan bir birimlik şokun etkisi 5. çeyreğe kadar artış eğilimine girmesine rağmen daha sonraki dönemde katı bir tepki ile azalışa geçmektedir. Uzun dönemde ithalata yapılan şokun etkisi kısıtlı kalmaktadır.

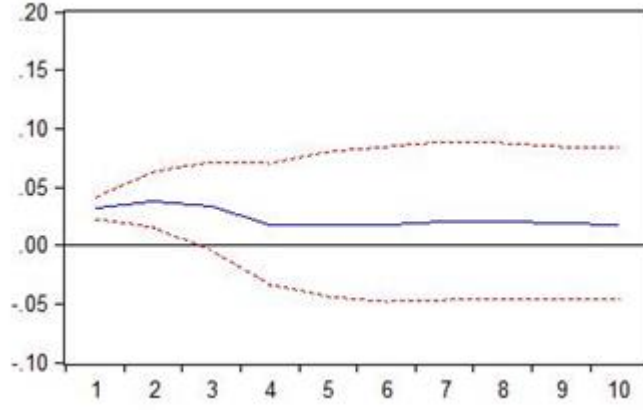
Grafik 18: İthalattan GSYH'ye Etki-Tepki Analizi

Herhangi bir şok ortaya çıkmadan önce ithalat değişkeni milli geliri pozitif etkilemektedir. Ortaya çıkan bir birimlik şok ile birlikte ithalatın milli gelir üzerindeki

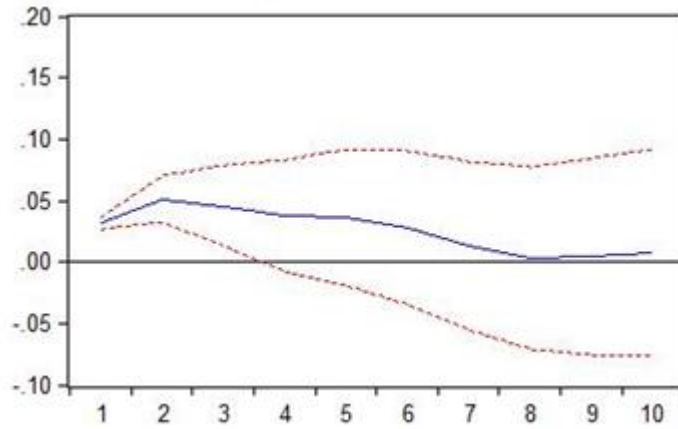
etkisi üç döneme kadar büyük orandan artışa sebep olmuştur. Ancak bu dönemden sonra bu etki azalışa geçmekle birlikte uzun dönemde etkisi kaybolmamaktadır.

Grafik 19: İthalattan İhracata Etki-Tepki Analizi

İthalattan ihracata yapılan bir birimlik şokun etkisi ilk dönemde etkisi artış gösterse de daha sonraki dönemlerde azalmış ve uzun dönemde etkisi kaybolmasa da çok sınırlı bir sonuç bırakmıştır.

Grafik 20: İthalattan İthalata Etki-Tepki Analizi

Uygulanan ilk şokun ardından ithalatın etkisi iki dönem kadar pozitif ve artan bir seyir izlemektedir. Daha sonraki dönemlerde etki giderek azalmaktadır. 8. çeyrekte etki neredeyse kaybolmaya başlamıştır. Sonuç olarak ithalatın kendisine yaptığı şokun etkisi uzun dönemde yok denecek kadar azdır.

3.4.8. Varyans Ayrıştırma

Varyans ayrıştırması VAR modelinden elde edilerek, değişkenlerin kendi ve diğer değişkenler üzerinde meydana getirdikleri şokları yüzde olarak ifade eder. Diğer bir deyişle, değişkenlerde meydana gelen değişimlerinin yüz kaç oranında kendisinden yüzde kaç oranında diğer değişkenlerden kaynaklı olduğunu ifade etmektedir¹⁶². Varyans ayrıştırması analiz sonuçları aşağıdaki gibidir.

Tablo 36: LNY Değişkeni Varyans Ayrıştırma Sonuçları

Dönem	S.E.	LNY	LNK	LNK
1	0.067778	100.0000	0.000000	0.000000
2	0.106922	95.50848	1.555168	2.936350
3	0.136285	93.45211	2.354773	4.193114
4	0.155413	92.15255	3.381435	4.466011
5	0.166390	90.39422	5.542009	4.063772
6	0.172676	88.59869	7.440707	3.960603
7	0.178411	86.29365	9.698481	4.007873
8	0.182486	84.77088	10.95695	4.272172
9	0.186864	83.71854	11.53942	4.742037
10	0.191473	82.84523	11.75100	5.403768
11	0.196198	82.14074	11.82173	6.037524
12	0.200648	81.71896	11.91721	6.363823

Tablo 36 incelendiğinde GSYH değişkeni için varyans ayrıştırma sonuçlarına göre ilk dönemde kendisi hariç diğer değişkenler tarafından açıklanmamaktadır. Ancak 12. çeyreğe doğru gidildikçe GSYH değişkeninin kendini açıklama oranı yüzde 81,71 olduğu görülmektedir. Diğer değişkenler birinci çeyrekte hiç açıklayamaz iken 12. çeyrekte ihracat için yüzde 11,91 ithalat için yüzde 6,36 olduğu saptanmıştır. Sonuç olarak ilk dönemde tamamen kendi etkisinde olan GSYH 12. dönemde de kendi üzerindeki etkisini sürdürmüştür.

¹⁶² Hayriye Esra Akyüz, “Vektör Otoregresyon (VAR) Modeli ile İklimsel Değişkenlerin İstatistiksel Analizi”, *Uluslararası Mühendislik Araştırma ve Geliştirme Dergisi*, 10/2, 2018, s.185.

Tablo 37: LNX Değişkeni Varyans Ayrıştırma Sonuçları

Dönem	S.E.	LNK	LNX	LNM
1	0.059430	22.96678	77.03322	0.000000
2	0.083414	30.97033	67.66044	1.369231
3	0.113561	38.78694	58.46138	2.751679
4	0.127646	43.20761	52.03841	4.753981
5	0.141027	45.67848	45.80724	8.514280
6	0.150802	46.70213	42.48027	10.81760
7	0.158299	47.54652	40.79203	11.66144
8	0.165514	48.88811	39.85259	11.25930
9	0.171404	49.90974	39.23781	10.85244
10	0.176624	50.95819	38.52664	10.51517
11	0.180588	51.76600	37.91025	10.32375
12	0.183812	52.38975	37.44030	10.16995

Diğer bir değişken olan ihracatın varyans ayrıştırma sonuçları incelendiğinde birinci dönemde kendisinin etkisi yüzde 77,0332, GSYH'nin etkisi yüzde 22,96678 ancak ithalatın etkisi yoktur. İlerleyen yıllarda GSYH'nin ve ithalatın ihracatı açıklama oranı artmakta kendisini açıklama oranı ise azalmaktadır. 12. çeyreğe bakıldığında gayri safi yurtiçi hasılanın ihracatı etkileme oranı yüzde 52,38974 ithalatın yüzde 10,16995 ve kendisinin ise yüzde 37,44030'dur. Sonuç olarak en büyük etkiye sahip olan GSYH değişkenidir.

Tablo 38: LNM Değişkeni Varyans Ayrıştırma Sonuçları

Dönem	S.E.	LNK	LNX	LNM
1	0.075316	64.74087	17.57269	17.68643
2	0.131570	64.94624	14.25246	20.80129
3	0.173564	69.42714	11.73873	18.83413
4	0.203337	73.65986	9.274807	17.06533
5	0.222788	74.85573	8.371982	16.77229
6	0.233883	75.27049	8.180349	16.54916
7	0.240718	75.65607	8.424960	15.91897
8	0.245511	75.89657	8.787227	15.31620
9	0.249299	76.01558	9.104306	14.88011
10	0.252628	76.03966	9.380002	14.58033
11	0.255407	76.04769	9.559817	14.39249
12	0.258082	76.03582	9.735711	14.22847

Son olarak ithalat değişkeni ele alındığında birinci dönemde GSYH'nin ithalatı açıklama oranı yüzde 64,74, ihracatın yüzde 17,5726 iken kendisinin açıklama oranı yüzde 17,6864'tür. Bu dönemde en büyük etkileme oranı GSYH'ye aittir. İlerleyen dönemlerde bu etkileme oranı daha artmaktadır. 12. dönemde yüzde 76,03 oranla yine

en fazla açıklama değerine sahiptir. İhracat değişkeni açıklama oranı 6. döneme kadar düşüş gösterirken daha sonra artma eğilimine girmiştir. Ancak 12. dönemde ithalat değişkeninden daha az etkileme oranına sahip olmaktadır. Son olarak ithalat değişkeni ele alındığında birinci dönemden ikinci döneme geçişte artış yaşansa da daha sonraki dönemlerde azalış eğilimine girmektedir.

SONUÇ

Ekonomi literatüründeki önemli konulardan biri ekonomik büyümenin nasıl sağlanacağı ile ilgilidir. İktisat okulları ekonomik büyüme kavramına ve ekonomik büyümenin kaynaklarının neler olduğu konusunda, farklı yaklaşımları benimsemişlerdir. Merkantilist düşünce servetin kaynağını ve büyümesini devletin sahip olduğu değerli madenleri yani altın ve gümüş ile ölçmüştür. Fیزیokratlar servetin kaynağını araştırmışlar ancak Merkantilistlerin dış ticaret olarak vardıkları sonucu, tarımsal üretim olarak belirlemişlerdir. Ayrıca bu dönemde ortaya çıkan Klasik iktisatçılar ekonomik büyümenin kaynağını sermaye birikimi olarak görmüşlerdir. 2. Dünya savaşı sonrasında ülkeler ekonomik büyümenin ihracata yönelik sanayileşme ile sağlanacağını düşünmüş, teknoloji ve haberleşme alanındaki gelişmelerinde katkısıyla ekonomik büyüme ile ihracat arasındaki ilişkiyi incelemeye yönelik teorik ve ampirik çalışmalar yapılmıştır. Özellikle Doğu Asya ülkelerinde 20. Yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan hızlı büyüme süreci, ekonomik büyüme ve büyümenin kaynakları yanında dış ticaretin büyüme ve verimlilik artışı sağlama etkisi tartışmalarını da beraberinde getirmiştir.

Dünya genelinde yaygınlaşan küreselleşme eğilimleri, dış ticaretin önemini her geçen yıl artırmıştır. Küreselleşme olgusunun etkisiyle dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi gerek kuramsal boyutta, gerekse deneysel uygulama düzeyinde yaygın bir şekilde incelenmeye başlanmıştır. Türkiye'nin 2000-2019 yılları arasında yaptığı toplam ihracat rakamları, dış ticaret hacmi ve ihracatın ithalatı karşılama oranlarına bakıldığında, Türkiye'nin 2000 yılında 27,7 milyar dolar olan ihracatı 10 yıl sonra yaklaşık 4 kat artarak 113,8 milyar dolara ulaşmıştır. 2000 ve 2019 yılları karşılaştırıldığında ise 171,4 milyar dolarla ihracat değeri oldukça yüksek bir gelişim göstermiştir. Türkiye'nin 2000-2019 yılları arasındaki ihracatı artış eğiliminde olmakla birlikte, yıllar itibarıyla dalgalı bir seyir izlemiştir.

Gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret yapısına yönelik dikkat çeken en önemli nokta, gelişmekte olan ülkelerin ihracatının ithalata bağımlı olan yapısıdır. Çünkü gelişmekte olan ülkelerde söz konusu olan ihraç mallarının üretiminde önemli oranda ithal girdiler kullanılmaktadır. Bu durumda imalat sanayinin ihracata dönük sektörleri artan oranlarda ithalata ve ithal girdiye bağımlı hale gelmektedir. Türkiye'nin dış ticaret

açığının büyüme hızı ile birlikte arttığını, ekonomik büyüme dönemlerinde ara malı ve yatırım malları ithalatının da arttığını ortaya koymuştur.

Türkiye'nin 2000 yılında 54,5 milyar dolar olan ithalatı, 2018 yılına kadarki sürede, 251,6 milyar dolarla 2013 yılında zirve yaptığı görülmektedir. Ancak dış ticaret hacmi, 2000-2018 yılları arasında yaklaşık 5 kat artmıştır. Buradan hareketle, Türkiye'nin dış ticaret hacminin ithalata dayalı olarak arttığı söylenebilmektedir.

BEC sınıflandırmada temel olan üç mal grubu bulunmaktadır. Bunlar; ara malı, yatırım malı ve tüketim malı gruplarıdır.(BEC)'e göre ihracat incelendiğinde; ara malların ihracatının toplam ihracat içerisindeki payı, 2000-2008 arasında ortalama %43 oranında bir paya sahiptir. 2008 yılı sonrasında ara malının toplam ihracattaki payı, önceki yıllara göre yüzde olarak artış gösterse de en yüksek pay 2012 yılında %54'tür. Yatırım malları ihracatının toplam ihracat içerisindeki payı ise, yıllar itibariyle artış göstermektedir. 2016 yılı için yatırım malları ihracatının toplam ihracat içerisindeki payı %11,14 olarak gözükürken bu oran 2018 yılında %11,81'dir. 2000-2018 yıllarına bakıldığında tüketim mallarının toplam ihracattaki payı çok düşük artışlar göstererek ilerlemektedir. 2018 yılında ise %40,51 pay aldığı tespit edilmektedir. Sonuç olarak ihracatta ön plana çıkan mal grupları, ara malı ve tüketim malı olarak göze çarpmaktadır.

BEC sınıflamasına göre Türkiye'nin ithalat verilerine bakıldığında, ara malının toplam ihracattaki payı diğer mal türlerine oranla yüksektir. 2008 yılında gerçekleşen ara malı ihracatının toplam ihracattaki payı %75 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran, 2000-2017 yılları arasındaki en yüksek orandır. 2008'den sonraki yıllara bakıldığında ise bu oranda azalma görülmektedir. 2018 yılında ise, ara malı ihracatının toplam ihracat içindeki payı, %76 ile en yüksek düzeye yükselmiştir. Yatırım malı ihracatının toplam ihracattaki payı 2000 yılında %20 oranında gerçekleşmişken, 2018 yılında %13 oranında gerçekleştiği görülmektedir. Tüketim malı ihracatının toplam ihracat içindeki payına bakıldığında ise, bu oranın söz konusu dönemde çok fazla bir değişim göstermediği, yaklaşık %10 seviyesinde gerçekleştiği söylenebilir. Türkiye'nin toplam ithalatında ara malı ithalatının çok yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Bu orana ilişkin, sadece 2008-2009 yıllarında keskin bir düşüş söz konusudur. Bu düşüş, 2008 yılında yaşanan krizin etkisi olarak yorumlanabilir. Tüketim ve yatırım malı ithalatının toplam ithalat içerisindeki payları ise, yıllar itibariyle çok büyük bir değişme

göstermemiştir. Ekonomide önemli ölçüde hassas bir olay olarak kabul edilen ara malı ithalatının artışı, Türkiye ekonomisinde görülen dış ticaret açığının ve buna bağlı olarak ortaya çıkan cari işlemler açığının önemli ölçüde sorumlusudur.

Bu çerçevede Türkiye'nin ithalat, ihracat ve büyüme arasındaki ilişkisi incelenmiştir. Çalışmada 2000:Q1–2018:Q4 dönem aralığında üçer aylık veriler ele alınarak aralarındaki ilişki analiz edilmiştir. Analizde VAR analizinin kullanılması sebebiyle verilerin durağanlaştırılması gerekmektedir. Bunun için Genişletilmiş Dickey Fuller birim kök testi ile durağan olmayan verilerin birinci farkları alınarak durağan hale getirilmiştir. Birinci farkı alınarak durağanlaştırılan verilerin gecikme uzunluğu kriteri 5 seçilerek VAR analizine dahil edilmiştir. Tahmin edilen modele ait AR karakteristik polinomun ters köklerinin birim çember içerisindeki konumu da, modelin durağanlık açısından herhangi bir sorun taşımadığını ortaya koymuştur. VAR modelinin yapısal bir sorun içerip içermediğini test edebilmek için otokorelasyon, değişen varyans ve normal dağılım testlerinin yapılması gerekmektedir. Otokorelasyonun varlığını saptayan LM testi sonuçlarına göre otokorelasyon giderilmiştir. Hata teriminin varyansının tüm değişkenlerde sabit olup olmadığını yani değişen varyans sorununu test eden White testi sonuçlarına göre değişen varyans sorunu yoktur. VAR (5) modelinde tutarlı sonuçlar için bir diğer gereklilik olan kalıntıların normal dağılmasıdır. Bunun için Jarque-Bera testi uygulanmaktadır. Söz konusu test sonuçlarına göre 3 değişkenin hata kalıntıları normal dağılmaktadır. VAR analizi yönteminin diğer bir aşaması olan Granger nedensellik testidir. Çıkan sonuçlar 2000-2018 yılları arasında Türkiye'de ekonomik büyümenin açıklanmasında baskın olarak ithalattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik işaret etmektedir. Sonuç olarak ithalat değişkeninden büyüme ve ihracat değişkenlerine doğru nedensellik vardır. Buradan Türkiye ekonomisinin büyümesi ve ihracatı ithalata dayalıdır. Büyümenin gerçekleşmesi için hammadde ve ara mamul madde ithalatının yapılması gerektiği sonucuna varılmaktadır. Diğer bir açıdan bakıldığında büyüme için ithalatın artması ile dış ticaret açığına sebep olabilmektedir. Bu ise cari açık sorununa yol açmaktadır. Türkiye ekonomisinde kronik bir sorun olan büyümenin gerçekleşmesi için cari açık verilmesinin göstergesidir. Bir diğer yandan ihracat yapılabilmesi için ithalatın yapılması gerektiği sonuçları da çıkmaktadır. Analizde etki-tepki ve varyans ayrıştırması sonuçları da Granger nedensellik testi ile elde edilen sonuçlar ile uyumludur.

Dönem açısından 2000-2018 yıllarını kapsamayı, yöntem olarak ise VAR analizinin kullanılması bu çalışmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Literatürdeki ihracat ve ithalatın ekonomik büyüme üzerine yapılan çalışmalarda, bu değişkenler arası teorik ilişkiler farklı yöntemlerle analiz edilmiştir. Söz konusu çalışmalarda ihracatın ve ithalatın ekonomik büyüme üzerine olumlu etkilerinin olduğu saptanmasının yanı sıra ihracata dayalı büyüme ve/veya ithalata dayalı büyümenin de analiz sonuçlarında saptandığı çalışmalarda mevcuttur. Bu çalışmada literatürdeki çalışmaların çok az bir kısmının kullandığı VAR analizi yöntemi ile değişkenler arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Elde edilen analiz sonuçları göstermektedir ki, Türkiye’de büyümenin temeli ithalata dayanmaktadır. Bunun nedeni, üretimde kullanılan enerji, hammadde ve ara mamul maddelerin tedariki ya da üretimi ülke içerisinde kısmen ya da tamamen gerçekleştirilememesindenidir.

2000-2018 yılları arasında, ekonomik büyüme ve ihracat üzerinde ithalat önemli bir paya sahiptir. Buradan Türkiye ekonomisinde bu dönem aralıklarında ithalata dayalı büyüme hipotezinin desteklendiği sonucuna varılmıştır. Bu nedenle, Türkiye’nin ileri derece teknoloji isteyen katma değeri yüksek ürünleri üretip, ihracatını arttırmalıdır. Bunun için ihracat yapan sanayi sektörlerinin katma değeri yüksek ürünler üretebilmesi ve geliştirebilmesi için teşviklerin arttırılmasının, denetimlerin yakından takip edilmesinin ve ithalatı kısip ihracatı arttırmaya yönelik makroekonomik politikaların devreye sokulmasının uygun olabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Acaravcı, Ali ve Müge Akyol. “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, **Uluslar arası Ekonomi ve Yenilik Dergisi**, 3(1), 2017, ss.17-33.

Acemoglu, Daron. **Introduction to Modern Economic Growth**, Princeton University Press, New Jersey, 2008.

Acet, Hakan, Savaş Erdoğan ve Melike Köksal. “İthalat, İhracat ve Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Uygulaması”, **Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 16(31), 2016, ss.145-161.

Adak, Mehmet. “Foreign Trade and Economic Growth The Case of Turkey” [Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği], **Middle Eastern Finance and Economics**, (8), 2010.

Adalet, Müge. “Dış Ticarete Son Eğilimler”, Politika Notu 10-10, **Ekonomik Araştırma Forumu**, TÜSİAD – Koç Üniversitesi, 2010, ss.1-4.

Aghion, Philippe and Peter Howitt. “A Model of Growth Through Creative Destruction”, **Econometrica** 60, No.2, 1992, ss.323-351.

Akcan, Ahmet Tayfur ve İsmail Metin. “Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi Türkiye Örneği”, **Turkish Studies**, Volume 13/14, Spring 2018, ss.1-14.

Akça, Hüsamettin Samet. **Ekonomik Büyüme ve İnovasyon İlişkisi: Seçilmiş OECD Ülkeleri Üzerine Panel Veri Analizi**, Yüksek Lisans Tezi, KTO Karatay Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2018.

Aktaş, Cengiz. “Türkiye’nin İhracat, İthalat Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik Analizi”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** (18), 2009, ss.35-47.

Akyüz, Hayriye Esra. “Vektör Otoregresyon (VAR) Modeli ile İklimsel Değişkenlerin İstatistiksel Analizi”, **Uluslar arası Mühendislik Araştırma ve Geliştirme Dergisi**, 10/2, 2018, ss.183-192.

Alagöz, Mehmet. “İçsel Büyüme Teorisi Çerçevesinde Türkiye’de Dış Ticaret ve Büyüme İlişkisi Üzerine Bir Nedensellik Analizi (1980-2006)”, **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, 46(529), 2009, http://www.ekonomikyorumlar.com.tr/dergiler/makaleler/529/Sayi_529_Makale_05.pdf, (12.03.2020).

Aldemir, Şenkan. “Türkiye Ekonomisinde Döviz Kurunun Yurtiçi İthalat Fiyatlarına Geçiş Etkisi: 1988-2004”, **Uluslar arası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları**, Cilt.1, Sayı.2, 2007, ss.53-78.

Altıntaş, Halil ve Hakan Çetintaş. “Türkiye’de Ekonomik Büyüme, Beşeri Sermaye ve İhracat Arasındaki İlişkilerin Ekonometrik Analizi: 1970-2005”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi** (36), 2011, ss.33-56.

Arvas, M. Akif ve Mustafa Torusdağ. “İthalat ve İhracatın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi”, **İğdir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 1(2), Aralık 2016, ss.1-18.

Aşan, Fırat. **2000 Sonrası Türkiye’nin Reel Dış Ticaretinin Analizi**, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2012.

Aydın, Davut ve Adnan Sevim. **Dış Ticaret İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi**, Anadolu Üniversitesi Yayın No:1379, Açık Öğretim Fakültesi Yayın No:746, Eskişehir, 2002.

Aytaç, Ayhan. “Ekonomik Büyüme – İhracat İlişkisi: 2001-2016 Türkiye Örneği”, **Social Sciences Research Journal**, Volume 6, Issue 4, December 2017, ss.214-222.

Babalola, SikiruJimoh. “Exports, Foreign Direct InvestmentandEconomicGrowth: An Empirical Application forNigeria”, **International Journal of Economicsand Finance**, 4(4), 2012, <https://pdfs.semanticscholar.org/e76b/df36cba695e5390fd1e40b848c52b044908a.pdf>, (25.09.2019).

Bakan, Sumru ve Mehmet Şentürk. “Finansal Küreselleşme Ekseninde Türkiye’ye Yönelik Sermaye Hareketleri Üzerine Bir Araştırma”, **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Issn:1308–9196, 5(9), 2012, ss.46-48.

Bayraktutan, Yusuf ve Hanife Bıdırdı. “Türkiye İthalatının Temel Belirleyicileri (1989-2004)”, **Ege Akademik Bakış**, 10(1), 2010, ss.351-369, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/558292>, (03.10.2019).

Bayraktutan, Yusuf. “Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt.4, Sayı.2, 2003, <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/195.pdf>, (10.07.2019).

Berber, Metin. **İktisadi Büyüme ve Kalkınma**, Derya Kitabevi, Trabzon, 2015.

Bocutoğlu, Ersan ve Metin Berber. **Makro İktisada Giriş**, 2. Baskı, Murathan Yayınevi, Trabzon, 2013.

Bulut, Nihat. “Küreselleşme: Sosyal Devletin Sonu Mu?”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:52, Sayı:2, 2003.

Çakmak, Hüseyin. **Türkiye’nin Coğrafi Yakınlığa Bağlı Dış Ticareti ve Büyüme Üzerindeki Etkisi (1980-2011)**, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2014.

Çapan, Zekiye İnci. **Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1980 Sonrası Türkiye Örneği**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2009.

Demirhan, Erdal. “Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 60(4), 2005, ss.75-88.

Dereli, Deniz Dilara. “Türkiye’de Ekonomik Büyüme ile Dış Ticaret Arasındaki Nedensellik İlişkisi (1969-2016)”, **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, 16(3), Eylül 2018, ss.279-289.

Direzinci, Aykut. **1990-2004 Yılları Arasında Türkiye ile Ortadoğu Ülkelerinin Ekonomik İlişkileri**, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2005.

Doğaner, Feride Gönel. **Kalkınma Ekonomisi**, Efil Yayınevi, Ankara, 2013.

Dünya Bankası. “Türkiye Ekonomik Monitörü: Dış Açığı Dikkate Alarak: Türkiye Ekonomi Monitörü: Dış Açığı Önemsemek-Yönetici Özeti (Türkçe)”, **Türkiye Ekonomik İzleyicisi**, DC: Dünya Bankası Grubu, Washington, 2018, <http://documents.worldbank.org/curated/en/643511527656304396/T%C3%BCrkiye-ekonomi-monit%C3%B6r%C3%BC-d%C4%B1%C5%9Fa%C3%A7%C4%B1%C4%9F%C4%B1-%C3%B6nemsemek-Y%C3%B6netici-%C3%96zeti>, (30.10.2019).

Dwivedi, New Delhi. **Macroeconomics Theory and Policy** Tata, McGraw-Hill Education, New Delhi, 2010.

Ekanayake, M. Ekanayake. “Exports and Economic Growth in Asian Developing Countries: Cointegration and Error-Correction Models”, **Journal Of Economic Development**, 24(2), Aralık, 1999, ss.43-56.

Eleren, Ali ve Mehmet Karagül. “1986-2006 Türkiye Ekonomisinin Performans Değerlendirmesi”, **Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, 15(1), 2008, ss.1-14, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/145974>, (27.09.2019).

Ergün, Suzan ve Levent Gökdemir. “Küresel Krizin Türkiye’nin Dış Ticaretine Etkisi”, **Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi – I**, 15-16 Nisan 2010, Malatya, ss.2107-2123.

Genç, Murat Can, Mustafa Kemal Değer ve Metin Berber. “Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Ekonomisi Üzerine Nedensellik Analizi”, **The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management** (5), 2010, ss.29-41.

Gerni, Cevat, Ö. Selçuk Emsen ve M. Kemal Değer. “İthalata Dayalı İhracat Ve Ekonomik Büyüme: 1980-2006 Türkiye Deneyimi”, 2008, http://debis.deu.edu.tr/userweb/iibf_kongre/dosyalar/deger.pdf, (15.10.2019).

Gökce, Cem. **Ekonomik Büyüme Sürecinde Enerjinin Değişen Rolü: Türkiye Örneği**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2007.

Grossman, Gene. M. and Elhanan Helpman. “Innovation and Growth: In the Global Economy”, **MIT Press**, Cambridge, 1991.

Gurgul, Henryk and Asukasz Lach. “International Trade and Economic Growth in the Polish Economy”, **Operations Research and Decisions**, No: 3-4, 2010, ss.4-29, https://www.researchgate.net/publication/284340258_International_Trade_and_Economic_Growth_in_the_Polish_Economy, (24.09.2019).

Gürak, Hasan. **Ekonomik Büyüme ve Küresel Ekonomi**, Ekin Kitabevi, Bursa, 2016, ss.19-62.

Güven, Yılmaz. “Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Analizi ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, 3(1), 2008, ss.75-97, <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423880376.pdf>, (29.09.2019).

Han, Ergül ve Ayten Ayşen Kaya. **Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika**, 5. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2006.

Hepaktan, Erdem. **Uluslar arası İktisat**, Emek Matbaacılık, Manisa, Kasım 2016.

Imbs, Jean and Romain Wacziarg. “Stages of Diversification”, **American Economic Review**, Volume.93, No.1, March 2003, ss.63-86.

Investaz. “2017 – 2018 Dünya Ekonomi Sıralaması”, 17 Nisan 2017, <https://www.investaz.com.tr/blog/dunya-ekonomi-siralamasi/>, (30.10.2019).

İtik, Ülkü Mazman. **Türkiye’nin Ortadoğu Ülkeleri ile Ekonomik ve Ticari İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme**, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2008.

Jordaan, Andre C. and Joel Hinaunye Eita. Export And Economic Growth in Namibia: A Granger Casualty Analysis, **South African Journal Of Economics**, 3(75), 2007, ss.540-547.

Kalkan, Sarp ve Ülkem Başdaş. “Türkiye’nin İhracat Performansı Üzerine Bir Değerlendirme”, **TEPAV Politika Notu**, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV), ss.1-9.

Kar, Muhsin ve Sami Taban, “Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 58(3), http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/58/3/6_muhsin_kar_sami_taban.pdf, (15.07.2019).

Karakayalı, Hüseyin ve İlkay Dilber. **Kuramlarda Büyüme ve Kalkınma**, Emek Yayıncılık, Manisa, 2010, s.39-40.

Karakayalı, Hüseyin. **Ekonomi Kuramı**, Emek Basımevi, Manisa, 2005.

Karluk, Rıdvan. **Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi’nde Yapısal Dönüşüm**, Beta Basım Yayın, İstanbul, 2007.

Karluk, Rıdvan. **Uluslararası Ekonomi**, Beta Yayınevi, İstanbul, 2003.

Kayahan, Leman ve C. Erdem Hepaktan. “Türkiye’de Elektronik Ticaret Hacmini Etkileyen Faktörlere İlişkin VAR Analizi (2005-2015)”, **Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S.6, 2016, ss.159-190.

Kehoe, Timothy. “Modeling the Dynamic Effects of Trade and Foreign Investment Liberalization”, **Federal Reserve Bank of Minneapolis**, 2004, https://www.academia.edu/2794063/Modeling_the_Dynamic_Effects_of_Trade_and_Foreign_Investment_Liberalization, (24.09.2019).

Kenan, Çelik. **Uluslararası İktisat**, 4.baskı, Murathan Yayınevi, Trabzon, 2008.

Kılıçkaya, Hüsamettin. “Komşu ve Çevre Ülkeler ile Ticareti Geliştirme Stratejisi”, <http://www.mfa.gov.tr/komsu-ve-cevre-ulkeler-ile-ticareti-gelistirme-stratejisi.tr.mfa>, (01.10.2019).

Kıran, Burcu. “Causal Links Between Foreign Direct Investment and Trade in Turkey”, **International Journal of Economics and Finance**, 3(2), 2011, <http://www.ccsenet.org/journal/index.php/ijef/article/view/7108/7307>, (25.09.2019).

Konak, Ali. **Ticarette Dışa Bağımlılık ve Türkiye’nin Dış Ticareti Üzerine Etkileri: 1980-2010 Ekonomik Analizi**, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2012.

Korkmaz, Suna ve Ahmet Aydın. “Dış Ticaret - Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, **İİBF Dergisi**, 10(3), Aralık 2015, ss.47-76.

Kösekahyaoğlu, Levent ve Canan Şentürk. “İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi: Türkiye ve Yeni Gelişen Ekonomiler Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2(4), 2006, ss.23-45.

Kuran, Bülent Serkan. **Türkiye’nin Sınır Komşuları İle Ticari İlişkileri**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.

Kurt, Serdar ve Harun Terzi. “İmalat Sanayi Dış Ticareti Verimlilik ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 21 (1), 2007, <https://docplayer.biz.tr/20048981-Imalat-sanayi-dis-ticareti-verimlilik-ve-ekonomik-buyume-iliskisi.html>, (10.10.2019). ss.25-46.

Kuznets, Simon. “Suggestions for an Inquiry into the Economic Growth of Nations”, (Ed.) Universities-National Bureau, NBER, **Problems in the Study of Economic Growth**, 1949, ss.1-20.

Lee, Eun Sup. **Management of International Trade**, Springer, English, 2012.

Li, Yuhong, Zhongwen Chen and Changjian San, “Research on the Relationship Between Foreign Trade and the GDP Growth of East China-Empirical Analysis Based on Causality”, *Modern Economy, Scientific Research*, Volume.1, Numara.2 August 2010, ss.118-124, https://www.scirp.org/pdf/ME20100200006_98712335.pdf, (10.07.2019).

Lipsey, Richard G. ve diğerleri. **Economics**, 9th Edition, Longman Higher Education, English, 1990.

Mahadevan, Renuka. The Sustainability of Export-Led Growth: The Singaporean Experience, **In Developing Areas of the Journal Academic Journal**, 1(43), 2009, ss.234-247.

Mert, Merter. **Kalkınma ve Büyüme İktisadi**, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık, 2017.

Narayan, Paresh Kumar and Russell Smyth. “Temporal Causality and the Dynamics of Exports, Human Capital and Real Income in China”, **Journal of Applied Economics**, 1(1), 2004, ss.24-45.

OECD. “Glossary of Statistical Terms”, <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=1332>, (30.09.2019).

Oskooee, Mohsen Bahmani and Maharouf Oyolola. “Export Growth and Output Growth: An Application Of Bounds Testing Approach”, **Journal of Economics and Finance**, 1(31), 2007, ss.1-11.

Özçalık, Melih. **Türkiye Ekonomisinde İhracatın İthalata Bağımlılığı (1990-2006 Yılları Analizi)**, Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Özel, Hasan Alp ve Funda Sezgin. “Ticari Serbestleşme-Ekonomik Büyüme İlişkisinin Bootstrap Kantil Regresyon Yardımıyla Analizi”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, 62(2), 2014, ss.283-303.

Özer, Mustafa ve Levent Erdoğan. “Türkiye’de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkilerin Zaman Serisi Analizi”, **Ekonomik Yaklaşım**, 17(60-61), 2006, ss.93-110.

Özlale, Ümit ve H. Ekrem Cunedioğlu. “Türkiye’nin İhracat Performansı 2: Sektörel Bazda Çeşitlilik, Rekabetçilik ve Adaptasyon”, **Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV)**, Politika Notu-N201137, Mayıs 2011, https://www.tepav.org.tr/upload/files/1304320075-8.Turkiye_nin_Ihracat_Performansi_2_Sektorel_Bazda_Cesitlilik_Rekabetcilik_ve_Adaptasyon.pdf, (03.10.2019).

Pack, Howard and E. Larry Westphal. “Industrial Strategy And Technological Change: Theory Versus Reality”, **Journal of Development Economics**, Vol.22, No.1, 1986, ss.87-128.

Parasız, İlker, Nazım Ekren ve Ufuk Başoğlu. **Uygulamalı İktisat**, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2015.

Parasız, İlker. **Ekonomik Büyüme Teorileri**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 2008.

Parasız, İlker. **Makro Ekonomi Teori ve Politika**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 2003.

Population Reference Bureau, <https://www.prb.org/>, (24.07.2019).

Rıdvan, Karluk S. **Uluslararası Ekonomi-Teori Politika**, 9. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2009.

Robinson, Sherman. “Theories of Economic Growth and Development: Methodology and Content”, **Economic Development and Cultural Change**, Vol.21, Issue.1, 1972, ss.54-67.

Romer, Paul. M. “Endogenous Technological Change”, **The Journal of Political Economy**, Volume.98, No.5, 1990, ss.71-102.

Romer, Paul. M. “Increasing Returns and Long-Run Growth”, **The Journal of Political Economy**, Volume.94, No.5. 1986.

Saatçioğlu, Cem ve Orhan Karaca. “Türkiye’de İhracat ile Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1980 Dönüşümün Etkisi”, **Yönetim Dergisi**, (49), Ekim 2004, ss.30-40.

Sachs, Jeffrey. D. ve Andrew M. Warner. “TheCurse of Natural Resources”, **EuropeanEconomicReview**, 45, 2001, ss.827-838.

Sachs, Jeffrey. D. ve Andrew. M. Warner. “Natural Resource AbundanceandEconomicGrowth”, **NationalBureau of EconomicResearchWorkingPaper**, No.5398, 1995.

Samuelson, Paul. A. ve William. D. Nordhaus. **Economics**, McGraw-HillCompanies, New Delhi, 2010.

Saraç, Taha Bahadır. “İhracat ve İthalatın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği”, **Ege Akademik Bakış**, 13 (2), 2013, ss.181-194.

Satnalika, Niraj. **ForeignTrade is NecessaryfortheGrowth of an Economy**, Green World Investors, <http://www.greenworldinvestor.com/2013/02/05/12-reasons-why-foreign-trade-is-necessary-for-the-growth-of-an-economy/>, (25.09.2019).

Seyidoğlu, Halil. **Uluslararası İktisat**, Güzem Yayınları, İstanbul, 2003.

Sezgin, Şennur. “Türkiye’de 1990-2006 Yılları Arasında Dış Ticaret Ekonomik Büyüme İlişkisi”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, (22), 2009, http://journals.manas.kg/mjsr/oldarchives/Vol11_Issue22_2009/644-1746-1-PB.pdf, (12.03.2020).

Sherlock, JimandJonathanReuvid. **TheHandbook of International Trade – A Guide toThePrinciplesandPractice of Export**, GMB Publishing, 2008.

Siddiqi, MasoodMashkooorandQaziMuhammad Adnan Hye. “Export – LedGrowthHypothesis: Multivariate Rolling Window Analysis of Pakistan”, **AfricanJournal of Business Management**, 5(2), 2011.

Snowdon, Brian ve HowardVane. **Modern Makroekonomi: Temelleri, Gelişimi ve Bugünü**, Çev., Nurtaç Yıldırım vd., Efil Yayınevi, İstanbul, 2012.

Somashekar, Ne Thi. **Development andEnvironmentalEconomics**, New Age International Publishers, New Delhi, 2003.

Sönmez, Mustafa. **Türkiye’nin İhracatının İthalata Bağımlılığı**, Ege Bölgesi Sanayi Odası Yayını, 2005.

Sultan, ZafarAhmadandImdadulHaque. “TheEstimation of TheCointegrationRelationshipBetweenGrowth, DomesticInvestmentandExports: TheIndianEconomy”, **International Journal of Economicsand Finance**, 4(3), 2011, ss.226-232, <http://www.ccsenet.org/journal/index.php/ijef/article/view/11824>, (30.09.2019).

Şentürk, Canan. **Dış Ticaret-Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme: Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2007.

Şimşek, Muammer ve Cem Kadılar. “Türkiye’de Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 11(1), 2010, ss.115-140, <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/2121.pdf>, (01.10.2019).

T.C. Ticaret Bakanlığı. “Dış Ticaret ve Başlıca Ekonomik Göstergeler Bülteni (2018 Yıllık)”, <https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri>, (18.09.2019).

T.C. Ticaret Bakanlığı. “Ekonomik Görünüm Mart 2019”, https://ticaret.gov.tr/data/5b90d20a13b8760beca887fa/Ekonomik_Gorunum_Mart.pdf, (18.09.2019).

T.C. Ticaret Bakanlığı. “Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına (BEC) Göre Dış Ticaret”, <https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri/dis-ticaret-istatistikleri-ocak-agustos-2019/genis-ekonomik-gruplari-siniflamasina-bec-gore-dis-ticaret>, (29.09.2019).

T.C. Ticaret Bakanlığı. “Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret”, <https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri/dis-ticaret-istatistikleri-ocak-agustos-2019/ulke-gruplari-gore-dis-ticaret>, (18.09.2019).

Taban, Sami, Bülent Günsoy, ve diğerleri. **İktisadi Büyüme**, T.C Anadolu Üniversitesi Yayını, No:2898 Web-Ofset, Eskişehir, 2013.

Takım, Abdullah. “Türkiye’de GSYİH ile İhracat Arasındaki İlişki: Granger Nedensellik Testi”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 14(2), 2010, ss.1-16.

Tang, Tuck-Cheong. “Export Led Growth In Hong Kong: Empirical Evidence From The Components Of Exports”, **International Journal Of Business and Society**, 7(1), 2006, ss.30-52.

Taşkın, M. Murat. “1923-2003 Döneminde Türkiye Cumhuriyeti’nin Dış Ticaret Politikaları”, **Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü**, 2010.

Taştan, Hüseyin. “Türkiye’de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Spektral Analizi”, **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, 2(1), 2010, ss.87-98,
http://www.sobiad.org/eJOURNALS/dergi_EBD/arsiv/2010_1/10huseyin_tastan.pdf, (25.10.2019).

Temel, Ümit Can. “Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi”, **Paradigma**, 1(1), 2016, ss.1-14.

Temiz, Dilek ve Aytaç Gökmen. “An Analysis Of TheExportAndEconomicGrowthInTurkeyOverThePeriod Of 1950-2009”, **International Journal of EconomicandAdministrativeStudies**, 2(5), 2010, ss.124-142.

TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği). “Ekonomik Raporu 2018”, TOBB Yayın, Ankara, 2019.

TÜİK.<http://www.tuik.gov.tr>, (01.11.2019).

Türkiye İhracatçılar Meclisi. “İhracat Rakamları”,<https://www.tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari.html>, (29.09.2019).

Uçak, Harun ve İbrahim Arısoy. “Türkiye Ekonomisinde Verimlilik, İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Analizi”, **Ege Akademik Bakış**, 11(4), 2011, ss.639-651,
<http://docplayer.biz.tr/19549541-Turkiye-ekonomisinde-verimlilik-ihracat-ve-ithalat-arasindaki-nedensellik-iliskisinin-analizi.html>, (06.09.2019).

Uçan, Okyay ve Esra Koçak. “Türkiye’de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki”, **Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi**, 7(2), 2014, ss.51-60.

Ülgener, Sabri F. **Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme**, DER Yayınları, İstanbul, 1991.

Ünsal, Erdal. **İktisadi Büyüme**, Ocak BB101 Yayınevi, Ankara, 2016.

Yapar Saçık, Sinem. “Dış Ticaret Politikası ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teorik Açıdan Bir İnceleme”, **Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Sayı.16, 2009.

Yapraklı, Sevda. “İhracat İle Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 34, Haziran, 2007, ss.97-112.

Yardımcı, Pınar. “İçsel Büyüme Modelleri ve Türkiye Ekonomisinde İçsel Büyümenin Dinamikleri”, **Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi**, 9(10), 2006, ss.96-115.

Yılmaz, Ömer ve Merter Akıncı. **İktisadi Büyüme ve Makroekonomik Belirleyicileri**, Nobel Kitap, Ankara, 2012.

Yılmaz, Özlem Göktaş. “Türkiye Ekonomisinde Büyüme Ve İşsizlik Oranları Arasındaki İlişki” **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi**, Sayı.2, 2005, ss.63-76.

Yılmaz, Mine. “Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Deneme”, **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 8(1), 2010, ss.241-260, <https://arastirmax.com/tr/system/files/dergiler/123831/makaleler/8/1/arastirmax-dogrudan-yabanci-yatirimlar-dis-ticaret-ekonomik-buyume-iliskisi-turkiye-uzerine-bir-deneme.pdf>, (02.09.2019).

Yiğidim, Arslan ve Nezir Köse. “İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki, İthalatın Rolü: Türkiye Örneği (1980-1996)”, **Ekonomik Yaklaşım**, 8(26), 1997, http://www.ekonomikyaklasim.org/dergipdfatilla/yayinlanmis_ciltler_c8_s26.htm, (12.03.2020).

Yücel, Fatih. “Dış Ticaretin Belirleyicileri Üzerine Teorik Bir Yaklaşım”, **Sosyoekonomi Dergisi**, 2(4), 2006, ss.47-67, https://www.academia.edu/2096201/D%C4%B1%C5%9F_ticaretin_belirleyicileri_%C3%BCzerine_teorik_bir_yakla%C5%9F%C4%B1m?auto=download, (02.10.2019).

Zutt, Johannes CM, John Panzer, Lalita M. Moorthy, Habib Nasser Rab, David Stephen Şövalye, Pınar Yaşar, Erdem Atas, Alper Ahmet Oğuz. “Türkiye Ekonomik İzleyicisi: Gemiye Düzenlemek (İngilizce)”, **Türkiye Ekonomik İzleyicisi**, DC: Dünya Bankası Grubu, Washington, 2018, <http://documents.worldbank.org/curated/en/566931547042740293/Turkey-Economic-Monitor-Steadying-the-Ship>, (30.10.2019).

EK: (Türkiye'nin İhracatının Mal Türlerine Göre Dağılımı (2000-2018))

Bin \$

	2000	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
TOPLAM	27 774 906	113 883 219	134 906 869	152 461 737	151 802 637	157 610 158	143 838 871	142 529 584	156 992 940	167 920 613
1 Canlı hayvanlar	2 331	7 322	6 215	8 142	13 464	26 720	34 473	27 914	34 673	57 966
2 Etler ve yenilen sakatat	10 981	208 012	390 255	532 489	614 698	659 435	444 415	370 847	542 827	584 596
Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvanlar	46 402	312 928	395 312	413 747	520 981	630 002	647 486	744 561	797 256	879 590
4 Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler	24 235	303 466	484 057	545 560	662 462	732 679	532 707	592 723	702 199	747 170
5 Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)	38 316	33 747	45 899	56 835	64 097	74 476	54 238	50 643	54 639	59 963
6 Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler, yumrular, kökler ve benzerleri, kesme çiçekler ve süs yaprakları	12 956	56 053	75 957	73 028	76 989	82 993	77 429	81 614	85 512	99 296
7 Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	263 860	1 107 483	1 070 414	966 063	1 039 102	1 082 368	1 040 480	941 997	1 001 925	1 085 758
8 Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	1 029 915	3 490 879	3 908 880	3 806 416	3 968 972	4 327 138	4 355 200	3 872 709	3 940 007	3 960 607
9 Kahve, çay, paraguay çayı ve baharat	58 787	103 447	110 495	118 694	159 251	172 076	168 480	195 891	178 338	180 577
10 Hububat	224 144	349 247	110 113	170 358	175 599	126 373	108 660	102 770	109 510	102 903
11 Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, intülin, buğday gluteni	101 843	720 213	1 098 380	1 020 558	1 113 873	1 126 375	1 176 190	1 282 739	1 253 547	1 234 988
12 Yağlı tohum ve meyvalar, muhtelif tane, tohum ve meyvalar, sanayiide ve tıpta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem	42 521	182 887	229 737	238 304	278 886	255 552	199 971	372 814	284 741	332 176
13 Lak, sakız, reçine ve diğer	1 133	4 683	6 636	8 403	10 456	9 821	9 107	10 283	12 003	16 387

14	bitkisel özsu ve hülâsalar Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifenin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler	15 273	23 340	32 852	28 417	20 367	12 983	17 778	17 742	20 381	13 419
15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	157 122	458 236	1 026 173	1 200 983	1 402 820	1 176 513	994 363	1 045 131	1 033 987	993 404
16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları	44 655	55 773	65 446	74 530	98 419	100 845	83 176	74 193	109 439	130 772
17	Şeker ve şeker mamulleri	232 490	387 421	474 168	504 689	633 330	669 765	556 922	527 456	585 950	599 941
18	Kakao ve kakao müstahzarları	80 332	430 928	509 920	550 006	612 414	638 559	555 778	476 221	523 155	601 124
19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri	113 146	804 479	1 037 190	1 234 702	1 544 821	1 656 090	1 505 558	1 500 485	1 618 271	1 740 266
20	Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar	485 790	1 491 356	1 653 520	1 722 134	1 800 527	2 089 921	2 187 051	1 848 411	1 880 096	1 907 803
21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülâsaları, çay hülâsaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)	94 444	554 692	715 533	717 680	764 246	784 319	695 281	686 295	687 002	743 228
22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	37 766	229 518	258 721	285 734	295 391	325 988	315 150	290 543	320 180	352 554
23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	9 551	27 335	50 980	131 101	201 527	161 745	110 584	129 108	186 824	238 970
24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	491 419	697 027	670 625	842 432	904 504	1 072 108	918 449	1 006 056	946 199	1 009 621
25	Tuz, kükürt, topraklar ve	484 912	2 509 673	2 465 459	2 480 722	2 746 094	2 548 072	2 252 783	2 174 499	2 572 445	2 616 374

	taşlar, alçılar, kireçler ve çimento										
26	Metal cevherleri, cüruf ve kül	136 390	1 296 437	1 254 682	1 391 576	1 774 230	1 398 746	1 000 959	929 242	1 397 824	1 325 481
27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar	329 313	4 469 479	6 539 030	7 708 169	6 724 654	6 111 840	4 518 438	3 211 455	4 327 175	4 411 992
28	İnorganik kimyasallar, kıymetli metal, radyoaktif element, metal ve izotopların organik-anorganik bileşikleri	203 434	930 672	1 216 057	1 266 598	1 199 165	1 320 975	1 248 929	1 085 811	1 316 750	1 847 419
29	Organik kimyasal ürünler	169 844	520 499	545 361	646 889	598 460	534 418	473 884	472 804	657 361	632 111
30	Eczacılık ürünleri	100 919	558 172	566 797	661 783	754 085	805 583	878 098	826 774	875 310	1 172 510
31	Gübreler	6 050	205 484	200 598	147 397	98 501	151 356	134 435	146 239	163 173	251 400
32	Debagatte ve boyacılıkta kullanılan hülâsalar, tanenler, boyalar, pigmentler,vb, vernikler, vb, macunlar, mürekkepler	89 519	532 435	611 672	701 241	764 472	771 011	680 823	640 883	689 309	792 320
33	Uçucu yağlar ve rezinoitler, parfümeri, kozmetik veya tuvalet müstahzarları	77 223	492 007	558 717	621 208	705 871	771 351	695 234	696 371	762 425	782 888
34	Sabunlar, yüzey-aktif organik maddeler, yıkama-yığlama müstahzarları, mumlar,bakım müstahzarları, dişçilik müstahzarları	232 820	678 101	767 737	854 429	915 527	1 016 321	868 102	758 972	779 818	803 833
35	Albüminoid maddeler, değişikliğe uğramış nişasta esaslı ürünler, tutkallar, enzimler	9 267	94 365	135 571	183 444	197 167	181 712	175 529	182 440	196 389	191 862
36	Barut ve patlayıcı maddeler, pirotekni	5 328	15 581	18 306	23 575	23 963	28 563	30 264	27 074	24 543	18 570

	mamulleri, kibritler, piroforik alaşımlar, ateş alıcı maddeler										
37	Fotoğrafçılıkta veya sinemacılıkta kullanılan eşya	4 877	14 043	17 646	25 437	26 296	18 742	12 523	11 471	13 682	11 510
38	Muhtelif kimyasal maddeler (biodizel, yangın söndürme maddeleri, dezenfektanlar, haşarat öldürücüler, vb.)	66 773	399 775	451 639	496 882	554 767	593 496	546 391	562 646	576 320	685 978
39	Plastikler ve mamulleri	498 782	3 716 596	4 580 258	5 012 899	5 608 724	6 097 283	5 358 066	5 025 870	5 474 292	6 042 633
40	Kauçuk ve kauçuktan eşya	383 346	1 895 911	2 593 022	2 424 868	2 482 053	2 597 295	2 165 348	2 201 788	2 494 294	2 822 336
41	Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler	62 724	115 731	138 608	161 317	198 676	226 493	181 134	184 206	210 014	210 200
42	Deri-saraciye eşyası, eyer-köşüm takımları, seyahat eşyası, el çantaları vb mahfazalar, hayvan bağırsağından mamul eşya	306 957	370 852	419 895	410 372	421 312	427 035	323 480	294 308	303 105	322 938
43	Kürkler ve taklit kürkleri, bunların mamulleri	82 843	174 587	261 903	273 937	283 011	239 768	136 686	123 751	155 902	173 949
44	Ağaç ve ahşap eşya, odun kömürü	64 065	573 203	652 927	657 954	724 631	853 305	692 628	675 873	762 888	826 615
45	Mantar ve mantardan eşya	108	330	715	512	673	891	679	436	634	636
46	Hasırdan, sazdan veya örülmeye elverişli diğer maddelerden mamuller, sepetçi ve hasırcı eşyası	204	619	725	936	1 086	2 411	4 003	6 401	1 201	1 466
47	Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, geri kazanılmış kağıt veya karton (döküntü, kırıntı ve hurdalar)	615	14 612	27 798	8 478	29 020	34 836	24 259	23 991	21 826	32 568
48	Kağıt ve karton, kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan eşya	174 128	1 216 836	1 427 254	1 033 095	1 140 573	1 203 727	1 185 514	1 353 499	1 520 374	1 715 732

49	Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayiinin diğer mamulleri, el ve makina yazısı metinler ve planlar	18 258	84 248	89 759	88 778	94 698	96 669	87 143	75 061	79 935	99 760
50	İpek	2 003	3 700	3 538	3 017	3 391	2 737	2 626	2 441	3 376	2 661
51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	114 838	173 219	204 156	195 288	194 995	195 904	154 497	122 058	149 078	154 080
52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	712 532	1 449 154	1 922 073	1 785 532	1 928 176	1 875 160	1 703 148	1 719 340	1 717 488	1 826 770
53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	6 513	21 755	24 796	23 733	26 630	25 928	22 131	29 494	32 383	44 498
54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	490 065	1 249 851	1 446 859	1 478 091	1 689 747	1 772 567	1 564 061	1 486 897	1 539 114	1 614 084
55	Sentetik ve suni devamsız lifler	607 776	1 120 571	1 334 818	1 378 287	1 381 678	1 456 061	1 347 797	1 316 833	1 428 745	1 514 802
56	Vatka, keçe ve dokunmamış mensucat, özel iplikler, sicim, kordon, ip, halat ve bunlardan mamul eşya	33 807	302 555	406 620	476 730	513 645	578 202	570 199	612 456	646 903	792 571
57	Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları	295 397	1 266 828	1 601 798	1 997 286	2 187 814	2 347 582	2 009 009	1 912 553	2 161 753	2 264 226
58	Özel dokunmuş mensucat, tuftedilmiş dokunabilir mensucat, dantela, duvar halıları, şeritçi ve kaytancı eşyası, işlemler	232 059	479 465	528 843	548 909	609 934	595 593	479 873	484 918	479 262	454 919
59	Emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış veya lamine edilmiş dokunabilir mensucat, dokunabilir maddelerden teknik eşya	138 115	286 664	352 834	299 011	337 908	340 298	302 988	293 200	298 905	314 790

60	Örme eşya	212 221	1 265 851	1 482 848	1 560 629	1 681 870	1 693 530	1 440 786	1 497 948	1 553 176	1 535 393
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarı	3 728 650	7 731 212	8 385 636	8 418 618	9 244 940	10 024 248	8 926 475	8 849 344	8 840 031	9 041 810
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	2 506 402	4 636 123	5 124 460	5 431 268	5 714 199	6 232 503	5 916 438	5 925 410	5 947 844	6 262 369
63	Dokunabilir maddelerden hazır eşya, takımlar, kullanılmış giyim ve dokunmuş diğer eşya, paçavralar	1 021 265	1 838 582	2 138 565	1 903 514	2 191 131	2 227 852	1 899 329	1 953 915	2 016 726	2 052 424
64	Ayakkabılar, getrler, tozluklar ve benzeri eşya, bunların aksamı	114 185	395 624	441 247	545 923	723 219	719 258	670 432	704 163	765 970	887 675
65	Başlıklar ve aksamı (şapka, kasket, koruyucu başlıklar vb.)	5 004	14 303	16 960	21 169	26 549	34 025	31 091	31 580	37 764	40 693
66	Şemsiyeler, güneş şemsiyeleri, bastonlar, iskemle bastonlar, kamçılar, kırbaçlar ve bunların aksamı	535	11 261	12 420	7 249	5 661	5 365	4 535	5 233	5 381	6 646
67	Hazırlanmış ince ve kalın kuş tüyleri ve bunlardan eşya, yapma çiçekler, insan saçından eşya	345	1 135	1 008	1 619	2 360	1 824	2 013	2 764	2 543	2 900
68	Taş, alçı, çimento, amyant, mika veya benzeri maddelerden eşya	199 767	1 028 277	1 119 838	1 223 804	1 378 181	1 430 296	1 265 455	1 171 851	1 204 075	1 294 485
69	Seramik mamulleri	293 170	787 063	882 715	954 301	1 001 217	1 021 550	875 397	884 909	969 798	1 079 012
70	Cam ve cam eşya	385 504	903 293	977 705	955 747	993 181	1 063 084	1 042 239	953 568	915 857	966 437
71	Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler, taklit mücevherci eşyası, metal paralar	400 035	3 747 222	3 738 763	16 325 215	6 998 608	7 716 840	11 263 502	12 176 385	10 879 244	7 172 330
72	Demir ve çelik	1 624 131	8 740 067	11 225 329	11 332 482	9 918 794	9 244 173	6 556 416	6 180 353	8 230 403	11 546 433
73	Demir veya çelikten eşya	697 292	4 850 216	5 748 004	6 093 117	6 148 046	6 356 117	5 465 334	4 964 336	5 598 990	6 533 833
74	Bakır ve bakırdan eşya	227 522	1 063 476	1 391 376	1 384 008	1 456 674	1 427 549	1 168 726	1 114 156	1 441 589	1 793 331
75	Nikel ve nikelden eşya	452	11 039	9 678	25 849	21 750	14 986	12 007	23 909	45 763	75 326

76	Alüminyum ve alüminyumdan eşya	289 361	1 916 086	2 285 695	2 251 943	2 363 206	2 546 906	2 370 053	2 237 340	2 512 216	2 994 942
78	Kurşun ve kurşundan eşya	1 339	6 411	7 662	9 730	13 919	15 508	18 738	26 827	25 718	22 092
79	Çinko ve çinkodan eşya	802	11 410	16 812	18 549	19 385	20 682	22 620	25 257	23 786	15 921
80	Kalay ve kalaydan eşya	135	2 302	2 163	1 198	1 552	1 103	1 158	1 970	1 748	2 104
81	Diğer adi metaller (tungsten, molibden, tantal, magnezyum, kobalt, bizmut, kadmiyum, vb.), sermetler, bunlardan eşya	1 851	8 262	13 332	14 136	14 471	13 510	8 118	11 465	23 249	25 932
82	Adi metallerden aletler, bıçakçı eşyası ve sofra takımları, adi metallerden bunların aksam ve parçaları	35 072	158 685	179 685	179 016	221 376	267 818	246 735	213 859	243 589	243 892
83	Adi metallerden çeşitli eşya (kilit, kasa, mobilya tertibatı, vb.)	73 543	580 920	695 621	735 081	813 519	935 345	761 316	763 921	836 890	925 494
84	Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları	1 418 371	9 413 411	11 560 990	11 999 300	12 989 247	13 591 126	12 333 081	12 339 237	13 825 494	15 827 652
85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı	1 977 750	7 530 130	8 874 013	9 373 078	9 544 253	9 692 254	8 278 488	7 827 991	8 089 893	8 722 860
86	Demiryolu vb hatlara ait taşıtlar ve malzemeler, bunların aksam-parçaları, mekanik trafik sinyalizasyon cihazları	18 595	16 841	115 181	127 016	183 418	150 341	94 904	50 698	85 304	79 145
87	Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı	1 592 513	13 812 677	15 803 438	15 148 114	17 000 250	18 063 448	17 462 631	19 801 974	23 940 852	26 758 367

88	Hava taşıtları, uzay taşıtları ve bunların aksam ve parçaları	670 907	294 359	343 630	500 686	688 549	595 661	688 755	717 532	1 534 418	917 888
89	Gemiler ve suda yüzen taşıt ve araçlar	121 317	1 108 614	1 271 173	812 835	1 139 344	1 270 033	996 703	970 058	1 308 252	917 964
90	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar, bunların aksam, parça, ak.	68 219	367 134	448 032	554 929	660 941	716 064	724 793	709 266	809 042	864 640
91	Saatler ve bunların aksam ve parçaları	4 422	20 293	18 938	20 983	27 591	37 268	34 915	34 194	45 886	52 957
92	Müzik aletleri, bunların aksam, parça ve aksesuarı	2 029	8 749	9 094	9 411	9 200	10 219	9 166	9 557	9 484	11 302
93	Silahlar ve mühimmat, bunların aksam, parça ve aksesuarı	21 417	187 625	238 017	335 990	432 602	512 762	440 855	416 715	298 247	301 753
94	Mobilyalar, yatak takımları, aydınlatma cihazları, reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb, prefabrik yapılar	232 468	1 786 405	2 110 174	2 420 661	2 830 674	2 970 948	2 753 297	2 658 514	2 760 343	3 130 569
95	Oyuncaklar, oyun ve spor malzemeleri, bunların aksam, parça ve aksesuarı	14 246	65 858	81 281	98 430	118 787	129 286	117 675	107 890	125 131	138 982
96	Çeşitli mamul eşya (hijyenik havlu, bebek bezi, kalem, çakmak, fermuar, fırça vb.)	35 715	118 355	128 444	796 447	990 124	1 079 876	970 846	864 211	872 534	902 405
97	Sanat eserleri, koleksiyon eşyası ve antikalar	16 182	2 956	4 599	2 038	14 999	4 021	4 135	7 711	9 229	19 675
98	Kişisel eşyalar, deniz ve hava taşıtlarına verilen kumanya ve malzeme (yakıtlar hariç)	963	166 511	206 394	148 270	300 023	555 998	339 128	372 371	413 825	303 424

Kaynak: Türkiye İhracatçıları Meclisi, “İhracat Rakamları”,<https://www.tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari.html>, (29.09.2019) adresinden alınan verilerle oluşturulmuştur.